OVERFOR KIRKEBRUDDET

DEN FØRSTE LUTHERSKE BEVÆGELSE

OG

CHRISTIERN II's FORHOLD DERTIL

AF

J. OSKAR ANDERSEN

MINDESKRIFT

VED

REFORMATIONSJUBILÆET 1917

KØBENHAVN

TRYKT I UNIVERSITETSBOGTRYKKERIET (J. H. SCHULTZ A/S)

1917

BR
401
A6
1917

Andersen, Johannes Oskar, 1866–

OVERFOR KIRKEBRUDDET

DEN FØRSTE LUTHERSKE BEVÆGELSE

OG

CHRISTIERN IIs FORHOLD DERTIL

AF

J. OSKAR ANDERSEN

MINDESKRIFT

VED

REFORMATIONSJUBILÆET 1917

KØBENHAVN

TRYKT I UNIVERSITETSBOGTRYKKERIET (J. H. SCHULTZ A/S)

1917

Property of
CBPL
Please return to
Graduate Theological
Union Library

BR
401
A6
1917

Digitized by the Internet Archive
in 2025 with funding from
Graduate Theological Union

PACIFIC LUTHERAN
THEOLOGICAL SEMINARY
LIBRARY
SE 13 '03

https://archive.org/details/overforkirkebrud00unse

18045

FOR OG IMOD PAPALISMENS KIRKEFORSTAAELSE OG TEOKRATI.

16. Marts 1517 afsluttede Pave Leo X det femte, almindelige Lateranmøde, som hans Forgænger Julius II havde aabnet 3. Maj 1512. Paven kunde gøre det med virkelig Tilfredshed, ti dette Koncilium betød en glimrende Sejr for ham, Pavedømmet og gammeldags katolsk Tankegang. Endegyldig havde Kirkens samlede Repræsentation nu udtalt Dommen over det 15. Aarhundredes Oprørstendenser mod Pave og Kurie. »Papalismens« Lære om Kristi Statholders uindskrænkede, teokratiske Magtfuldkommenhed var paa den højtideligste Maade blevet slaaet fast som Biblens og Kirkens Lære. Ogsaa Staternes Modstand mod denne Opfattelse var brudt. Enstemmig bøjede de sig for den helligste Fader i Rom og hans guddommelig fastslaaede Ret[1]. Inden Konciliets Afslutning var nemlig den sidste Stat, der endnu trodsede paa Læren om Konciliernes Overhøjhed over Paven og paa Nationalkirkernes virkelige Selvstændighed, faldet til Føje. Ved Konkordatet af 18. Aug. 1516 havde François I opgivet den saakaldte »Pragmatiske Sanktion« fra Bourges. I denne havde den franske Kirkes Prælater og øvrige Kirkerepræsentation 1438 meddelt deres Tilslutning til Konstanzer-Koncilets Bulle *Frequens* (af 9. Okt. 1417), som gjorde de økumeniske Synoder til en fast Institution i Kirken, videre til en Række af Baseler-Koncilets Reformdekreter, ved-

[1]) Allerede 9. Marts oplæstes paa Konciliet den danske Konge Christiern II's Brev, der bemyndigede hans Prokurator til at billige Koncilets Beslutninger; paa selve Slutningsdagen 16. Marts blev Tilslutningen ogsaa gentaget paa Kongens Vegne (*Acta pontificum Danica*, VI, 1915, Nr. 4616 og 4619).

rørende de pavelige Reservationer, Kirkeembedernes Besættelse, Annaternes Betaling, Appellationers og det pavelige Interdikts Begrænsning — til andre dog kun, »forsaavidt de stemmer med vort Riges Forhold, Tidsomstændigheder og Skikke« — samt endelig til Baseler-Konstitutionen om det økumeniske Koncils Autoritet og øverste Kirkemagt[1]. — Nu forraadte den franske Konge »Gallikanismen«, eller rettere han opgav at støtte en Opfattelse, som Tiden dog ganske syntes at være løbet fra, og som ogsaa for en ægte Katolik maatte staa som en Inkonsekvens. Indrømmelserne til Gengæld fra Pavens Side var, ligesom ved det tyske Wiener-Konkordat af 1448, stærkt begrænsede og velegnede til at omgaas i Praksis; visse Grænser var sat for Kuriens Udpresningssystem, men vigtigst var det, at Paven reelt indrømmede Kronen en betydelig Indflydelse over de store kirkelige Embeders Besættelse.

19. Dec. 1516 havde da Leo X med Konciliets fulde Tilslutning kunnet udstede den Bulle, *Pastor aeternus*, der er Dødsdommen over »Konciliarismen«[2]. Paven tilkendegiver Kirken og Verden, at Tankerne fra Pisa, Konstanz og Basel er skrinlagte, og den rette, gamle Katolicisme i Innocentius III's og Bonifatius VIII's Aand alene er godkendt. Han gør det netop ved at udtale højtidelig Fordømmelse af Bourges-Sanktionens Indhold. Dens Tanker er magtesløse og bygger paa falsk Grundlag. Der henvises til, at allerede Pave Eugenius IV havde forkastet denne Opfattelse, at Baseler-Konciliet siden Eugenius's Opløsningsbulle overhovedet ikke var et Koncil, men et *conciliabulum* eller snarest en »Konventikel«; men først og fremmest sloges Grundsætningen fast, at den fungerende Pave er Kirkens virkelige Repræsentation. »Alene den til enhver Tid siddende, romerske Pave, som den, der har Autoritet over alle Koncilier, har den fulde Ret og Magt saavel til at indkalde, forflytte og opløse Koncilier«. Konciliet er altsaa et underordnet Redskab i Pavens almægtige Haand,

[1]) Mirbt: Quellen zur Geschichte des Papsttums, 1901, S. 160.
[2]) Hefele: Konciliengeschichte, VIII, 710 ff.; Mirbt: Quellen, S. 178.

ganske underkastet hans Forgodtbefindende. Men Kirken er atter den absolut monarkisk ordnede Frelsesinstitution paa Jorden, hvem alle Kristne fra den laveste til den højeste er den fuldeste Lydighed skyldig. Dette fastslaar Bullens § 8, der »fornyer og bifalder« Bonifatius VIII's berømte »*Unam sanctam*« (af 18. Nov. 1302) med dens Lære, at »det er nødvendig til Salighed (*de necessitate salutis*), at alle Kristi troende er den romerske Pave lydige, som vi belæres om ved den guddommelige Skrifts og de hellige Fædres Vidnesbyrd«. Altsaa ogsaa det er fastslaaet for alle gode Kristne, at Skriften er Garanti for Papalsystemet.

Fornyelsen af *Unam sanctam*[1] vil sige, at Middelalderens ortodoks-kirkelige Lære om de »to Sværd«, det verdslige og det gejstlige, er godkendt. Der er efter den to Magter, der behersker den ene Kristenhed efter Guds Vilje, den verdslige Øvrighed med dens ydre Magt og den kirkelige med dens aandelige Magt. Men Kirken bør af Hensyn til Enheden have begge »Sværd« i sin Magt. Saadan er det ogsaa Guds Vilje, som det ses af Lukas 22, 38: »se her (ɔ: i Kirken) er to Sværd«! Og Kristus svarer: »det er nok (*satis*), ikke: det er formeget (*nimis*)«. Det aandelige Sværd er i egentlig Forstand Præstens; hint er reelt i Kongers og Stridsmænds Haand, men det bør altid staa til Raadighed for Præsten efter hans »Vink« (*ad nutum et patientiam sacerdotis*). Det bør nemlig drages for Kirken. Om nogen Konflikt mellem de to Magter bør der ikke kunne være Tale, ti det ene Sværd staar under det andet: den timelige Autoritet bør altid underkaste sig den aandelige Autoritet som den højere. Vel siger Apostlen: »der er ingen Magt uden fra Gud«, men han tilføjer ogsaa: »men de, som er, er ordnede af Gud«. Orden kan der imidlertid ikke være Tale om, hvis der kan være nogen Tvivl om, hvor Magten sluttelig ligger. Den verdslige Magt maa altsaa underordne sig af Hensyn til den Orden og Enhed, der er Guds Vilje. — Hele denne Lære hviler saaledes paa

[1]) Corpus juris canonici, ed. Richter-Friedberg, II, 1881, S. 1245 f. (c. 1. Extravagantes commun. 1, 8). Rieker: Die rechtliche Stellung der evang. Kirche Deutschlands in ihrer geschichtlichen Entwickelung bis zur Gegenwart, 1893, S. 17 f.; E. Billing: Luthers lära om staten, I, 1900, S. 29 f.

den gamle Overbevisning om Nødvendigheden af Kristenhedens ydre Enhed. Men Enhedsprincipet (*principium unitatis*), som Grundlaget for Samfundsopfattelsen, hviler atter paa den bibelske Verdensopfattelse. Verden har sin Oprindelse i Gud, og Mennesket er Guds Skabning, alle er Ætlinge af den ene Stamfader, der blev sat til at gøre sig Jorden underdanig. Menneskeheden danner da et stort Verdensrige, der er et jordisk Afbillede af det himmelske Gudsrige. Den fuldkomne Samfundsordning for det menneskelige Samfund er derfor Monarkiet, og den middelalderlige Tænkning fandt i *imperium Romanum*[1] et Udtryk for det altomfattende Monarki, der efter guddommelig Stiftelse fra Begyndelsen af sammenfatter og styrer Menneskeheden. Gud gør gennem Tiderne forskellige Folkeslag til Bærere af dette Overherredømme (jfr. Synet hos Daniel 2); men det fjerde Monarki, det romerske, er det sidste og varer ved til Verdens Ende. — Men Verdensriget kan faktisk ikke virkeliggøre Guds Formaal. Menneskene er jo Synden underlagt, og Verdenshistorien viser, at Verdensriget ikke, som det skulde, bliver et sandt Afbillede af det himmelske, men, henvist til sig selv, bliver et Djævelens Rige. Derfor har Gud sat sin K i r k e paa Jorden til at lede Mennesker frem mod Maalet ved at frelse dem for det ondes Herredømme, rense dem fra Synden og give dem de Hellighedskræfter, de trænger til. Men Kirken er atter en Stiftelse, en Anstalt, der virker gennem det Hierarki, som efter Guds Vilje og Lov har Styrerretten og har modtaget Kræfterne dertil gennem »Successionen« og den sakramentale Vielse, der giver det en enestaaende og uudslettelig Helligheds Karakter. Derved kan de være Midlere og Naadekanaler for al den Renselses- og Frelseskraft, Gud giver i sin Kirke, være sig gennem de sakramentale Handlinger, Gudstjenesterne og de velbehagelige Gærningers Fortjenstlighed eller gennem Kirketugten. Dermed er ogsaa givet Kirken Ret og Pligt til at skabe Ret. »Retsorden er nødvendig for Kirkens aandelige Væsen«, eller den retslig-hierarkiske Organisation hører med til Kirkens Væsen[2].

[1]) Rieker: S. 11; A. Werminghoff: Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter, 1913², S. 47.

[2]) P. Tschackert: Die Entstehung der lutherischen und der reformierten Kirchenlehre, 1910, S. 7—10. Rud. Sohm: Kirchenrecht, I,

Den Enhed, der er Udtryk for det skabtes Formaal, virkeliggøres imidlertid først i Universalteokratiet[1], Gudsriget paa Jord, med Kirken eller atter den monarkisk ordnede Kirke som øverste Leder. Naar Højmiddelalderens store Paver kæmpede for »Kirkens Frigørelse«, d. v. s. baade for dens fulde Selvstændiggørelse fra alt verdsligt Overherredømme og for dens Ret til at lede og styre Folkene, var det ikke personligt Magtstræb, der dikterede dem Kampen. Det var en fast Overbevisning om, at Guds Vilje og Verdensformaal kun virkeliggøres ad den Vej. — Augustins Tanker om *civitas dei* skulde nu finde deres fulde Løsning. Juleevangeliets Forjættelse om »Fred paa Jord blandt gudvelbehagelige Mennesker« skulde naas, naar hele Kristenheden bøjede sig for den Guds Lov, der skal beherske Samfundslivet, men som »Præstedømmet« staar som den beskikkede Udlægger af. *Pax* og *justitia* er de to Midtpunkter i Gregor VII's Tanker[2]; og til Folkenes ikke blot evige, men ogsaa timelige Held naas disse Værdier, naar *imperium* (eller *regnum*) og *sacerdotium* staar i rette Forhold til hinanden.

Universalteokratiets store Tanke, der er en god Parallel til Skolastikens Enhedsstræben med dens Lære om Videnskabernes Tjenerindestilling over for Teologien, greb en Tid den kristne Verden med Begejstring, men særlig de alt ødelæggende Stauferkampe, hvor Kejserne stred for deres »Sværds« gudsatte Selvstændighed og for det kristelige Monarkis Ret til Magt over Kirken, bragte Begejstringen til at dale. I Avignontiden, da Pavedømmets Brøst kom altfor øjensynlig frem, og Peters Efterfølger sank ned til Afhængighed af de franske Konger og endnu mere af de trykkende Pengehensyn, møder vi saa Tanker, der vel ogsaa hviler paa Enheds-

---

1892, S. 2; Grützmacher: Die alt- und neuprotestantische Auffassung von der Kirche i »Neue kirchliche Zeitschrift«, XXVII, 1916, S. 550 f.

[1]) A. Hauck: Der Gedanke des päpstlichen Weltherrschaft bis auf Bonifatius VIII, 1904; Werminghoff: Anf. Skr., S. 40 f.; R. Seeberg: Lehrbuch der Dogmengeschichte III[2-3], 1913, S. 282 ff.

[2]) E. Bernheim: Politische Begriffe des Mittelalters im Lichte der Anschauungen Augustins (Deutsche Zeitschr. f. Geschichtswissenschaft, I, 1896-7, S. 23.

principet og den teokratiske Grundbetragtning, men som røber en hel anden Forstaaelse af de to Sværds Forhold: Tanker om, at Kristi fattige Efterfølgelse gælder for Paven, der kun er Kristi Stedfortræder efter hans Fornedrelsesstand, Tanker om Kirken som Samfundet af de troende og derfor i egentlig Forstand et usynligt Rige eller identisk med de prædestinerede, Tanker om den verdslige Magt som gudsat Indehaver af hele den virkelige Herskermagt paa Jord.

Radikalt kommer disse nye Tanker frem hos Marsiglio fra Padova, hvis mærkelige, kirkepolitiske Skrift *Defensor pacis*[1] fra 1324 bygger paa Naturretten og Aristoteles's Statstanker, sammenknyttet med Idéer, hentede fra Ny Testamente og den franciskanske Lægmandsfromhed. Marsiglio er principielt Talsmand for Folkesuveränitetens Idé[2], men den praktiske Styrelsesret ejer Fyrsten, der dog egentlig burde vælges. Den verdslige Øvrigheds Omnipotens omfatter ogsaa »Kirken«, og Kirkegodsets Styrelse ligesom Jurisdiktionen over Gejstligheden tilkommer da den statslige Herskermagt. Den bør derfor ogsaa sammenkalde og lede Koncilier til Afgørelse af de kirkelige Stridsspørgsmaal efter Skriften som Norm; men paa disse Møder skal baade Verdslige og Gejstlige have Sæde, ti Kirken er »de troendes Mængde«. Det tilkommer derfor ogsaa egentlig de troende at vælge og afsætte Præsterne. Gejstlighedens Kompetence bør indskrænkes til det rent aandelige, at prædike Evangeliets nye Lov og forvalte Sakramenterne, og der bør kræves af dem et Liv i apostolsk Fattigdom. Da de hierarkiske Grader efter Marsiglio blot skyldes den historiske Udvikling, er ogsaa Grundlaget for Pavens særlige, kirkelige Magtstilling undergravet. Der er utvivlsomt Sprængstof i disse Tanker, men Tiden var ikke moden for det, og Marsiglio tog ogsaa Braadden af det ved praktisk at godkende den kirkelige Institutions Bestaaen, som den historisk havde udformet sig.

---

[1]) Hj. Holmquist: Den senare medeltidens kyrkohistoria, 1914, S. 26 ff. (her speciel Literaturangivelse); Rieker, S. 26 f.; Billing, S. 50; R. Seeberg: Dogmengesch. III, 520 f.

[2]) F. v. Bezold: Die Lehre von der Volkssouveränetät während des Mittelalters (i Sybels Hist. Zeitschr., XXXVI, 1876, S. 313 f.).

Delvis genfindes Marsiglios Tanker hos den engelske Franciskaner William Occam[1] i hans *De imperatorum et pontificum potestate* (1347). Han skiller ligeledes bestemt mellem *temporalia* og *spiritualia* og ligestiller disse Omraader. Den verdslige Herskermagt raader paa det første, den kirkelige paa det andet Omraade; derfor staar da Kirkens Mænd, inclusive Paven, i verdslige Ting under den verdslige Øvrighed, specielt under Kejseren som dennes øverste Repræsentant. Men i Nødsfald har den ene Myndighed Ret til at gribe ind paa den andens Omraade. Kejseren kan afsætte en kættersk Pave, og denne en Hersker, der ikke styrer kirkeligt og derfor er at karakterisere som en Voldsmand og Tyran. Formaalet for begge er jo dog at lede det ene kristelige Folk mod dets Maal. Occam har ogsaa Læren om Folkesuveræniteten som det bærende Grundlag for Øvrighedernes Magt. Kirkens øverste Repræsentation er derfor Konciliet, der, som Udtryk for de troendes Samfund, bør sammensættes af alle tre Stænder i Kristenheden: Gejstligheden (normalt ledet af Paven), der sammenlignes med Hovedet, Fyrster og Adel, der er Armen, og Folkets Masse, der er Fødderne. Ogsaa han lægger den største Vægt paa, at Skriften er Kirkens egentlige Norm og Autoritet og betoner dens Inspiration og Ufejlbarhed[2], mens han lærer, at Paven kan fejle.

Praktisk har Occam bidraget til, at Tanken om Kirken, som den i egentlig Forstand usynlige, vandt stærkere Indgang — en Trøstetanke til alle Tider, naar de store Brøst i Kirken har været fremtrædende, ikke mindst en Trøstetanke, da Paveskismaet kom med det ydre Brud paa Kirkeenheden. Han staar ogsaa som Led i den Kæde af fremtrædende Teologer, der har vakt Senmiddelalderens Forstaaelse for Skriften som Kirkens store Autoritet, men ganske specielt er han Lærer for Konciliarismens praktiske Talsmænd, der gjorde det forgæves Forsøg paa ad det almindelige Kirkemødes Vej at reformere Kirken »paa Hoved og Lemmer«. Men netop denne Bevægelse viste, i hvor ringe Grad man

[1]) Seeberg, III, S. 521—8; Holmquist, S. 28; Billing, S. 51 f.; Rieker, S. 30.

[2]) R. Seeberg: Dogmengesch., III, S. 613 f.

kunde tænke sig at gribe ind i den nedarvede Forstaaelse af Omraadet for *spiritualia*, og hvor uantastet Ideen om Kirkeinstitutionen og Hierarkiets Midlerstilling stod i den almindelige Bevidsthed. Intet Under derfor, at *Unam sanctam*'s Lære om Enhedens Opretholdelse ved de to Sværds Underordningsforhold indbyrdes besejrede baade den haltende Konciliarisme og Tankerne om Ligestillingen af *spiritualia* og *temporalia*[1].

Intet Under heller, at den ægte katolske Opfattelse overlevede det vældigste middelalderlige Angreb, der blev rettet paa dens Kirkeforstaaelse — Wycliffs. John Wycliff[2] (d. 1384) stod allerede rustet til Kampen mod Papalismen gennem sine Oxforder-Studier, der havde ført ham til Biblen, som det fuldkomne Udtryk for Guds Vilje og dermed den rette Norm for Troen og Livet, og til Romerretten som Grundlaget for Kendskab til Naturretten. Personlig var han stærkt grebet af Franciskanertankerne om den apostolske Fattigdom og genfandt dette Ideal i Skriftens Billede af Kristi og Apostlenes Liv. — Hans første kirkepolitiske Optræden viser ham som Nationalkirkens Forsvarer mod pavelige Overgreb; han benægter Pavens Ret til Udbytning af den engelske Kirke og hævder, at i verdslige Ting staar Kongen højere end Paven. Men han ønsker samtidig den hjemlige Kirke reformeret for de Brøst, som dens Afvigelse fra det kristelige Livsideal har medført. Kirken bør være fattig og opgive sin verdslige Magt. Skriftet *De civili dominio* sigter herimod, forsaavidt det klarlægger Kongens Overhøjhed over alle *temporalia*; alt Kirkegods er derfor Nationalejendom, og Staten har baade Ret til at beskatte Kirken og sækularisere Kirkegodset, naar det misbruges. Det er særlig Kravet om Sækulariseringen af Kirkegodset, der vinder ham stærk verdslig Støtte, men ogsaa medfører en pavelig Fordømmelse (1377) af hans Tanker, særlig af 18 Teser i nævnte Skrift. — Fordømmelsen af Tanker, som for ham stod som sande Udtryk for Guds Lov, fører ham

---

[1]) Om andre Repræsentanter for denne Tanke se Rieker, S. 21—32.

[2]) J. Loserth i Realencyklopädie für protest. Theol. u. Kirche, XXI[3], S. 225 f. (udførlig Lit.-Angivelse); W. W. Capes: The English Church in the 14. end 15. Century, 1909, S. 109 ff.; R. Seeberg, III, S. 528 ff.; Holmquist, S. 74 ff.; Billing, S. 53 ff.

saa ind i den almenkirkelige Kamp og hans reformatoriske Periode. I en Række Skrifter fremsætter han i de umiddelbart følgende Aar en Lære, der betegner et stærkt Brud med de herskende Kirketanker. I Bogen »Om den hellige Skrifts Sandhed« forfægter han Biblen som den absolute og tilstrækkelige Autoritet baade for Læren og Samfundsordningen, og i de følgende Traktater (»Om Kirken«, »Om Kongens Embede«, »Om Pavens Magt«) fremsætter han sine Kirketanker ud fra den strængeste Adskillelse mellem *temporalia* og *spiritualia*. Opfattelsen former sig som et skarpt Angreb paa Læren i *Unam sanctam*. Lydighed mod Paven og Anerkendelse af den hierarkisk ordnede Kirkes Midlerstilling er intet Salighedsvilkaar, ti Kirken er Samfundet af de p r æ d e s t i n e r e d e, og dens eneste virkelige Hoved er Kristus. Intet Menneske, heller ikke Paven, kan afgøre, om et andet hører til denne virkelige Kirke, og intet Menneske kan have aandelig Herskermagt i Kirken. Hierarkiets Midlerstilling forkastes altsaa, og Betydningen af Hierarkiets Grader ligesaa. Den virkelige Præst maa være en »udvalgt«, dermed er han »viet af Gud«; Kirkens Vielser kan ikke meddele det sande Præstedømme. For Kirken her paa Jord, »den stridende Kirke«, gælder det at følge Kristus efter i hans fattige Liv eller gøre Guds Lov til sin absolute Norm. Men for Kongedømmet, der af Gud er sat til at have Herredømmet over Kristenheden, gælder den samme Lov. Kongedømme og Præstedømme er ogsaa for Wycliff teokratiske Institutioner, sat til i Harmoni at styre det ene Legeme efter samme Norm; men Kongedømmet har Retten til Magten. Da Kongen tildeler Temporalia, staar ogsaa Gejstligheden under hans Jurisdiktion, og det er syndigt ikke at lyde ham; unddrager Gejstligheden sig denne Pligt, støttet til Forbud fra Paven, skal den simpelthen tvinges.— Wycliff forkaster dog ikke, at den stridende Kirke har sit synlige Hoved med Hensyn til *spiritualia*, men, om vedkommende kan anerkendes som en »sand« Pave, beror paa, ligesom ved Præstedømmet, om han i sin Lære og sit Liv staar som Kristi Efterfølger. Intet garanterer dog, at en ikke prædestineret, ja en Antikrist, vælges til Pave. — Jo hæftigere Kampen blev, desto stærkere blev Wycliffs Angreb paa Pave-

dømmet, og han endte netop med at stemple den regerende Pave som Antikrist, fordi han ikke fulgte Guds Lov.

Skriftstandpunktet forklarer, at Wycliff skænker den engelske Kirke den berømte Bibeloversættelse efter Vulgata, der vandt stor Udbredelse. Guds Lov burde nemlig være a l l e bekendt. Standpunktet bragte ham ogsaa til, uden Hensyn til Hierarki og Kirkens Ordinationskrav, at udsende de *poor priests*, saavel Lægfolk som Gejstlige, der som Vandreprædikanter baade ved deres Liv og Lære forkyndte Kristi fattige Efterfølgelse — men som ogsaa polemiserede kraftig mod Hierarkiet. Udfra Bibelstandpunktet fordømte Wycliff videre en Række fremtrædende Former for Tidens Fromhedsliv: Valfarter, Billed- og Relikviedyrkelse, Helgenkultus o. s. v., og ud fra det angreb han Skriftemaal og Cølibat. Det førte ham ogsaa til den spiritualiserende Sakramentopfattelse, der særlig stempledes som Kætteri, især hans Forkastelse af Forvandlingen i Nadveren.

Med Prædestinationslæren borttog Wycliff ikke blot det Kors for Tanken, som et Paveskisma maa betyde for en Katolik, men undergravede overhovedet Tanken om Pavens og Hierarkiets kirkelige Magt. Den gav ham ogsaa Kraft til et faktisk Brud med den bestaaende Kirke, men den forklarer tillige, at Wycliffs Bevægelse, trods hans faste Tro paa, at Kirkereformen hurtig vilde sejre, og trods den store Tilslutning, endte med Nederlag. Paa denne Tanke kunde han vel opbygge en ejendommelig, individualistisk Fromhed, men intet Samfund. Wycliff havde dyb Forstaaelse for Guds Riges Væsen (»den usynlige Kirke«), men han manglede virkelig Kirkeforstaaelse. Udsendelsen af »de fattige Præster« er vel reelt et Tilløb til en Slags Organisation, men en saadan tilsigtes ikke, dels paa Grund af det spiritualistiske Grundsyn, dels fordi Bruddet ikke principielt er Maalet. Wycliff kan jo i og for sig godkende den bestaaende Kirke med dens Ordning, naar blot Tanken om Efterfølgelsen realiseres i den paa den bestemte Maade, han fordrer. Den middelalderlige Form for Tanken om Kristenhedens ydre Enhed tør han ikke forkaste, men Samfundslivet paa den umuliggøres, da det er ganske uklart, hvor Afgørelsen med Autoritet skal træffes

om, hvorvidt Kirkestyrelsens Indehavere er sande »Efterfølgere« eller ikke. Med fuld Sikkerhed kan selvfølgelig ingen troende afgøre et saadant aandeligt Spørgsmaal, da det ydre Liv kan bedrage, men Enheden er praktisk talt stadig udsat for Splittelser, naar de troende nærer Mistanke til Paven eller Kirkens Mænd. Kravet om, at Kongemagten i Tvivlsmaal skal raadføre sig med Teologer (Bibelkyndige), giver kun abstrakt set et Haab om, at Afgørelserne vil blive Udtryk for Guds Vilje. Til en virkelig Lære om Menighedens (*multitudo fidelium*) Ret og Pligt til Styrelsen af »den stridende Kirke« er han overhovedet ikke naaet. Dertil kommer endnu, at selve Efterfølgelses-Tanken viser, at han paa afgørende Maade er bundet til middelalderlig Fromhedsforstaaelse. Han bekæmper det udvortes Væsen i Kirken, men lægger selv den afgørende Vægt paa Subjektets ydre Livsførelse. Trods det Æresnavn, hans Tilhængere gav ham, »*Doctor evangelicus*«, mangler han klar Forstaaelse for Evangeliets Kærne. En Slægt, der væsentlig dreves frem af Uvisheden om tilstrækkelig Lovopfyldelse gennem Ydelse af fortjenstlige Handlinger, bød han ikke Evangeliets Naadeforkyndelse med den Vished, som Troens Tillid til Frelsens objektive Værdier giver, men en anden Lovforstaaelse med ny Vægtlæggen paa subjektive Præstationer. Og dog kan disse netop paa Grund af Udvælgelseslæren ikke give Frelsesvished. Wycliff kunde derfor ikke blive en ny Tids Mand.

I hvert Fald viser Kendsgærningerne, at den katolske Kirke og *Unam sanctam* beholdt Overtaget. H u s's Optagelse af Wycliffs Ideer bragte vel det böhmiske Skisma til Verden, men netop Forholdene i Böhmen viser klart, at »den stridende Kristenhed« ikke kunde nøjes med det usynlige Kirkebegreb. En Tid kunde den stærke Bevægelse holdes sammen mod de ydre Fjender af den nationale Begejstring. De glimrende militære Ledere besejrede de udsendte Korshære og truede Fjenden i selve Tyskland. Men da Baseler-Konciliet begyndte de fredelige Forhandlinger med Husiterne, viste der sig hurtig det alvorligste Brud i Rækkerne paa Grund af den forskellige Kirkeforstaaelse. Hovedmassen, de moderate (Utraquisterne eller Kalixtinerne), havde bevaret den katolsk-hierarkiske

Kirkeopfattelse. Baseler-Prager-Kompaktaterne af 1433, der derfor godkendte Utraquisterne som Led i den katolske Kirke, blev atter Grundlaget for Bestemmelserne paa Landdagen i Iglau 1436, hvorved den nye Konge, Sigmund, gav dem Sanktion paa deres Særkrav og tog dem i Statsmagtens Værn. »Men Utraquisterne havde kun beholdt en ussel Rest af deres Mesters, Hus's Lærdomme: Nadveren under begge Former i Overensstemmelse med Kristi Indstiftelse. De store fra Wycliff laante Tanker, som fandt deres Udtryk i Hus's Skrift »om Kirken«, var opgivne« (Loserth). Og selv Retten til denne Nadverform blev ikke uanfægtet. Ogsaa i Böhmen mærkedes den stærke, katolske Reaktion, der præger hele Sentmiddelalderen efter Reformkonciliernes sørgelige Forlis. Dog kunde den faste Kirkeforstaaelse og Ærbødigheden for Arven fra Fædrene holde Utraquisterne sammen som et særligt, nationalt farvet, kirkeligt Samfund, og under nye Husitkrige hævdede de med Vaabenmagt deres Stilling. Pavedømmet forkastede dem imidlertid som Skismatikere, og Romerkirkens fuldstændige Enhed havde saaledes paa Grund af deres Eksistens allerede før Reformationen en varig Revne. Men faa Ting har maaske bidraget saa stærkt til at fremme Enhedstankens Sejr i sentmiddelalderlig katolsk Opfattelse, som netop denne skismatiske Bevægelse, der iøvrigt, ved selv at godkende Pavedømmet og den hierarkiske Kirkeforstaaelse, vidnede om de ægte katolske Tankers Magt[1].

Helt anderledes stod de radikale Husiter, Taboriterne, der forkastede Prager-Kompaktaterne. Men heller ikke de kunde blive staaende ved Wycliffs spiritualistiske Tanker. Kommunistiske Samfundstanker og en independentisk Menighedsforstaaelse reddede dem fra den truende, fuldstændige Opløsning. Ud af de sørgelige Rester fremgik da den kirkelige Særdannelse, der fik Navnet »de böhmiske Brødre« eller *unitas fratrum* (organiseret paa Synoden i Lhota 1467); men hvor stærkt katolsk Tankegang ogsaa eftervirkede her, viser Vægten, de lagde paa at bevare den apostolske Succession[2].

---

[1]) Loserth i Realencyklopädie[3], VIII, 487 ff.

[2]) Hj. Holmquist: Den senare medeltidens kyrkohistoria, 1914, S. 142 ff.

Wycliffitismen, Husiterkrigene, de fejlslagne Forhaabninger til Reformkoncilierne og navnlig Baselerkonciliets nye letsindige Brud paa Kirkeenheden ved at »afsætte« Eugenius IV 1439 og vælge en ny Pave har beseglet den antipapalistiske Rejsnings Skæbne. Fra Wienerkonkordatet 1448 til det franske Konkordat 1516 betegnes Tiden ved det mægtige Opsving for Pavemagten og ved en Centralisation af Kirkestyret, der med Held sigter mod at udrydde de Spor af Nationalkirkeselvstændighed og af konciliaristisk Aand, der er tilbage. Kirkeforstaaelsen staar atter under *Unam sanctam*'s Motto.

Trods dette taler man om en »Skinsejr« for Pavedømmet. »Paven havde kun kunnet overvinde Konciliarismen i Forbund med Landsfyrsterne og ved at gøre dem store kirkelige Indrømmelser, som skulde blive skæbnesvangre for Middelalderens Pavekirke«[1]. Der tænkes her paa den uomtvistelige Udvikling af Landsherrernes Indflydelse paa kirkeligt Omraade, der spores i den sidste Periode af Middelalderen. Ja man har ligefrem talt om, at Kirken, trods Enhedstanken, var ved at opløses i selvstændige Territorialkirker under Fyrsternes Styre. En Retshistoriker som Karl Rieker hævder denne Opfattelse endog i saare skarp Form. Han siger: »I anden Halvdel af 15. og i Begyndelsen af 16. Aarhundrede fremkom et Forhold mellem Territorialøvrighederne og Kirken, der netop er præget af det, som vi sædvanlig betragter som en Følge af Reformationen i Tysklands evangelske Territorier, nemlig Landsherrens Kirkeregimente og Landskirkevæsnet. Vi ser henimod Udgangen af Middelalderen Landsøvrighederne indtage en Stilling til Kirken, der staar i ligefrem Modsigelse til det Forhold, i hvilken den verdslige Magt efter Kirkens Lære og Ret skal staa til de kirkelige Omraader, og som kun lidet er forskellig fra den Stilling, som Landsøvrigheden siden havde i de evangelske Territorier. Vi iagttager videre i denne Tid et Landskirkevæsen, der synes aldeles uforeneligt med de Grundsætninger for middelalderligkatolsk Kirkeforfatning, hvorefter der kun kan gives Provinser i én, almindelig Kirke, men ingen selvstændige Kirkelegemer,

[1]) Holmquist: Den senare medeltidens kyrkohistoria, S. 127.

der staar som saadanne overfor Helkirken« .... »Det kan ikke tilstrækkelig betones, at der allerede før Reformationen har eksisteret et landsherreligt Kirkeregimente og Landskirker i Tyskland (om Frankrig og England bliver det snarere indrømmet), at altsaa den territorialistiske Udvikling i den protestantiske Kirkeforfatning kun er den ligelinede Fortsættelse af en Retning, der allerede før Reformationen var tilstede og viste en stærk Tilbøjelighed til videre Udfoldelse og stærkere Befæstelse«[1]. Rieker advarer dog bestemt mod at lægge moderne statsteoretiske Tanker ind her; »der gaves dengang overhovedet endnu ingen Stat, saaledes som vi er vante til at tænke den nuomstunder; der bestod ved Siden af hverandre enkelte Kredse, Foreninger, Lav, Samfund, Anstalter, af hvilke enhver for sin Del søgte at løse d e n Opgave, som nu tilfalder Staten. Ved Siden af og over disse Kredse stod Landsherren som Øvrighed med det ham af Gud forlenede Kald til at opretholde Fred og Endrægtighed, værne enhver i hans Ret og afværge al Uret .... Det var et Konglomerat af Adkomster og Rettigheder, dels af privatretslig, dels af offentlig-retslig Natur, der enkeltvis var erhvervet i Kraft af speciel Retsadkomst, og hvis Forbindelse indbyrdes udelukkende beroede paa den berettigede Persons Enhed«[2].

Riekers Bevisførelse for de førnævnte Paastande er hverken omfattende eller overbevisende. Han henviser især til Udviklingen i Forstaaelsen af den verdslige Magts Værnerpligt overfor Kirken. N u udøver de enkelte Territorialfyrster ligesom Kejseren *advocatia ecclesiæ* indenfor deres Omraade over alle Kirker og Klostre. Deres Politiforordninger viser den stadig udvidede Forstaaelse af Statsmagtens Ansvar for Samfundstilstandene. Saaledes forbydes Tiggeri, og det paalægges Byerne at sørge for deres fattige. Der skrides ogsaa ind fra verdslig Side, naar Kirken forsømmer sin Pligt. Ganske vist begrundes det ved Nødstilstande, men efterhaanden betragter mange Fyrster denne Indgriben ikke som noget extraordinært, men som hørende til deres normale Opgave. Specielt henvises

[1]) Rieker: Die rechtliche Stellung, S. 37.

[2]) Ssteds, S. 33; jfr. K. Nordlund: Den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer, 1900, S. 14 ff.

til gældende Forhold paa enkelte, tyske Omraader. Markgreverne (siden Kurfyrsterne) af Brandenburg udøvede Landsøvrighedsret over deres tre Bisper, der i verdslige Sager stod under deres Dom. I Skrivelser kalder Fyrsten dem »tro Undersaatter«, og selv benævner de sig hans »underdanige Kapellaner«. Han nominerer ogsaa Bisperne, og først derefter giver Kapitlerne dem deres Stemmer. 1447 lovede Pave Nikolaus V, i Anerkendelse af Landsherrernes »Velgærninger«, i Fremtiden kun at ansætte saadanne Bisper, som Kurfyrsten anbefalede. Ligesaa udøvede Landsherren Præsentatsret ved alle Kapitelspræbender og havde Patronatsret ved lavere Præbender. 1448 tilstod Paven Kurfyrsten, at hans Undersaatter i borgerlige Sager ikke skulde møde for gejstlig Ret og i intet Tilfælde stævnes udenfor Landet. »Om nogetsteds, saa kan man i Brandenburg tale om et landsherreligt Kirkeregimente og om en Landskirke før Reformationen«[1].

W e r m i n g h o f f[2] giver en samlet Oversigt over disse »Ansätze« til Landskirkedannelser i Tyskland, som han kalder det, idet han gaar ud fra Patronatet og Fogedrettighederne (Værnet og Tilsynet med Kirkegods) som deres Udgangspunkt. Territorialherrerne søger med Held, gennem pavelige Privilegier, der giver dem udvidet Præsentats eller Patronatret, at sikre de store kirkelige Embeder for tilforladelige Partigængere eller for Territoriets Adel. Udfra Fogedretten tiltager Landsherren sig Forvaltningstilsyn med Kirke- og Klostergods i hele Territoriet. Af Klostrene forlanger man ved saakaldte »Panisbreve« Forsørgelse af tidligere Embedsmænd og Tjenere, ligesom man besværer dem med Gæsteri. Ved Forordninger griber man ind overfor Gejstlighedens Handel og Forretningsudøvelse. Under Krige forlanges Udrustningshjælp af de kirkelige Stiftelser; paa den anden Side modsætter man sig Beskatning af Klerus ved kirkelige Foresatte, der ikke bor paa Territoriet, ja selv af Paven. — Men ganske særlig indskrænkes de Gejstliges Undtagelsesstilling paa retsligt Omraade.

[1]) Rieker, S. 38 f. Lignende Udvikling paavises i Sachsen, ligesom der henvises til Cleve, Württemberg, Østrig, Baiern.

[2]) Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter, 1913², 89 ff.

Man godkender ikke i alle Tilfælde (særlig Kriminaltilfælde) det *privilegium fori*, der absolut forbød at drage Gejstlige for verdslige Dommere, ligesom Omfanget af de gejstlige Retters Kompetence er Genstand for Angreb (Deling af de hidtil saakaldte »gejstlige« Sager i egentlig gejstlige og i verdslige, der nu drages for verdslig Ret[1]). Endelig mærkes Begyndelser til et landskirkeligt Placet, forsaavidt som man kræver verdslig Prøvelse og Stadfæstelse af gejstlige Domstoles Afgørelser (f. E. i Hessen 1444) eller forbyder Bekendtgørelser af kirkelige Forordninger, før de er verdslig stadfæstede. Selv paa det egentlig kirkelige Administrationsomraade kan man træffe Indgreb, idet Fyrsten kan tiltage sig et Opsyn med Gejstliges Livsførelse og Embedsiver eller kan forpligte dem til Residens. Statslige Forordninger regulerer Begravelser, Processioner, Helgendyrkelse, Søndagshelg, Afladsvæsen, Undervisningsvæsen og Fattigpleje. — Der kunde endnu tilføjes de Indgreb, der gøres for at forhindre yderligere Godsophobning under Kirkens Haand. Paa alt saadant frembyder Perioden Eksempler, dog ret forskellige i de forskellige Territorier[2].

Men med Rette hævder Werminghoff dog bestemt, at alt saadant maa regnes til Begyndelser (»Ansätze«); det betyder ikke, at Middelalderen har skabt en virkelig Landskirke. Endnu stærkere har E. Sehling pointeret Manglerne ved Riekers Bevisførelse og Resultat. Han siger[3]: »Hvor finder man, som hos den evangelske Landsherre, Retten til kirkelig Lovgivning? Har nogensinde en førreformatorisk Landsherre

---

[1]) Særlig alle Sager vedrørende Gods eller Afgifter. — Ligesom man modsætter sig Kirkens stærke Brug af Bandet paa disse Omraader, kræver man, at Bandsbøderne ikke skal tilfalde Kirkens Mænd.

[2]) Ganske vejledende er Forholdene i Württemberg, hvorom »Calwer-Württembergische Kirchengeschichte« (1893) har et særligt Kapitel (S. 246 f., med Hjemmel S. 708). Vi ser her, at Folket siden 15. Aarh.'s Midte henvender sig i kirkelige Anliggender til den verdslige Øvrighed. Denne forpligter Gejstlige ikke blot til undersaatlig Lydighed, men til Opfyldelse af kirkelig Embedspligt (1502: Forpligtelse til at prædike Guds Ord, selv forvalte Embedet, holde en uberygtet Kvinde til Husholderske). Der gribes ind i den kirkelige Jurisdiktion, og verdslige Domstole straffer forbryderske Gejstlige. Der paalægges Gejstlige borgerlige Byrder og Skatter. Navnlig blander den verdslige Øvrighed sig dog stærkt i Klosterstyrelsen.

[3]) Sehling: Geschichte der protest. Kirchenverfassung, 1913, S. 11.

udstedt Kultusordninger, Læreordninger eller sligt? Har han nogensinde indsat [kirkelige] Øvrigheder i eget Navn? Var de af ham indsatte Bisper nogensinde h a n s Landsembedsmænd og ikke tværtimod Embedsmænd under én for Staten fremmed Organisme? Ganske vist har Fyrsten foretaget Reformer, navnlig i Klostrene, endog Visitatser i dette Øjemed. Men disse Forholdsregler har en anden Karakter end de protestantiske Landsherrers. De er blot Nødstilstandsforholdsregler, der fandt Sted, efter at talløse Opfordringer til de pavelige Øvrigheder ikke har frugtet; aldrig har Landsherrerne underkendt, at Retten og Pligten egentlig laa paa andre Steder, og at de udelukkende udøvede en Nødret, en Ret til Selvhjælp af Hensyn til den kirkelige Forsømmelse, der satte sine Virkninger paa det sociale og statslige Liv«.

Dette er utvivlsomt rigtigt. Forskellen er iøjnefaldende, og det er overhovedet mærkeligt, at en Retshistoriker som Rieker kan nævne Momenter som Præsentats- og Patronatsret som Vidnesbyrd om »landsherreligt Kirkeregimente«, da saadant er i fuld Overensstemmelse med kanonisk Ret, naar da Konfirmation, Overdragelse af *cura animarum* og kirkelig Investitur er paa de rette kirkelige Hænder — hvad de var. Erhvervelse af p a v e l i g e Privilegier tyder just ikke heller paa, at vedkommende Fyrster føler sig som Kirkeregenter eller tænker paa at stille deres Kirke som »et selvstændigt Kirkelegeme overfor Helkirken«. Med upaatvivlelig Ret kan siges: »Betegnelsen førreformatorisk Landskirke burde ophøre; der gaves ingen kirkelig Forfatningsform af d e n Art før Reformationen . . . ; om en Udskillelse af Universalkirkens Rammer, saadan som det kirkeretslige Begreb Landskirke forudsætter det, kan der hverken reelt eller retsligt være Tale saalænge Ændringen i den kirkelige Forfatning kun betød en ensidig Magtudvidelse fra Landsøvrighedens Side og ikke var naaet til fuld Adskillelse fra den hierarkiske Overmyndighed, saalænge videre denne kirkelige Territorialisme manglede saavel den dogmatiske som den kirkeretslige Begrundelse«[1].

[1]) H. v. Srbik: Beziehungen von Staat und Kirche in Österreich, S. 17, citeret efter Werminghoff: Verfassungsgesch.[2], S. 89. Ssteds Anm. 2 fastslaas, at det bekendte Ord »Dux Cliviæ est papa in terris suis« mangler Berettigelse, jfr. herom Art. Cleve i Freiburger-Kirchenlexikon, III[2], 1884, Sp. 547—51.

Altsaa den Udvikling af Fyrsternes Magt paa kirkeligt Omraade, som finder Sted i Middelalderens Slutningstid, beror ikke paa noget Brud med Papalismen, men dels paa Pavernes direkte Tilsagn og Indrømmelser ud fra deres Plenipotens, dels paa de kirkelige Nødstilstande, hvilket iøvrigt fortrinsvis vil sige den Opløsning og Uorden i Kirken, som er Følgen af det utvivlsomt storslaaet tænkte, men, som Forholdene var, ganske umulige Forsøg paa at centralisere Kirkens Styre i den romerske Kurie. At der derved reelt er skabt Tilstande, der efter Reformationen lettede Sejren for Grundsætningen *cujus regio, ejus religio* er et; noget andet er, at saalænge Paveherredømmet bestod, blev hverken dets *plenitudo potestatis* forkastet ved disse Fornyelser, eller der skete Ændringer, som effektivt hindrede Kurien i at udfolde en Magt over Kirkeprovinserne, der endog var langt føleligere end nogentid før. Og de aandelige Tilstande viste stadig, at skulde der naas en Fornyelse, som virkelig gjorde »Evangeliet« igen til Kirkens Grundvold og Rettesnor, maatte der et Brud til med selve den hierarkiske Grundbetragtning; men disse Fyrster, der greb ind i Kirkestyrelsen, var alle gode Katoliker i deres Kirkesyn.

Den forøgede Fyrstemagt beroede saaledes i første Række netop paa p a v e l i g e Tilsagn eller paa de Indrømmelser, som Paverne i alt Fald foreløbig var villige til at gøre Landsherrerne for at vinde deres Støtte til at gennemføre Kurialstyrelsen i Kirken konsekvent; og det afgørende er, at dette naas. Til Gennemførelse af denne fulde Centralisation behøvedes især en Undergravelse af de kirkelige Organer, som Højmiddelalderen havde skabt som Værn om Kirkens Frihed, Domkapitlerne. De sad inde med Valgretten til Bispeembederne og udgjorde den kirkelige Jurisdiktions Centrer i Stifterne. Tilsidesættelse af deres Rettigheder bidrager i fremtrædende Grad til at give Sentmiddelalderens Kirkehistorie dens Særpræg. Selv hvor Kurien ikke ved direkte Besættelse af de store Embeder (Provision) ganske skyder Kapitlerne til Side, udøver den gennem Pavens Ret til at give Expektancer og fremfor alt Konfirmation en afgørende Indflydelse paa Besættelsen af Bispestolene og Digniteterne (Prælaturerne) i

Kapitlerne. Landsherrernes Billigelse af Indgrebene i Embedsbesættelsen og Stiftsjurisdiktionen og ikke mindst af Udredelsen af de store Afgifter for Konfirmationen eller Provisionen opnaar Paven ved at tilstaa dem en delvis Præsentatsret af Kandidater til de store Embeder samt udvide deres Patronatsret, navnlig til en Del af Kapitelspræbenderne. Til Held for Kirkelivet har dette absolut ikke været. Overalt dukker nu disse Bisper op, hvis fornemste Adkomst til Embedet er deres adelige Fødsel eller den Omstændighed, at de har tjent Landsfyrsterne som Kancelliembedsmænd. Deres kirkelige Forstaaelse og navnlig deres Iver for den aandelige Side af deres Gærning er ofte ganske tilbagetrædende; paafaldende hyppige er i alt Fald deres Ansøgninger til Paven om foreløbig Dispensation fra at lade sig konsakrere[1]. Bispegodsadministrationen og den politiske Indflydelse synes at være det vigtigste for dem. Ogsaa Kapitlernes Bestand synker i kirkelig Værdi. Afgjort uheldig virker Centralisationen af de store Embeders Besættelse i Rom, siden Paverne giver efter for Fristelsen til at benaade Kuriens specielle Klienter (Kurtisaner) med Embeder og ganske i Strid med tidligere Praksis knæsætter det Pluralitetssystem (Ophobning af Embeder paa samme Haand), der gør den tilforladelige Embedsbetjening umulig. Centralisationen af Embedsbesættelsen og Pluralitetssystemet gør Kurien til den store Embedsbutik, hvor Ansøgernes Legio holder til og ter sig som »Gribbe, der styrter sig over Lig«[2]. Samtidig udvikler Kuriens Indblanding i Kirkeprovinsernes Styre sig til et hidtil ukendt Omfang og virker paa mange Maader opløsende, da det selvsagt var umuligt i Rom at bedømme de virkelige Forhold og handle til Lokalkirkens virkelige Tarv. Appellationerne, Dispensationsvæsenet og særlig Forvaltningen af Afladsnaaden betyder tillige en Udsugning af Kristenheden til Fordel for den hellige Stol, der selv hos de trofasteste Katoliker vækker en stigende

[1]) Meget betegnende er Forholdet med Ivar Munk, der 1499 blev Biskop i Ribe, men først 1513 sang sin første Messe efter at være blevet ordineret (Skibykrøniken i Rørdams Monumenta hist. Dan., I, 29).

[2]) Jørgen Gyldenstjernes Brev 1526 til Broderen, Domprovst Knud G. (Dske Magasin, 5. R., I, 229).

Harme. Forbitrelsen herover og over Kurtisanbesættelsen af de store Embeder har unægtelig genoplivet Nationalkirketankerne, men nu under den Form, at Kirkens Mænd søger til Fyrsterne som de eneste mulige Værnere mod Pavestolens Overgreb. Rundt om lyder paany de stærkeste Klager over Fordærvelsen og Misbrugene i Kirken, og personlige Kendere af Forholdene ved St. Peders Stol sukker over Tilstandene dèr eller haaner denne Parodi paa et »Hoved« for Kirken[1]. Nogen Begejstring for Universalteokratiets Idé spores under disse Omstændigheder overhovedet ikke, men for selve den store Enhedsidé bøjer man sig, trods dette, ærbødig. Systemet, der stod dèr med den historiske Udviklings Ret, anbefalet ved sin unægtelige, logiske Konsekvens og sin formodede Overensstemmelse med Biblen og Kirkefædrenes Opfattelse, vovede man ikke længere at rokke ved. Men det er disse Tilstande, der gør det forstaaeligt, at Fyrsterne i deres Lande nødes til at gribe ind overfor Misbrugene, ogsaa ved Lovgivning, paa den før omtalte Maade, der bl. a. viser en stigende Forstaaelse for at adskille de i Virkeligheden verdslige Anliggender, som Kirken efter gammel Praksis har at gøre med, fra de egentlige *spiritualia*. Det er de første, man griber ind i. Med Hensyn til de sidste holder man sig sky tilbage. Eller sker der Fornyelse paa disse Omraader ved verdslig

[1]) Med god Grund erklærede Hadrian VI 1. Sept. 1522 til Kardinalerne: »Hele Verden taler om Roms Laster«, jfr. H. B ö h m er: Luthers Romfahrt, 1914, S. 154. Her er samlet en Række Udtalelser om Forholdene, bygget paa Datidsmenneskers personlige Indtryk. Særlig undersøges Adkomsten til Luthers Domme gennem en Mængde tilforladelige, samtidige Vidnesbyrd (jfr. S. 100—158, S. 168 ff.). — Den førnævnte danske Adelsmand, Jørgen Gyldenstjerne, beskriver 1526 ret levende sine Indtryk fra Rom (Danske Magasin, 5. R., I, 229 f.). Yderst talende i al sin Naivetet er en Skrivelse fra Birgittinerrektoren for Ordenshuset i Rom, der som Mellemmand har skaffet Slotsherren paa Varberg et Afladsbrev til hans Sognekirke (c. 1470): »havde Gyldnerne været flere, da havde Afladen været mere« (Dske Mag., I, 100 f.). Betegnende er ogsaa de latinske Vers, som Povl Helgesen afskrev efter et gl. Haandskrift i Sorø, idet han tilføjede: »sunt proh dolor verissima«. Der siges: »Sedes auaricie venalis curia Rhome /jura paternitatis vertit in arma necis/ percutit, interimit et non venalia vendit«. Forf. kalder Rom »latronum spelunca«, »seductrix orbis«; »prebes exemplum multis ad crimen agendum« (Rørdam: Monumenta histor. Dan. I, 1873, S. 126). Trods dette er Forestillingen om at bryde med Rom en Utanke for Helgesen.

Foranstaltning, er det ved Brug af Kirkens Mænd og i god kirkelig Aand. Det betydningsfuldeste Eksempel, vi har paa Landsherrens Reformer i Kirken, er vel de spanske Herskeres Fornyelser lige før Reformationens Begyndelse. Men netop disse viser, hvor fjærnt et Brud med Papalismen laa. De er holdt paa ægte katolsk Grund, og det er forstaaeligt, at de siden gør Spaniens Kirke til Rustkamret for Kontrareformationens Hære[1].

Pavernes Kirkepolitik siden Konciliarismens Angreb er stillet i K o n k o r d a t e r n e s Tegn; man ønsker og fremmer et Samarbejde med Landsherrerne og godkender derved paa en Maade disse som Kirkernes Repræsentanter. Men Konkordater er altid af Kurien opfattet som Privilegier, Naadesbevisninger eller foreløbige Dispensationer fra Gennemførelse af Pavestolens fulde Krav. Og Periodens Konkordater er Kæmpeskridt henimod de pavelige Idealer. For Tysklands og Nordens Vedkommende betegner W i e n e r-K o n k o r d a t e t af 1448 den store Sejr for Papalismen ikke blot teoretisk, men praktisk. Ved det indførtes ganske vist bestemte Regler for de pavelige Reservater og for Konfirmation af Bisper og de højeste Prælater samt for Taksterne for de kirkelige og klosterlige Embeders Overdragelse[2]. Men Kurien undsaa sig ikke for at skyde dem til Side, naar Lejligheden var til det; i alt Fald har de ikke hindret Paven i en udstrakt Provisionsbesættelse af Embederne. Med Norden var der jo ikke afsluttet et specielt Konkordat, men Kurien betragtede uden videre Wiener-Konkordatet som gældende dèr, idet Norden regnedes med til den tyske Nation. En Tid voldte det Vanskelighed at vinde Christiern I for denne Opfattelse, men særlig fra 1458 sker en afgørende Forandring, idet Kongen bøjer sig for Pavens Forstaaelse[3]. Paludan-Müller udtrykker med

[1]) Art. Ximenes i Protest. Realencyclopädie, XXI[3], 577—84. Beslutningerne fra Laterankonciliet anerkendtes fuldtud og anbefaledes den spanske Kirke.

[2]) C. Paludan-Müller: Herredagene i Odense 1526 og 1527. Særtryk af Videnskabernes Selskabs Skrifter 5. R., hist.-phil. Afd., II, S. 37 ff.

[3]) Paludan-Müller: Anf. Skrift, S. 46 ff.; Johs. Lindbæk: Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans, 1907, S. 8 ff., 82—84 f.

sædvanlig Skarphed Forholdet saaledes: »Paven og Kongen rækker ligefrem hinanden Haanden til Undertrykkelse af Kirkens kanoniske Forfatning og Ret«; og han er forarget over, at Kongen ikke indhenter Rigsrepræsentanternes eller Kirkernes Samtykke til denne Frontforandring. Utvivlsomt vandt Christiern I som andre Fyrster en større Indflydelse i Kirken derved, men Fordelene var dog sluttelig Pavens, da de virkelige Garantier for Begrænsningen af hans Indflydelse manglede. Det, der stod fast, var, at Konciliarismens og Nationalkirkeselvstændighedens Tanker var opgivet, og Pavestolens Plenipotens anerkendt. Som Forholdet hurtig udvikler sig, forstaar man saare vel, at Rigsraadet, da Kong Hans skal udstede sin Haandfæstning, forpligter ham ikke blot til »over alle Ting at elske Gud, styrke den hellige Kirke og holde alle de Privilegier ubrødelig, som dens Tjenere friest har nydt af Paven og de tidligere Konger«, men tillige til ikke at blande sig i Bispevalgene ved Skrivelser eller Bud til Rom; ingen maa faa »Kirkens Len«, som ikke er Rigernes indfødte Mænd[1]. Vi ser saaledes her det n a t i o n a l e Hensyn stærkt betonet, samtidig med at den hellige Kirkes Frihed dog bestemt afledes af Pavens Privilegier. Rigsraadets Prælater føler sig som Rigets og Kirkens nationale Vogtere, men bøjer sig ligesaa selvfølgelig for Pavens Ret. Det er Kurtisansystemet, man vil til Livs, men altsaa ved Kongens Hjælp. Men selvfølgelig var dette Kongen umuligt, naar Pavens Plenipotens samtidig var indrømmet[2]. Betegnende er det da ogsaa, at Pavestolen, der under Christiern I bestemt har holdt paa, at

[1]) Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv, II, 47 f.

[2]) Meget betegnende er Forholdet ved Besættelsen af Slesvig Bispestol. 1489 udnævnte Paven, trods Kong Hans' Ønsker, en pavelig Kurtisan, Eggert Durkop, til Sædet, men godkendte samtidig i en Bulle, at Kongen ved ny Vakance skulde have Ret til at nominere Bispen. 1499 døde Durkop i Rom. Stedet for Dødsfaldet gav Paven »Ret« til at se bort fra sin Forgængers Bulle-Løfte, ti Embeder, hvis Indehavere døde *ad limina Petri*, besattes ved pavelig Provision. En Kardinal fik derfor Embedet, og der maatte ofres store Summer for at udkøbe denne Person, der selvfølgelig ikke i mindste Maade tænkte paa at gaa til Slesvig som Biskop. Den kgl. Prokurators Henvisning til, at Embedet ikke taalte denne Udblokning, nyttede intet. Kardinalerne holdt paa deres Kollega. »Corvus corvum non ledit«, bemærker den kgl. Tillidsmand, der kendte Forholdene ved den hl. Stol

Konkordatet ogsaa gjaldt for Danmark, under Christiern II er naaet til den modsatte Opfattelse[1], da man nemlig ønsker endnu friere Hænder og tænker paa at inddrage samtlige danske Bispestole under pavelig Provision[2]. Netop Kirkeforholdene i Danmark er yderst betegnende. At tale om en selvstændig Landskirke her, vilde, trods den vitterlig større Indflydelse, Kongerne har naaet i Kirken, være ganske hen i Vejret. Men Kirkens Tilstand er ganske vist stærkt forandret. Kirken maa bruge den verdslige Styrer for at opnaa Resultater ved Pavehoffet, og den vældige Forøgelse i Tallet og i Vigtigheden af de Sager, han derved faar at forhandle med Kurien om, medfører ikke blot hyppige Sendefærd til Rom, men at han nu engagerer sig faste Prokuratorer og »Protektorer« ved den hellige Stol til Fremme for hans Interesser[3]. Og Kongernes Erfaring om, at Paverne nu i ganske anden Grad end før viger tilbage for alvorlige Konflikter med Statsoverhovederne, bevirker selvfølgelig, at magtbevidste Herskere kan optræde med en ganske anden Myndighed end før baade i deres Krav til den hjemlige Gejstlighed og til Kurien. Faa Landsherrer afgiver et bedre Exempel derpaa end Christiern II. Men allerede Pavens økonomiske Udbytte af den danske Kirke viser dog, hvorledes det virkelige Forhold trods dette var[4].

Papalismens Sejr viser sig endelig ved, at de Aandsretninger, der spiller en Rolle i Kirken, ærbødig bøjer sig for Paven og den fastslaaede Kirkeopfattelse. Mystiken har altid formaaet at finde sig til Rette indenfor Romerkirken, selv om den levede paa egne Værdier og stod fremmed for Kirkens udvortes Væsen. Den herskende Teologi var Kurialismen oprigtig hengiven, og Universiteterne bøjede sig

---

ind og ud, meget træffende (Dske Magasin, 5. R., VI, 178 ff., jfr. Johs. Lindbæk: Pavernes Forhold, S. 105 f.). — Ikke mindre betegnende er Forholdet 1520 ved den pavelige Besættelse af Lunds Ærkesæde trods Konkordat, Privilegier og gentagne Tilsagn (Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536, III, 2, S. 71 f., jfr. II, 391).

[1]) Acta pontificum Danica, VI, 1915, n. 4976 og 4977 (af 1524).

[2]) Ssteds, n. 4942 (af 23. Sept. 1523).

[3]) Jfr. Allen: Anf. Skr., II, 383 ff.; III, 2, 208 ff.

[4]) Om Pavestolens regelmæssige Indtægter af den danske Kirke og om de hyppige extraordinære »Indsamlinger«, jfr. Johs. Lindbæk, Anf. Skr., S. 138—81 og fl. St.

for Pavens Autoritet. Hvad enten man var Thomist eller Scotist eller hyldede Nominalismens »moderne Vej«, forsvarer man afgjort Kirkens Lære og dens absolut monarkiske Ordning[1]. Det er betegnende, at hverken den tidligere Debat eller Konciliarismens forbigaaende Herredømme har bevirket, at Kirkebegrebet er blevet en Genstand for sammenhængende Undersøgelser i de dogmatiske Værker; i den Grad behersker Kirken Systemerne som den givne Forudsætning[2]. Og Kirken vil reelt atter sige Paven; han er det sakrosankte Hoved, Kristi Statholder og Stedfortræder, den allerhelligste Fader. Trænges der til Reformer, maa de da udgaa fra ham. — Og H u m a n i s m e n, der nu bredte sig i Kirken, havde vel indenfor sine Rækker Elementer baade med kristendoms- og kirkefjendske Tendenser; men heller ikke den vovede et virkeligt Angreb paa Kirken, endsige paa Pavestolen, Midtpunktet for Støtten netop af de humanistiske Studier.

For et Angreb fra Aandslivets Repræsentanters Side synes ogsaa den velordnede og statsanerkendte Kirketugt og den særlige Inkvisition at spærre afgjort[3], og for Literaturen havde desuden Lateranmødet med viselig Forudseenhed — og vel netop med Braad mod Humanismen — spærret Vejen. Allerede 1515 havde Kirken omgærdet sig med nye Censur-Sikkerhedsforanstaltninger, idet Paven paa Mødet udstedte sin vigtige Konstitution angaaende trykte Bøger[4]. Denne Bulle priser den

---

[1]) Tidens berømteste teol. Forsvar for Papalismen er Summa de ecclesia et ejus auctoritate af Juan fra Torquemada (d. 1468; Seeberg, III 535 f.). En vis Eftervirkning fra de store Kritikere spores dog hos enkelte, saaledes især hos Wesel og Wessel (jfr. Seeberg, III, 670 f.).

[2]) Tschackert: Die Entstehung der lutherischen und der reformierten Kirchenlehre, 1910, S. 6; R. Seeberg: Anf. Skr., III, S. 505. Iøvrigt behandler heller ikke de moderne katolske Dogmatikere Kirken som selvstændigt Stykke af Læren (jfr. Jos. Pohle: Lehrbuch der Dogmatik, I—III[4], 1908—10).

[3]) Da Kirke og Stat ses som det ene Samfund, og enhver moderne Tanke om en virkelig Forskel i Omfang mellem Kirken, udvortes set, og Staten er udelukket, kan kun én Religionsform være tilladelig. En Kætter anses for ligesaa farlig for Stat som for Kirke, og Statsmagtens Pligt til at uskadeliggøre en saadan er anerkendt, selv om Perioden viser Begyndelser til Krav om at »prøve« de kirkelige Domme. — I England og Norden var den specielle pavelige Inkvisition ikke organiseret (jfr. H. Ch. Lea: History of the Inquisition, I, 1900, S. 352. Om Forholdene i de enkelte Lande ssteds, II).

[4]) Mirbt, S. 177. Kalkoff: Entstehung des Wormser Edikts, S. 16 f.

nye Opfindelses Kunstfærdighed, men klager samtidig over den Skade, den allerede voldte ved Udbredelse af »Vildfarelser, ogsaa i Troen, og af fordærvelige Dogmer, endog den kristne Religion modsatte«. Derfor, »for at det, som lykkelig er opfundet til Guds Ære og Troens Forøgelse og de gode Kundskabers Udbredelse, ikke skal forvandles til det modsatte«, fastsloges en skrap Censurkontrol, der blev lagt i den pavelige Hofmesters og Stiftsbispernes Hænder. Ingen Bog maatte fremtidig trykkes uden først at være prøvet af Kirken og approberet. Skribenternes og navnlig ogsaa Universiteternes Mænd var saaledes bundne.

* * *

Men endnu samme Aar, som Lateranmødet opløstes, begyndte alligevel den epokegørende Bevægelse i Wittenberg, der udfra Skriftens Vidnesbyrd skulde bringe det store Brud i Stand, der tiltrængtes. Allerede 1520 vendte Luther sig mod den Pave, som var almindelig godkendt som Formidler af Menneskers evige Velfærd og derigennem som selvsagt Tilsynsmand ogsaa med al Kristenhedens jordiske Anliggender. Netop ud fra S k r i f t e n, der var erklæret for Papalismens Garant, stemplede han denne Lære som et antikristeligt Paafund og krævede Guds Ord og Sakramenter sat i Frihed som det virkelig kirkegrundlæggende og kirkeopbyggende.

I Slutningen af Juni 1520 udsendte Luther det første af sine store »Programskrifter«, »Von dem Papsttum zu Rom«. Allerede i Begyndelsen af August spredtes det næste, »An den christlichen Adel deutscher Nation«, ud i 4000 Eksemplarer, som man næsten sloges om, og 6. Okt. kunde Luther bebude, at Trykkeriet var færdig med det »Præludium«, som han i Skriftet til Adelen havde sigtet til, da han truede med at synge endnu »en lille Vise om Rom, som han kendte«. Det var det berømte »*De captivitate Babylonica*«, hvori han vil rette Dødsstødet mod den Sakramentlære, der bærer den romerske Kirkeopfattelse, og dermed mod Hævdelsen af Midlervæsenet og dets Nødvendighed. Endnu kan nævnes hans modne, værdige og i Tonen saa maadeholdne Sendebrev til Leo X »Om et Kristenmenneskes Frihed« fra November

(dateret 6. Sept.) og endelig den voldsomme Retfærdiggørelsesskrivelse for, at han den 10. December havde opbrændt Bandtruselsbullen og den kanoniske Rets Bøger (»Warum des Papsts und seiner Jünger Bücher verbrannt sind«). Denne Piece var færdig fra Trykkeren ved Juletid[1].

Allerede det første af disse Skrifter slog fast, at naar Pavekirken identificerer sig med Kristi Kirke, er det ganske fejlagtigt. Den sande Kirke er de troendes Samfund og kan ikke være en »legemlig Forsamling, men er et Samfund af Hjærter, samlet i én Tro«. Kirken er ikke af denne Verden og har kun Kristus i Himlen til Hoved[2]. Pavens Kirkestyre hviler derfor ikke paa nogen guddommelig Ret; den er vel ikke opstaaet uden Guds Raad, men ganske vist ikke af hans naadige Vilje, men af hans Vrede. Adskillige Paver har ogsaa været Kættere og i Djævelens Magt[3]. I Skriftet til Adelen er Synspunktet endnu ugunstigere; Luther mener, at man maa kalde Paven Antikrist: »alt hans Væsen, Værk og Foretagen gaar dog Kristus imod, at udrydde og forstyrre Kristi Væsen og Værk«. Saare langt fra er det da, at Paven er Frelsens Formidler. »De captivitate Babylonica« spørger: »Hvem er det Syndens Menneske og Fordærvelsens Barn andre end ham, som i sine Lærdomme og sine Statuter øger Synderne og Sjælefordærvelsen i Kirken, siddende som en Gud netop i Kirken«[5]. Haanlig stemples Paverne som Fyrster »ikke for katolske Kirker, men for Satans Synagoger«[6]. »Pavens ugudelige og fordærvelige Tyranni« kan kun opretholdes ved at fordreje og fordærve Skriftens Ord. »Blindhed, Blindhed hersker i Paverne«! Dem og deres Tilhængere skyldes det, at Herrens Indstiftelser ødelægges. »Vort Babylon udelukker endog Troen i den Grad, at det med uforskammet

[1]) Jfr. Indledningerne til de paagældende Skrifter i O. Clemen's fortræffelige Udg. af »Luthers Werke in Auswahl«, I—II, 1912 (»Bonner-Udgaven«).

[2]) I, 331 (Von dem Papsttum).

[3]) I, 359, 352, 353.

[4]) I, 390 jfr. S. 408: at Paven dispenserer fra Eder og Løfter viser, at han er »der recht Endchrist«; »gid Gud fra Himlen hurtigst forstyrre din Stol og sænke den i Helvedes Afgrund«!

[5]) I, 472.

[6]) I, 503.

Aasyn nægter, at den er nødvendig i Bodens Sakramente, ja med antikristelig Ugudelighed erklærer det for Kætteri, h v i s nogen paastaar, at Troen er nødvendig[1]. Sendebrevet til Leo X undskylder for saa vidt Paven personlig, som han sidder »som et Faar mellem Ulve«, men desto skarpere anklages disse Ulve, Kuriens Medlemmer, der faktisk styrer Kirken: »under hele Himlen findes der intet mere forargeligt, giftigere og forhadt end det romerske Hof«; aldrig har Sodoma og Gomorra været saa slemt! Luther har derfor med Rette, siger han, angrebet »Pavestolen«, ti fra Rom udgaar kun Sjælefordærvelse. Den, som lærer, at Paven er over Konciliet og den almindelige Kristenhed, eller som vover at paastaa, at han alene har Magt til at udlægge Skriften, farer vild. Saadanne øger kun det ukristelige Væsen i Kristenheden[2]. Og endelig samler Luther i det sidstnævnte Skrift i Teseform Papalismens Hovedpaastande og ender bittert: »Summa summarum: Paven er en G u d paa Jorden, over alt himmelsk, jordisk, gejstligt og verdsligt, og alt tilhører ham, til hvem ingen tør sige: hvad gør du«. Men alt dette forkaster Skriften som ukristeligt Paafund. Som Doktor i den hellige Skrift har Luther da kun gjort sin Pligt ved at opbrænde Bullen og den kanoniske Ret, ti denne betyder en Fordømmelse af evangelsk Lære, en Bekræftelse af antikristelig og djævelsk Lære[3].

Men ikke mindre skriftstridig er den hierarkiske Grundopfattelse, hvorpaa Romerkirken og Pavedømmet hviler. Det er nemlig ikke saaledes, at »Kristus har to Slags Legemer«, et verdsligt og et aandeligt (gejstligt), adskilt ved et dybt Skel, nemlig den sakramentale Vielse, der meddeler de Gejstlige en »uudslettelig Hellighedskarakter« og derved sætter dem i Stand til at være Frelsesformidlere eller Naadekanaler for de guddommelige Gaver, Mennesker trænger til. Hierarkiets Krav paa at være en særlig Stand med udelukkende Myndighed til at forvalte Naademidlerne, til at lovgive og regere i Kirken, maa totalt forkastes. En Kristen er en Konge, der er »fri for

[1]) I, 479 f.
[2]) II, 2 f.
[3]) II, 60 ff.

alle Ting og over alle Ting«[1]; han er derfor overhovedet »ingen Lov undergivet uden den guddommelige«, og: »hverken Pave eller Biskop eller noget Menneske har Ret til at lovgive én eneste Stavelse over et kristent Menneske, uden det sker med hans Samtykke«[2]. Hierarkiets Overhøjhed falder da paa Grund af »det almindelige Præstedømmes« Ret. »Man har fundet paa, at Pave, Bisper, Præster, Klosterfolk kaldes den aandelige Stand; Fyrster, Herrer, Haandværks- og Agerbrugsfolk den verdslige Stand; den Opdigtelse og Hykleri er fin nok; dog skal ingen blive ængstelig derover, og det af den Grund: ti alle Kristne er sandelig af aandelig Stand, og der er ingen Forskel mellem dem, uden paa Grund af deres Embede« (Virkegærning)[3]. Men den hierarkiske Stand er heller ikke nødvendig eller i Stand til at være Frelsens Formidlere; man bliver ikke Kristen ved dens Formidlen: »ti Daaben, Evangeliet og Troen, de gør sandelig aandelig og et Kristenfolk. Men hvad Paven eller en Biskop salver ... gør aldrig i Evighed en Kristen eller et aandeligt Menneske. Altsaa bliver vi alle viede til Præster ved Daaben.... Ti, hvad der er krøbet af Daaben, kan rose sig af, at det allerede er viet til Præst, Bisp og Pave«[4]. »Lad altsaa enhver, som véd sig Kristen, være vis derpaa og kende sig selv saadan, at vi i lige Grad er Præster, det er, har samme Magt i Ordet og ethvert Sakramente«[5].

Altsaa Begrebet *ordo* er betydningsløst, og Forholdet til Romerkirkens Gejstlighed, ja til Paven selv, betyder intet for den enkeltes Frelse eller for den virkelige Kirke og sande Kristenhed[6]. Men idet Luther stiller det almindelige Præstedømme op som Bevis herfor, vil han paa ingen Maade lære, at den virkelige Kirke beror paa dette. Kirken beror udelukkende paa de objektive Naademidler (Daaben, Evangeliet,

[1]) II, 18 (Von der Freiheit).
[2]) I, 470. 475 (De capt. Bab.).
[3-4]) I, 366—7 (An den chr. Adel).
[5]) I, 504 (De capt. Bab.), jfr. II, 17 f.: vi er alle Præster og Konger.
[6]) Kirke, Kristenhed, Kristenfolk, Kristi Rige og Guds Rige er Synonymer for Luther, jfr. I, 331. Jfr. Billing, Anf. Skr., S. 171. Om Forsøg paa at hævde en vis Forskel i Begreberne se Tschackert, Anf. Skr., S. 112.

men ogsaa Nadveren[1]). Hvor de virker, og Troen forlader sig paa dem, dèr er det sande Præstedømme og den sande Kirke; de er blot to Sider af det samme. Man har Præstedømmet og dets Ret og Frihed, fordi man er Led af den sande Kirke (de troendes Samfund), og man er Led af Kirken, fordi man har Præstedømmet. Spørgsmaalet, hvorvidt Præstedømmet eller Kirken er det primære, opkaster Luther ikke. Schleiermacher fandt Protestantismens Væsen modsat Katolicismen udtrykt i Hævdelsen af den troendes direkte Forhold til Kristus som det primære: »Katolicismen gør den enkeltes Forhold til Kristus afhængig af hans Forhold til Kirken; Protestantismen omvendt gør den enkeltes Forhold til Kirken afhængig af hans Forhold til Kristus«[2]. Med Rette afviser R i e k e r denne »bestikkende Formel« som oplysende for Luthers Tankegang. Selvfølgelig forkaster Luther ud fra sin Opfattelse af det almindelige Præstedømmes Væsen, at den troendes Kristusforhold skulde være afhængigt af hans Forhold til den hierarkisk ordnede Kirke, men at den enkelte skulde kunne træde i umiddelbart Forhold til Kristus uden den sande Kirkes Mellemkomst, ligger hans Tanke fjærnt. »Man berøver sig paa Forhaand Muligheden for at forstaa Reformationens Princip« ved denne Paastand. Ogsaa for Luther gælder i Virkeligheden Grundsætningen: *extra ecclesiam nulla salus*, eller som Köstlin udtrykker det: »Luther kender ingen Kristendom udenfor Kirken«, og R. Seeberg: »Kun i Kirkens Samfund træder efter Luthers Opfattelse den enkelte i Forhold til Kristus«[3]. Ti, hvad det gælder for Luther at faa slaaet fast, er, at N a a d e m i d l e r n e udelukkende er Kirkens skabende og aktive Princip. Evangeliet og Sakramenterne er baade den trosskabende Magt, der gør »aandelig« ɔ: til Præst, og samtidig de samfundsskabende Faktorer.

Kirken er altsaa Evangeliets Samfundsskabelse[4]. »Guds Ord er uden Sammenligning over Kirken, og i det har denne

[1]) Navnlig i Sermonen »Von dem hochwürdigen Sacrament« (1519) har Luther smukt og stærkt betonet Nadveren som Naademidlet, hvorved vi forenes med Kristus som Hovedet og med hverandre (I, 200).

[2]) Der chr. Glaube, I², § 24.

[3]) Rieker: Anf. Skr., S. 44 f., S. 51; jfr. Sehling, Geschichte der prot. Kirchenverfassung, 1913, S. 2—3.

[4]) G. Aulén: Till belysning af den lutherska kyrkoidén, 1912, S. 24.

som Skabning intet at fastslaa, befale, gøre, men fastslaas, befales og gøres. Hvem avler vel sin egen Fader«[1]. Men det er da heller ikke de enkelte troende, der ved Sammenslutning eller ved deres Aktivitet »danner« Kirken. Intet antyder en saadan Tanke. Som Aulén siger: »Luther kan ikke tænke sig Kirken, uden at der for hans Blik fremtræder den universelle Gudsstiftelse, som har sin Tilværelse i og gennem Evangeliet, hvori Kristus selv er nærværende og handlende. Luthers Tanke gaar ikke nedenfra, fra Menneskene, men ovenfra fra Gud og hans Gærning. Gud har sendt sit Ord ud til Menneskeverdenen og i og med det stiftet sin Kirke. Intet er mere fremmed for Luthers teokratiske Tankegang, end at Kirkens Aktivitet skulde repræsenteres af den menneskelige Samfundsvirksomhed«[2]. Mennesker forholder sig altsaa passivt og receptivt i Kirken.

Til denne Kirke, hvis Hoved alene kan være Kristus, forholder vi os derfor i Tro. Vi »beder« jo i Trosartiklen: »Vi tror paa den hellig Aand, den hellige, kristelige Kirke, de helliges Samfund[3]«. Den er altsaa »efter Væsen, Liv og Natur ingen legemlig Forsamling, men en Hjærternes Forsamling i én Tro« og er at bestemme som »en aandelig, indvortes Kristenhed«. Klart og med hele sin polemiske Energi kan Luther derfor stille de to Kirkeopfattelser overfor hinanden saaledes: »Hold dem nu imod hinanden, den hellige Kristi Kirke og Pavens g a l e Kirke (die tolle Kirche). Kristi hellige Kirke siger: Jeg t r o r en hellig, kristelig Kirke; Pavens gale Kirke siger saaledes: Jeg s e r en hellig, kristelig Kirke. Hin siger: Kirken er hverken her eller der; denne siger: Kirken er her og der ... Hin siger: Kirken er ikke bygget paa timelige Ting; denne siger: Kirken er bygget paa Paven[4]«. Og bestemt

---

[1]) I, 498 (De capt. Bab.)

[2]) Aulén: Anf. Skr., S. 31. Her findes ogsaa en Redegørelse for T r o e l t s c h's energiske Hævdelse af Luthers Kirke-Supranaturalisme. Kirken er »et absolut Under« ... »en guddommelig Anstalt og Stiftelse« ... »ingen Korporation af Mennesker« (ssteds, S. 30).

[3]) I, 339. 331 (De capt. Bab.).

[4]) Auf das überchristliche, übergeistliche und überkünstliche Buch Bochs Emsers zu Leipzig, 1521 (citeret hos Aulén, S. 16; Rieker, S. 23).

udtaler Luther, at den hellige Skrift alene taler om denne »aandelige Menighed«[1]. Det er derfor sikkert i fuld Overensstemmelse med Programskrifternes Opfattelse, naar det hævdes, at denne Luthers Kirke udelukker al Tvangs- og ydre Retsstyrelse: »Kristi Kirke kan alene »regeres« ved Evangeliet... aldrig ved Retten«[2], eller som Erich Haupt praktisk udtrykker det: »Reformationen var den principielle Negering og Overvindelse af Gudsrigets [ydre] Kirkeform«[3], ti den udvortes Kirke er jo ikke den sande, og Luthers Kirke er identisk med Gudsriget selv.

Hele denne Opfattelse af de guddommelige, objektive Værdier som de udelukkende aktive Kræfter i Kirken og det subjektivt menneskelige Liv som udelukkende passivt og receptivt er selvfølgelig i fuld Overensstemmelse med Luthers personlige religiøse Erfaringer. Efter hans sjælelige Oplevelser kunde man ikke vente, at han var naaet til anden Opfattelse af Præstedømmet og Kirken. De voldsomme Anfægtelser, han oplevede i Klostret, særlig fordi han anede at være prædestineret til Forskydelse, førte ham, inden hans egentlig reformatoriske Standpunkt, til en Hvile i den *theologia crucis*, hvor han saa Ydmygelsen og Ydmygheden som Vejen, ad hvilken Gud giver Mennesker Del i Naadens Fylde[4]. I reel Overensstemmelse med Mystikerne talte han om den fulde »Gelassenheit« (Passivitet) som den højest mulige Retfærdighed, Mennesket kan have. I denne Tilstand er Mennesket frit, men samtidig viljeløst, underkastet helt og fuldt Guds Vilje, men ejer tillige i Haabet en Vished med Hensyn til de fremtidige Goder. Da Luther efter nye Kampe naaede til den fulde Naadeforstaaelse med Troens Vished om allerede her paa Jord at eje Retfærdighed i Guds Dom, lagde han, som bekendt, om muligt endnu stærkere Hovedvægten paa »uforskyldt, af Naade, for Kristi Skyld«. Det receptive blev atter

---

[1]) I, 334 (Von dem Papsttum).

[2]) Sohm: Kirchenrecht, I, 485.

[3]) Zeitschrift für Theologie und Kirche, II, 1892, S. 18; jfr. Rieker, Anf. Skrift, S. 70—71.

[4]) O. Ritschl: Dogmengeschichte des Protestantismus, II, 1, 1912, S. 48 f.

udelukkende betonet, ja selve Troen, der modtager Naaden, saas som Guds Gave; Synderen har intet, absolut intet; Troen er et Under, den blev ham skænket[1]. Man kan med Rette sige, at det nye Standpunkt betegner en yderligere Stigning i Betoningen af det irrationelle[2]. Men i denne Tro ejer saa den kristne allerede hernede alt, hvad Forjættelserne gaar ud paa, ti Guds Ord og Forjættelser er en urokkelig Klippe at bygge paa[3]. Dette giver nu Luther den ejendommelige Trods (*superbia*) og Sejrssikkerhed i Forkyndelsen, der afviger saa stærkt fra den tidligere Tone (*humilitas*). O. Ritschl bruger herom det Udtryk, at hans »Passivitet slaar om i stormende Aktivitet«[4]. Men denne »Aktivitet« er ganske vist af ejendommelig Art, ti aldrig er det stærkere blevet udtrykt af Luther end netop nu, da han erklærer den troende for Præst og Konge, for fri fra alt og Herre over alle Ting[5], at han absolut i n t e t er i sig selv; han har m o d t a g e t alt og bygger udelukkende paa det givne og urokkelig faste, fordi det er fra Gud. — Det er altsaa denne Trosoplevelse, der staar bag hans Lære om det almindelige Præstedømme som det, der sprænger den hierarkiske Kirke, og bag hans Vished om, at den sande Kirke er nærværende paa Jorden, da den udelukkende beror paa det objektive.

Derfor, selv om Luthers Betragtning af *communio sanctorum* som den sande Kirke i og for sig absolut ikke er ny — det er de fra Middelalderen velkendte Tanker, byggende paa P r æ d e s t i n a t i o n s d o g m e t, om igen, som selv de kirketro Teologer, der forsvarede den hierarkisk-papale Kirkes Ret, i Grunden indrømmede som Sandheden dybest set[6], og som Marsiglio, Occam, Wycliff og Hus havde hentet Kraften fra til deres Polemik mod den bestaaende Kirke — har den dog gennem Luthers Skriftforstaaelse og religiøse Oplevelse faaet

---

[1]) O. Ritschl, S. 117. 146.
[2]) Ssteds, S. 101, jfr. S. 118.
[3]) Ssteds, S. 108.
[4]) Ssteds, S. 103 f.
[5]) Ssteds, S. 107 f.
[6]) Om Thomas Aquiner jfr. R. Seeberg, Dogmengeschichte, III², S. 505; Tschackert, Entstehung, S. 7.

nyt Indhold[1]. Her er ingen subjektive Betingelser sat med Hensyn til nogen menneskelig Ydelse eller nogen ydre Efterfølgelse af Kristus i Fattigdom; Kirkens Tilstedeværelse gøres heller ikke usikker ved menneskelig Brøst, ti den beror ikke paa noget menneskeligt. Men den bliver heller ikke for Luther et Fantom eller noget, der blot har Eksistens i Aandens eller Forestillingens Verden. Ti, hvad der er Kirkens Skaberkræfter, er ogsaa dens sikre og let erkendelige »Tegn«. For Luther er der en fast Forbindelse mellem »den aandelige, indvortes Kristenhed« og »den legemlige, udvortes Kristenhed«. Eller som han siger: »ikke, at vi vil skille dem fra hinanden«[2]. Kirken er netop til Stede her paa Jord i dødelige Mennesker med Kød og Blod. »Ihvorvel efter Legemet [det kristne Samfund] ikke forsamles paa ét Sted, saa bliver dog hver enkelt Hob forsamlet paa sit Sted[3]. Den er jo »kendelig« blandt Mennesker ved de samme Midler, der skaber den: Daaben, Sakramentet (Nadveren) og Evangeliet[4].

At denne Kirkeopfattelse var skikket til at vække et aandeligt Røre, viser Kendsgærningerne. I høj Grad bidrog selvfølgelig hertil, at Tankerne nu spredtes ud paa Folkets Maal i trykte Skrifter, hvis ejendommelige folkelige Farve og vældig agitatoriske Kraft hurtig indfangede en uhyre Læserkreds. Men af afgørende Betydning har Argumentationens Art været. Luther bygger udelukkende paa S k r i f t e n og tilkender alene den Retten til at være afgørende med Hensyn til disse Spørgsmaal. Ogsaa tidligere argumenterede den usynlige Kirkes Talsmand saaledes, men nu var Skriftens Autoritet i ganske anden Grad levende for Bevidstheden;

[1]) Hvor meget Luther skylder disse Forgængere, er omstridt, men ligegyldigt for Undersøgelsen her. En Indflydelse kan ikke benægtes, jfr. Billing, Luthers lära om staten, I, 141 ff.; Aulén, S. 14. Aulén gør dog med Rette opmærksom paa den Forskel, som Luthers Opfattelse af Evangeliet som Kirkens aktive Princip betinger.

[2]) I, 335 (De capt. Bab.). Jfr. Aulén's klare Imødegaaelse af G. Rietschel (Luthers Anschauung von der Unsichtbarkeit und Sichtbarkeit der Kirche i Studien u. Kritiken, 1900). »Den ydre Kristenhed falder ikke udenfor Luthers Kirkebegreb« (Aulén, S. 37 ff., 42). Jfr. ogsaa Grützmacher i Neue kirchl. Zeitschr., XXVII, 1916, S. 559 ff.

[3]) I, 335.

[4]) I, 339.

alle bøjer sig i Grunden for den[1]. Men ikke mindst virker den Skriftforstaaelse, der fremsættes. Her taler en Mand, der har fundet »Evangeliet« i Skriften og tillige kan vidne personlig om den Frelsesvished, det giver. Det var netop dette Evangelium, som Tiden trængte til. Sentmiddelalderens Kirkeliv præges jo ikke blot af kirkelig Forsømmelse og fremtrædende sædelig-religiøse Brøst. Der var et stærkt religiøst Liv bag al dens Udvorteshed og travle Løben efter at erhverve sig »Fortjenester« og Naade. Disse Masser af Gudstjenestebesøg, Messestiftelser, Broderskabsoptagelser, Afladsbegæringer, Helligdomsgange, denne stærke Efterspørgsel efter Andagtsbøger og særlig efter Vejledninger til Skriftemaalet, og ikke mindst det højlydte Krav om Prædikener vidner altsammen om aandelig Gæring, kendemærket af U r o e n for Sjælens Frelse og af U v i s h e d e n om at have præsteret, hvad Gud kræver. Hertil kommer den stærke Følelse af selve Livets Uvished. »Intet er vissere end Døden, og intet uvissere end Dødens Time«, siger vore gamle Testament- og Stiftelsesbreve fra Senmiddelalderen, og den Tone klinger overalt gennem Perioden, siden den sorte Død havde lært Slægten Lektien paany. Syndens og Dødens Magt og Menneskets Kraftesløshed havde Kirken formaaet at indskærpe gennem sin Tale. Og gennem de hellige Handlinger, der mødte den enkelte fra Vugge til Grav, belærtes man om, at uden Kirkens Exorcismer, Benediktioner og Sakramenter var man fortabt

[1]) Sentmiddelalderens Teologi viser den afgjort stigende Interesse og Ærbødighed for Skriften, jfr. R. Seeberg, Dogmengeschichte, IV², S. 526 (om D u n s S c o t u s), S. 613 (om O c c a m; for ham er Biblen den egentlige Genstand for Troen, det positive Udtryk for Guds Vilje; den kristne er ikke bundet til at tro, hvad der ikke indeholdes i Biblen eller i dens Konsekvenser; Paven og Kirken kan ikke ændre i disse Sandheder; jfr. B i e l: forbindtlige bliver Trossandheder kun ved deres Skriftmæssighed). — Betegnende er Stændernes Optræden paa Rigsdagen i Nürnberg 1522—23; man afslog de pavelige Legaters Krav om at bringe Wormser-Ediktet mod Luther til Udførelse og foreslog, at Præsterne skulde forpligtes til ikke at lære andet end »det rette, rene, pure og hl. Evangelium«, og det oprindelige Forslags Tilføjelse »efter de fire Læreres: Hieronymus's, Augustins, Gregors og Ambrosius's Udlæggelse« forandredes til »efter kristelig Udlæggelse«. Afgjorte Katoliker kunde gaa med til dette (Protestant. Realencyklopädie, I³, 311 og VII, 318).

og hjælpeløs. Alt i Verden, ogsaa alt det fysiske, hvis Brug ikke kan undværes, véd man, er under Djævelens Herredømme, og lige til Dødslejet, ja efter at det afsjælede Legeme er lagt i Graven, maa Kirken fortsætte sin vældige Kamp mod det onde for éns Skyld, og den gør det. M e n trods dette, trods den største personlige Iver efter at følge Kirkens Fromheds-anvisninger og trods den Skat af Naade, Kirken raader over gennem de hellige Mænds og Kvinders »overskydende gode Gærninger«, havde Kirken ikke formaaet at skabe Visheds-følelse om Frelsen hos de ængstede. Luthers egne Oplevelser er i saa Henseende typiske, Teologernes Lære og den rastløse Uro hos Tidens Mennesker viser det samme[1]. — Læren om det almindelige Præstedømme og Trosvisheden var det, man trængte til at høre, og intet var mere skikket til at blive det virkelig revolutionerende Princip. Men den Magt, denne For-kyndelse faktisk øvede over Sindene, beror paa, at den urolige Samvittighed saa bestemt blev vist hen til G u d s Gærning og hans Forjættelsers Sikkerhed.

Luthers Kirkeopfattelse e r i sig et Brud med Romer-kirken, og det y d r e Brud skulde synes at være den simple og nødvendige Konsekvens af det. Pavestyret erklæredes jo for ugudeligt Tyranni, for sjælefordærvende og udryddende Kristi Værk, Hierarkiet stempledes som værdiløst til Frelse, og det hævdedes, at de Kristne overhovedet ikke k a n være menneskelig Lov eller Styrelse underlagt i de aandelige Ting. Hvad skulde holde igen, og hvad skulde kunne tvinge tilbage? Pavelig Ekskommunikation kan ikke skræmme eller tvinge

[1]) G. Biel lærer, at ingen med Vished overhovedet kan vide, om han er i Naadestanden, ti det er ikke evident, om Gud elsker alle (Tschackert, Anf. Skr., S. 23). — Paa Dødslejet (jfr. vore gamle Ritualbøger, f. Eks.: »Liber agendarum ecclesie Sleszwicensis«, Freisen's Udg. 1898, S. 76) peges vel i det sidste Skriftemaal hen paa Kristi Lidelses Fortjeneste som e n e s t e Frelsesgrund, men »Tidens levende Spørgsmaal er, om Angeren er ret og tilstrækkelig«. — »De fuldkomne Afladsbreve« var et Forsøg paa at skabe V i s h e d, idet man ved dem kunde opnaa Absolution af almindelige Præster ogsaa for Synder, det var forbeholdt Paven at absolvere for (jfr. Seeberg, Dogmengeschichte, III, S. 558 f.). De kunde selvfølgelig virke en falsk Sikkerhed hos nogle, men Forholdene viser tilstrækkelig, at Uvishedsfølelsen (ikke blot med H. til Skærsildstraffene) dog var Tidens fremtrædende religiøse Træk.

den, der gennem det almindelige Præstedømmes Visheds-erfaring er overbevist om, at et kirkeligt Band ikke i mindste Maade rokker ved hans Forhold til Kristus eller ved hans Stilling i den sande Kirke, de helliges Samfund. — Alligevel er det trods dette et Spørgsmaal, om disse Skrifter virkelig vil drive til et ydre Brud med den fordærvede »Kirke«. Er et saadant overhovedet nødvendigt, naar Kirken ikke er et ydre Samfund? Vi maa altsaa se, hvad disse Skrifter lærer om »den ydre Kristenhed«.

Det synes virkelig, som de kalder til at gøre Oprør. De nøjes ikke med at klarlægge den sande Kirkes Væsen, de drager praktiske Konsekvenser, der gennemført ganske maa omforme de ydre kirkelige Forhold. Først og fremmest forkaster Luther, i god Overensstemmelse med de middelalderlige Oprørsskrifter, Papalismens Lære om Forholdet mellem den kirkelige og verdslige Øvrighed. Den sidste er efter Luther sat til at regere alle, og »enhver Sjæl, jeg mener ogsaa Paven, skal være Øvrigheden underdanig«. »Fordi verdslig Øvrighed er af Gud sat til at straffe de onde og værne de fromme, skal man lade dens Embede gaa frit og uhindret gennem hele Kristenhedens Legeme uden Personsanseelse, hvad enten det rammer Pave, Biskop, Præster, Munke, Nonner eller hvad det er[1]. Men Meningen er ikke blot, at Kirkens Overherredømme over Staten forkastes, og at Kirken, hvad alt timeligt (*temporalia*) angaar, lægges under den verdslige Øvrigheds indgribende Tilsyn. Ogsaa paa det egentlig kirkelige Omraade har den verdslige Øvrighed Myndighed; ti den er kristen Øvrighed, og har dermed Del i den Ret, som tilkommer det almindelige Præstedømme. Det hedder: »Fordi nu den verdslige Øvrighed er døbt ligesom vi, har den samme Tro og Evangelium, maa vi lade den være Præster og Biskop og regne dens Embede som et Embede, der hører dertil og er nyttigt for den kristne Menighed«[2]. Det er selvfølgelig heller ikke uden Grund, at Luther dedicerer det Skrift, der kræver en Række nødvendige praktiske Reformer i »den ydre Kristenhed«, til »den kristelige Adel af

[1]) I, 368 (An den chr. Adel).
[2]) I, 367 (ssteds).

den tyske Nation«, d. v. s. til dem, som efter gammel Betragtning repræsenterer det verdslige »Sværd« og derved har Del i Styrelsen i Samfundet, først og fremmest Kejseren og Rigets Stænder. Ikke uden Grund har man sagt, at Luther, idet han opstiller disse Krav, der viser nært Slægtskab med Tidens »Gravamina« overfor Kurien[1], tegner et Billede af en fri, tysk Nationalkirke, uafhængig af Paven[2]. Det synes, som det er Øvrigheden, der bør virkeliggøre den. Den bør saaledes »frisk hen« forbyde sine Undersaatter at betale Paven Annater, overhovedet forhindre, at »kirkelige Len« drages til Rom, at Bisper stadfæstes af Paven, at Retssager vedrørende de kirkelige Embeder afgøres ved Kurien; ja Undersaatterne maa end ikke valfarte til Rom. Ligesaa bør det forbydes, at de hjemlige Domstole bruger Bandet i Sager, der ikke angaar Tro og Livsførelse. En Række andre indgribende Krav og Ønsker opstiller Luther: Klostrenes Tal skal indskrænkes; Præsteægteskab tillades; Sjælemesser afskaffes osv.[3]. Vigtigst er vel i Grunden Hævdelsen af den verdslige Øvrigheds Ret til at straffe det kirkelige Embedes Mænd, hvis de ikke gør deres Pligt, at prædike Ordet og overhovedet udføre det aandelige Arbejde, de er sat til. »Eftersom verdsligt Herskab er blevet et Medlem af det kristelige Korpus og — ihvorvel det har legemlig Virksomhed — dog er af aandelig Stand, derfor skal dets Værk gaa frit og uhindret .... straffe og drive, hvor Forsømmelsen fortjener det, eller Nød kræver det, uanset om Pave, Bisp, Præster truer det eller sætter det i Band«[4]. Men ogsaa Initiativet til kirkelige Reformer tilhører Øvrigheden, ja endog de kirkelige M e n i g h e d e r. At vente Reformer af et Koncilium er i Virkeligheden ogsaa haabløst, siger Luther. »Det bedste og eneste tilbagestaaende Middel var dog, at Konger, Fyrster, Adel, Stæder o g M e n i g h e d e r s e l v t o g f a t og gjorde en Begyndelse med Sagen, for at Bisper og Gejstlige (der er bange for sig) fik Grund til at følge efter«[5]. Det synes da tydeligt, at der tillægges det almindelige

[1]) W. Köhler: Luthers Schrift an den chr. Adel, 1895, S. 152 f.; Br. Gebhardt: Die Gravamina der deutschen Nation, 1895[2], S. 77 f.
[2]) Holmquist: Den luth. reformationens historia, 1915, S. 35.
[3]) I, 385 ff: (An den chr. Adel). — [4]) I, 369 (ssteds). — [5]) I, 281 (Von den guten Werken, 1520).

Præstedømme et Medansvar for Tilstandene og en virkelig kirkelig Reformationsret.

Imidlertid maa det indrømmes, at Luthers Tale om »den ydre Kristenhed« langtfra er saa klar som hans Tale om »den indre Kristenhed«. Hvad Ret der i Grunden tillægges det almindelige Præstedømme og specielt den verdslige Øvrighed til at omforme Kirken[1], er nærmere beset meget usikkert. Saa meget er i alt Fald tydeligt og fremgaar allerede af hans »Gravamina«, at Luther aldeles ikke tænker sig den synlige Kirke omdannet i den usynliges Lignelse eller som et kirkeligt Broderskab, hvor ingen »hersker« over de andre, eller hvor alle betjener Naademidlerne. Læren om det almindelige Præstedømme betyder heller ikke Forkastelse af det særlige kirkelige Embede og dets guddommelige Ret. Ogsaa deri viser det sig, at den ydre Kirke dog ikke falder udenfor hans Kirkebegreb, og at Luther havde Grund til at sige, at han ikke vilde skille mellem den indre og ydre Kristenhed. Efter hans Opfattelse har Gud ikke blot sat Naademidlerne til Kirkens Opbyggelse, men ogsaa et særligt Embede til at betjene dem[2]. Gud har stiftet Præstestanden (der Pfarrstand), »der maa (muss) regere en Menighed med Prædiken og Sakramenter, bo hos den og holde Hus timeligt«[3]. Netop, hvor han særlig betoner, at det almindelige Præstedømme udelukker al Forskel mellem Gejstlige og Lægfolk i katolsk Forstand, understreger han, at »Embedet« dog gør Forskel[4]. Alle er vi vel pligtige til at tjene hverandre, men det kirkelige Embede er sat til normalt at betjene andre med Naademidlerne.

---

[1]) Trods Luthers Forkastelse af Betegnelsen Kirke om »den udvortes Kristenhed«, maa vi dog bruge dette Ord, ikke blot fordi det historisk har Hævd, men fordi det skriftmæssig er det rette. Luthers Paastand om, at Skriften med Ordet Kirke ikke tænker paa et »ydre legemligt Samfund« er urigtig, og hans Sammenblanding af Guds Rige og Kirke har ikke bidraget til at fremme Klarheden over Kirkespørgsmaalet.

[2]) Jfr. Billing: Anf. Skr. S. 173: »denne Tanke kan aldrig mangle helt hos Luther, i saa Fald vilde hans teokratiske Tankerække gennembrydes paa et af de mest afgørende Punkter. Uden Embedet vilde Ordet saa at sige sveve i Luften«.

[3]) I, 397 (An den chr. Adel).

[4]) I, 366 f. (ssteds).

Kun undtagelsesvis (han nævner Nøddaab og Absolution) har en Kristen Ret til at betjene en Broder som Præst, ligesom Nødsforhold (hvis en Hob fromme Kristne var fanget og sat i en Ørken!) giver Kristne Ret til at vælge sig en Præst og »befale ham Embedet at døbe, holde Messe, absolvere og prædike«[1]. Ogsaa rent praktisk fastslaar han Nødvendigheden af det særlige Embede: »skønt vi alle vel i lige Grad er Præster, saa k a n vi dog ikke alle tjene eller skaffe[2] eller prædike«[3]. Man maa blot ikke tro, at Ordinationen gør dem skikkede til Embedet; den er kun en vis Ritus ved Udvælgelsen af en Prædikant i Kirken eller ved Kaldelsen til »den kirkelige Tjenergærning«[4]. Men, siger han sammesteds, »skønt vi alle har samme Magt (*potestas*) i Ordet og Sakramenterne, er det i k k e tilladt enhver at bruge den »uden med Samfundets Samtykke og med en Foresats Kaldelse«, ti, hvad der tilhører alle i Fællesskab, maa en enkelt ikke usurpere sig. Det særlige kirkelige Embede staar altsaa fast.

Men Luther standser ikke hermed. Skønt han bestemt hævder, at der hierarkisk set ingen Forskel er mellem en Præst og en Biskop, opgiver han ingenlunde Bispen. Han bøjer sig for den historiske Udvikling og optræder endog i udpræget Grad som Bispernes Talsmand i sin Polemik mod Paven. Han er forarget over, at Paven ikke lader Bisper, Ærkebisper og Primater have deres ordentlige Magt (specielt paaankes, at Klostrene er unddraget deres Myndighed)[5]. Man bør lade en Biskop stadfæste af de to nærmeste eller af Ærkebispen, og han ønsker, at »Primatet i Germanien« indfører »et almindeligt Konsistorium«, hvor alle stridige Sager om kirkelige Embeder kan afgøres endelig[6]. Ogsaa den bispelige Styre- og Strafferet staar fast. Verdslig Øvrighed maa ganske vist ikke tillade, at Bandet bruges i Sager, der ikke angaar T r o og L i v s f ø r e l s e, men netop saadanne Sager bør

[1]) I, 367 (An den chr. Adel).
[2]) Her tænkes paa Tjenesten ved Nadverbordet.
[3]) II, 18 (Von der Freiheit).
[4]) I, 501. 504 (De capt. Bab.).
[5]) I, 386 (An den chr. Adel).
[6]) I, 387 (ssteds).

Bispernes Officialer som hidtil tage sig af, og dèr er altsaa Bandet paa sin Plads[1].

Men heller ikke Paven udgaar af hans praktiske Kirketanker. Selv om Pavestyret i Kirken naturligvis ikke hviler paa guddommelig Ret, betonede han dog, at det var opkommet efter Guds Vilje eller Raad — ganske vist var det ikke nogen naadig Vilje, men dog en Tilskikkelse, man skulde bøje sig for. Eller som han siger: »Saaledes vil jeg ikke, at nogen modsætter sig Paven, men frygter Guds Raad, holder samme Magt i Ære og bærer den med al Taalmod — ret som om Tyrken var over os«![2]. Selvfølgelig er dette en Forstaaelse, der er fjærn fra en god Katoliks, men den viser, i hvor høj Grad hans praktiske Kirketanker holder sig til det bestaaende. Han har da ogsaa samme positive Forstaaelse af Pavens »Embede« som af det kirkelige Embede overhovedet: »Pavens Embede bør være, at han er allerlærdest i Skriften og sandelig (ikke blot som den »allerhelligste« af Navn) regerer de Sager, der angaar T r o e n og de Kristnes hellige L e v n e d«. Verdslige Sager skal derfor ikke drages til Rom, men overlades verdslig Magt, men netop de gejstlige hører hjemme dèr: »dog ikke enhver ubetydelig Sag, som nu, ti hans Hellighed skal ikke besværes med slige ringe Sager«. Netop de største Sager hører da under Paven: »hvor Primaterne og Ærkebisperne ikke kan dømme en Sag til Ende, eller hvor der opstaar Strid mellem dem, dèr bør Sagen forelægges Paven«[3].

Samme konservative Syn anlægges paa de andre Institutioner i Romerkirken, ja paa katolske Fromhedsskikke. Alt kan bestaa, hvis det giver gode Eksempler, og Troen er Drivkraften i det. »Saaledes skulde ogsaa al Præste-, Kloster- og Stiftsgærning gøres, at enhver alene gjorde sin Stands og sin Ordens Gærning for at hjælpe andre og regere sit Legeme og give andre Eksempel«. Og med Hensyn til de fromme Gærninger hedder det: »Jeg raader dig, vil du stifte noget, bede, faste, saa gør det ikke i den Mening, at du vil gøre noget dig s e l v til bedste, men giv det frit fra dig, at andre Folk kan

[1]) I, 387 (An den chr. Adel).
[2]) I, 359 (ssteds).
[3]) I, 386—387 (ssteds).

nyde det, og gør det dem til Gode, saa er du en ret Kristen«[1]. Det Indtryk, man faar af alt dette, er, at her taler en Mand, der forstaar, at Misbrug ikke ophæver Brug. Hans skarpe Angreb betyder ikke Forkastelse, men Tilrettevisning. Formerne kan bestaa, som de historisk er kommet, men man skal vide, at alt bør tjene Evangeliet, eller som det f. E. hedder: Paven bør være Kristi Tjener som Apostlene osv.

Intetsteds opfordres da heller til Brud med Kirken. Intetsteds siges, at Forbliven i Pavekirken er Utroskab mod den sande Kirkes Herre eller Krænkelse af Samvittigheden. Med Rette kan det derfor siges, at intet laa Luther fjærnere end at ville »grundlægge en ny Kirke«[2]. Luther var ikke i mindste Tvivl om, at den sande Kirke bestod midt under det, han revsede som Papalismens antikristelige Forvanskninger. Evangeliet var der jo, selv om Kirkens Mænd modsatte sig det, Daaben var der »uformindsket, ubesmittet af menneskelige Forordninger og fri«[3], og skønt Nadveren virkelig »var i Fængsel«, var dog ogsaa dette Kristi Sakramente bevaret. Yderst betegnende for Luthers Kirkesyn er netop hans Udtalelser om Nadveren — han vil end ikke drive paa, at »begge Skikkelser« skal »røves med Magt«. Her drejer det sig dog om en Herrens Indstiftelse, men alligevel siges: enhver skal paa Grund af sin Synd bære det romerske Tyranni her[4].

Men, naar det almindelige Præstedømme ikke hjemler de Kristne Ret eller Pligt til at »frigøre« et af Herrens kirkeskabende Sakramenter, saa forstaar man, at Luther langt mindre interesserer sig for, at de skal træde aktivt op i underordnede Spørgsmaal om Gudstjenesteformer, Kirkestyre eller andre kirkelige Ordninger. I *De captivitate Babylonica* rettes voldsomme Angreb mod de kirkelige Brøst og Overtroen (*superstitiones*) paa disse Omraader. Saaledes er Luther en afgjort Fjende af Løfterne, særlig de livsvarige Klosterløfter, men skønt han ligefrem anser dem for »fordærvelige for Kirken og enfoldige Sjæle«, maa dog enhver »paa eget Æventyr« aflægge dem. Han kan vel »raade« »K i r k e n s M a g n a t e r«

[1]) II, 26—27 (Von der Freiheit).
[2]) Aulén, S. 19.
[3]) I, 459 (De capt. Bab.).
[4]) I, 437—8 (ssteds).

til at afskaffe dem, men hævder absolut ikke nogen Ret for det almindelige Præstedømme til at gøre det. Han advarer alene alle, »som sikkert vil frelses«, fra at aflægge saadanne Løfter. Stillingen er iøvrigt ganske den samme overfor Præsteembedet. Luther forlanger ikke, at Præsterne skal ophøre med at efterkomme de Pligter, de efter kanonisk Ordning har paataget sig, men han advarer indtrængende unge Mænd mod at indtræde i Standen og lade sig ordinere, h v i s de ikke vil prædike Evangeliet, og hvis de formener ved Ordinationen at blive gjort til bedre Mænd end Lægfolket[1]. — Der er Udtalelser, der kunde synes at pege paa, at Luther tilkendte det almindelige Præstedømme Ret til at vælge de Gejstlige (jfr. ovenfor om Ordinationen), men praktisk talt tillader Luther kun de tænkte kristne Fanger i Ørkenen noget saadant. Intetsteds møder os ligefrem et Forslag om Menighedsvalg af Præster, og at Menighederne burde have nogen Del i de højere kirkelige Stillingers Besættelser, kender han ikke til, han kræver blot den pavelige Provision og Konfirmation afløst af anden embedsmæssig, kirkelig Stadfæstelse. Heller ikke nogen effektiv Del i Kirkestyrelsen, f. E. i Kirketugtens Udøvelse, tillægges det almindelige Præstedømme. Med god Grund erklærer derfor Sehling i fuld Overensstemmelse med Forfattere som f. E. Kawerau, Achelis og Brieger, at »det almindelige Præstedømme k u n var tænkt af Reformatorerne som et r e l i g i ø s t Princip[2] — om Luthers Programskrifter gælder denne Opfattelse sikkert.

Men ligesaa uklart er det i Virkeligheden, hvad praktisk Ret den verdslige Ø v r i g h e d har i Kirken. Som allerede nævnt, mener Luther, at Spørgsmaal om Tro, Lære og Liv hører under Gejstlighedens Afgørelse. Ganske vist erklærer han, at verdslig Øvrighed har Ret til at nøde Gejstligheden til at gøre dens Pligt, men hvorledes og i hvad Omfang? Han kan ogsaa skarpt udtale, at den verdslige Magt »slet intet har med Prædiken, Troen og de første Guds Bud at gøre«[3]. Vil det da blot sige, at Øvrigheden skal forlange, at der prædikes,

[1]) I, 474 f., 503 (De capt. Bab.).
[2]) Sehling: Anf. Skr., S. 3.
[3]) I, 282 (Von den guten Werken).

og at den kan gribe ind med Straf, hvor dette ikke sker, eller hvor der leves usædelig? Virkelig praktiske Anvisninger er Udtalelserne heller ikke her. — I Begyndelsen af Opregningen af de mange Reformkrav i Skriftet til Adelen siges, at Reformerne vel burde og kunde ske ved verdslig Magt e l l e r ved et almindeligt Koncil[1], men gaar vi til de enkelte Krav, er det atter ganske usikkert, om Luther virkelig tillægger verdslig Magt Ret og Pligt til at gennemføre dem. Snarest maa man vel antage, at hvor dette ikke udtrykkelig siges, dèr hører Reformerne under Konciliet eller under Gejstligheden. Klart siges, at ikke verdslig Øvrighed, men et Koncilium skal tillade Præsteægteskab[2]. Men hvem skal afskaffe Sjælemesserne og de overflødige Fester, ophæve Fastebudene, nedlægge Broderskaber, bringe Interdikt til Ophør osv.? Da Klostrene efter hans Opfattelse skal lægges under Bispestyret igen, skulde man vel antage, at det er Bisperne, der skal indskrænke deres Antal, og unægtelig ligger det nærmest at tænke sig, at det ogsaa maa være dem, eller, hvor det drejer sig om almenkirkelige Skikke, Konciliet, der skal tage Affære i andre kultiske eller kirkeretslige Spørgsmaal. Men overhovedet er Udtryksmaaden saa vag — snart kræves, snart »raades« blot — og Afsnittets Ordning synes saa tilfældig, at man ikke kan naa til sikre Resultater. Det hele vidner om ilfærdig Affattelse og ringe Sans for praktisk Klarhed. End ikke et saa vigtigt Spørgsmaal som det om Ejendomsretten til Kirkegodset faar man Svar paa. Er Luther virkelig Tilhænger af den middelalderlige, radikale Teori om, at Kirkegodset tilhører Statsmagten eller Folket eller ikke?

Det forstaas da meget vel, at sagkyndige i vore Dage kan hævde, at Luther overhovedet k u n tillægger den verdslige Øvrighed Ret til umiddelbar Indgriben i kirkelige Sager, der angaar Gods eller Vold mod Undersaatterne — den verdslige Magt er jo sat af Gud til at værne Undersaatternes legemlige Velfærd. De Krav, der kan ses som egentlige »Nationalkirkekrav«, falder ind herunder, da det drejer sig om uretfærdige Pengeudpresninger fra Kuriens Side. Men ellers har

[1]) I, 385 (An den chr. Adel).
[2]) I, 397 (ssteds).

Øvrigheden kun middelbar Ret — nemlig til at indkalde et Koncil til at tage sig nærmere af de kirkelige Spørgsmaal. Og denne Indgriben er endda at betragte som en Nødret, da Kirkens Repræsentanter selv burde indkalde det, uden at den verdslige Magt blandede sig deri[1].

Ved at inddrage Luthers senere Udtalelser har man søgt med større Sikkerhed at bestemme Luthers »Kirkeidealer«[2], men heller ikke ad den Vej er der naaet nogen Enighed herom. Snart erklæres han for en afgjort Statskirkemand, snart lige omvendt for en Tilhænger af Independentismen[3], snart for Forfægter af Landskirketanken. Sandheden er, at der hos Luther er givet Udgangspunkter for saadanne Standpunkter, men Luther selv har ikke draget disse Konsekvenser. End ikke senere, da han i Praksis skulde ordne Kirkeforholdene paany, havde han noget fuldfærdigt System. Langt mindre i »Programskrifterne«. Hvad der maatte være en Datidslæser klart, og mere og mere er erkendt af den moderne Undersøgelse, er, at hans Helhedssyn angaaende den ydre Kristenhed er den nedarvede middelalderlige Betragtning, der ser Kristenheden

[1]) Saadan er nærmest Standpunktet hos Karl Müller (Kirche, Gemeinde und Obrigkeit nach Luther, 1910) og hos Karl Holl (Luther und das landeskirchliche Kirchenregiment, 1911). Müller lader Luther lægge Vægt paa Øvrighedens Indgriben som Pligt, der paahviler den, fordi de har Evangeliet og har Del i de kristelige Livsgoder. Holl betoner deres Ret som Medlemmer af Kirken. — P. Drews (Entsprach das Staatskirchentum dem Ideale Luthers? 1908) mener, at Luther henvendte sig til Adelen, fordi de er fromme, virkelige Kristne. Om Diskussionen om Luthers Standpunkt i Skriftet til Adelen jfr. Aulén, S. 58 ff.

[2]) Rieker: S. 1 ff., 71 ff.

[3]) Samfundstanken er i alt Fald ganske tilbagetrædende hos Luther. M. Rade har i en interessant Afh. »Der Sprung in Luthers Kirchenbegriff und die Entstehung der Landeskirche« (i Zeitschr. f. Theol. u. Kirche, 1914, S. 241 ff.) gjort opmærksom paa, at der virkelig i nogle tidlige Sermoner, navnlig i »Sermon von dem hohen Sakrament« (1519), er Udtalelser, der tyder paa, at Luther dengang forstod, at Fællesskabet ogsaa burde vise sig i udvortes Virksomhed, saaledes at Nadvermenigheden stod som den, der øvede Samfundskærlighed. Til sin Sorg maa Rade fastslaa, at disse Antydninger ikke udvikler sig videre. Tværtimod. Naar Luther senere omtaler udvortes »Kendetegn« paa Kirken, nævnes ikke det reelle, sociale Kærlighedssamfund som saadant. Et Ord som Matth. 18, 20 udnyttes overhovedet ikke for hans Kirkebegreb.

som den store Enhed, der ikke maa brydes. Det ene *corpus Christianum* er, som før, set som ledet af de to koordinerede Øvrigheder eller »Sværd«, der principielt er af forskellig Natur, men dog i Nødstilfælde har Ret til at gribe over i hinandens Omraade, da de begge har samme teokratiske Formaal[1]. Man vil ogsaa forgæves lede om en moderne Samfundsopfattelse hos Luther. Tanker om, at Stat og Kirke (som den udvortes Kristenhed) kan falde udenfor hinanden eller kan skilles ad, er ham fuldkommen fremmede. Den evangelske Menighedsopfattelse, hvorefter Kirken er et Samfund, der beror paa frivillig Tilslutning (Voluntarismen), og hvis Virksomhed kræver samfundsmæssig Aktivitet af de enkelte, kender han ikke til. Havde han denne Samfundstanke, maatte Spørgsmaalet om Tolerance være blevet behandlet, men noget saadant sker ikke, og havde han Syn for Aktivitetens Nødvendighed, maatte »Kendetegnene« paa Kirkens Tilstedeværelse være formet anderledes. — Netop fordi det virkelig bærende Grundsyn er, at Trosvisheden udelukkende fremkaldes ved og hviler paa de guddommelige Naademidler, ser han med grandios Ligegyldighed paa den ydre Kirkes Ordninger som et Adiaforon. Er Naademidlerne dér, er alt andet i Grunden ligegyldigt. Selv om der er Forhold i Kirken, der ligefrem strider mod Skriften, prædiker han ikke Oprør derimod eller tilsteder de afgjort Kristne at tage sig til Rette med Magt. Ti alt beror dog paa Guds Vilje. Ligesom intet menneskeligt har nogen Betydning for den personlige Frelses Virkeliggørelse, og selv den modtagende Tro er et Guds Under, saaledes beror ikke den synlige Kirkes Trivsel paa Menneskers Aktivitet. Tanken

[1]) Sehling (Anf. Skr., S. 6) bemærker med Rette, at Aarsagen til, at man har læst saa forskelligartede Teorier ud af Luthers Skrifter, er, at man har lagt moderne Forestillinger ind hos ham, medens hans Udtalelser maa forstaas udfra den middelalderlige Verdensopfattelse. Jfr. ogsaa Sohm, Kirchenrecht, S. 548 f.; Rieker, S. 54; Billing, S. 165 ff., S. 198; E. Kaufmann i Schriften des Vereins für schlesw.-holst. Kirchengeschichte, 2. Reihe V, 377 ff. Navnlig E. Troeltsch har med stor Styrke betonet Luthers middelalderlig-teokratiske Samfundsopfattelse (Die Soziallehre der chr. Kirche = Gesammelte Schriften, I, 1912, Kap. 3; klar og fortrinlig Oversigt over Forskellen mellem Gl.-Protestantismen, der umiddelbart bygger paa Luther, og Ny-Protestantismen i »Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt«, 1911, jfr. S. 25 f., 32 f., 95 f.).

om, at de troende gør Kirken til det, den er, ligger ham fjærnt. Yderst betegnende for den Tankegang, der bærer denne Kirkeopfattelse, er Udtalelserne om, at Pavens Tyranni og det antikristelige Væsen er der »for vore Synders Skyld« eller »efter Guds Vilje«. Pavens Herredømme skal bæres, »som om Tyrken var over os«, og Nadverforvanskningen er der »for vor Synds Skyld«. Det er hans *theologia crucis* om igen; vi skal i Ydmyghed bøje os under Guds Vilje, ogsaa naar det er hans Vredes Raad, der dikterer den. Kun Evangeliet kan bringe de Forandringer, der tiltrænges, og de kommer, naar Guds Time er her. Om de overhovedet vil komme, er endda tvivlsomt, ti Haabet om Dommedags Nærhed spiller ogsaa en Rolle for ham[1]. — Hvor stærkt Luther var indlevet i denne resignerende Kirkeopfattelse kan maaske bedst ses af, at han fastholder den, selv efter at han er gaaet med til at organisere de evangelske Menigheder, uafhængig af den øvrige Kristenhed. I sin store Kommentar til Galaterbrevet fra 1535 siger han: »Men hvor Ord og Sakramenter væsentlig bliver, dèr bliver en hellig Kirke, og det er ligegyldigt, om endogsaa Antikristen regerer dèr, han som ikke sidder i en Djævlestald eller en Svinesti eller i en vantro Hob, men paa det allerædleste og helligste Sted, nemlig i Guds Tempel«[2]. At en Mand med den Opfattelse ikke egnede sig til Organisator, er forstaaeligt[3].

Noget andet er, at Luther i de behandlede Skrifter paa afgørende Maade, ved sin voldsomme Kritik af Romerkirken, har lagt Torpedo under Arken; og hans Lære om det almindelige Præstedømme viste sig som et Princip, der baade kunde drive til effektivt Brud med den bestaaende Kirke og til ny selvstændig Organisation. Det blev faktisk Forkyndelsen af det almindelige Præstedømme, der foraarsagede den kirkelige Revolution, som Reformationen er, og hele »Krisetiden« ind-

[1]) Billing, S. 98.

[2]) Citeret hos Aulén, S. 49.

[3]) En udpræget Lutherbeundrer som M. R a d e udtaler i den førnævnte Afhandling træffende om Luthers kirkeorganisatoriske Gærning i det hele: »Luther manglede ganske Mod og Gave til en organisatorisk Nyskabelse, en Kirkegrundlæggelse. Luther var ingen Organisator og den sociologiske Betydning af hans Værk, saa vidt det er hans, er minimal, man kan sige: *vacat* (S. 256).

til Landskirkernes nye Organisation bærer Vidnesbyrd om, hvilken fængende Magt der laa i denne Lære, naar den prædikedes med Anvendelse paa den ydre Kristenhed.

Men Reformationen som den store historiske Bevægelse begynder først, da denne praktiske Konsekvens drages af nævnte Lære, ɔ: da man opgiver den passive Lydighed, drevet ikke blot af Overbevisningen om, at Trosvisheden kan bære, men af Samvittighedens Kval ved at benytte den »antikristelige« Kirkes Betjening og Naademidler. Først fra det Øjeblik, da det paa Trods af Tanken om det ene *corpus Christianum* forkyndes som Pligt at afsondre sig og realisere en Gudstjenesteform, der svarer til Skriftens Krav, har vi »Reformationen«.

Var Luther ikke ogsaa Foregangsmanden her? Han bar jo, da det kom til Stykket, ikke Pavens Myndighed »med Taalmod«, men brød selv med ham, idet han i Dec. 1520 opbrændte den mod ham udstedte Bulle og den kanoniske Ret og dermed opsagde Romerkirken sin Lydighed. Upaatvivlelig var det et Skridt af stor Betydning, men det betød endnu ikke Signalet til et Brud med den bestaaende Kirke eller Opfordring til Organisation af en evangelsk Menighed. Det var en ny Konstatering af, at det antikristelige Væsen var tilstede i Kirken og en Bevidnelse af, at det er den Kristnes Pligt at protestere imod Guds Ords Tilsidesættelse. Men Luther kunde stadig bevare Haabet om, at »Kirken« som saadan vilde bøje sig for Sandheden trods Paven, saa Kristenheden forblev udelt. Ogsaa tidligere havde jo Kristenheden haft antikristelige Paver.

Heller ikke Begivenheden i Worms betyder Signalet til de evangelsksindede om at bryde ud. Luthers Standpunkt her viser atter, hvor Grænserne for den enkeltes Lydighedspligt ligger, men intet positivt er udtalt om, hvad Ret eller Pligt det evangelske Standpunkt giver til Fornyelse i den ydre Kirke. Rigsdagens indgribende kirkehistoriske Betydning beror afgjort paa den Stilling, der her indtages til Skriften. Luther »proklamerede Skriftprincipet for Kejser og Rige«[1], og det viste sig da, at Stænderne overfor

[1]) Tschackert, S. 59.

Luthers stærkt betonede Villighed til fuldt ud at ville bøje sig for Guds Ords Afgørelse, ikke mere stod enige, eller alle godkendte Pavens Afgørelse. Kejserens Akt-Edikt, der udstedtes i et Særmøde med de afgjort papalistiske Fyrster, efterat Rigsdagen var afsluttet, og efter at saa forskellige Modstandere af den pavelig-kejserlige Politik som Friedrich den vise og Ærkebiskop Albrecht af Mainz var afrejste, var ikke Udtryk for Rigsdagens Afgørelse og indeholdt tilmed en Censurbestemmelse (*lex impressoria*), der overhovedet ikke var blevet forelagt Stænderne. Men Ediktet har reelt »beseglet det tyske Folks Spaltning og er blevet en Mærkepæl i dets Historie« (Kalkoff), ti det viste, at den ægte katolske Majoritet paa ingen Maade vilde godkende Lutheriet som en »Retning« indenfor Kirken. Fra den Side var Bruddet saaledes en Kendsgærning; man var her enig om, at Bevægelsen skulde knuses[1].

[1]) Tschackert (S. 59 f.) betoner med Rette stærkt, at Luther i Worms ikke satte sin Subjektivitet op som afgørende Faktor ved Siden af den hl. Skrift. Hele Forhandlingen, og ganske særlig de to Breve fra 28. April til Kejseren og Stænderne, der giver den autentiske Forklaring paa Luthers Standpunkt, viser tydelig nok (som det ogsaa maatte ventes), at Luther kun havde ét Princip: Skriften. Han er stadig beredvillig til at lade sig belære af enhver; men som sagligt Tribunal i Trossager anerkender han udelukkende det hl., rene og klare Guds Ord, der er alle Menneskers Dommer. Hverken Pavers eller Konciliers Afgørelse betyder deroverfor noget. Vilde man i Frelsessager skænke et Menneske Tiltro, saa satte vi en Skabning ind i den Æresstilling, der alene tilkommer Gud. — Herudfra maa man forstaa hans Paaberaabelse af hans egen Samvittighed. Paa den stærkeste Maade betoner han, at denne ikke har nogen fri Afgørelse. I sit kraftige Billedsprog sammenligner han sig under Forhøret med en Kriger, der er hugget ned ved Skriftens Vaaben og yderligere lagt i Baand af den, saa hans Samvittighed er fast lænket ved den (jfr. min Afh., optaget i »Højesteretsdommen i Arboe Rasmussen-Sagen«, 1916, S. 295). Man forstaar heller ikke Luthers senere Optræden mod »Subjektivisterne« i Wittenberg i 1522, hvis man ikke fastholder denne hans afgjorte Betoning af Skriftordet. — Særdeles rigtig bemærker Prof. H. Böhmer (i en fortrinlig Afh. »Der Reichstag von Worms« i »Allg. Evang. Luth. Kirchenzeitung«, 1917, Sp. 362—71), at Efterverdenen vel mest har hørt et afgørende »Nej« ud af Reformatorens Ord ved Forhøret d. 18. April, men de første Tilhørere hørte ligesaa tydelig et »Ja«, Tilbudet om at lade sig undervise af Skriften. Ogsaa det af Rigsdagen nedsatte Udvalg, der d. 22. April forhandlede med Luther, fik klart Svar ud fra denne hans Stilling: han vilde handle mod sin Samvittighed, hvis han »die Schrift aus der Faust gebe«

Men mens Luther sad paa sit »Patmos« paa Wartburg, droges endelig Konsekvenserne. Fra Literaturen og Debatten gik man nu i Wittenberg over til Handling, og i Vinteren 1521—22 fremkom den Folkebevægelse, der kan betegnes som den virkelige Reformations Begyndelse. De evangelsk Vaktes Samvittighed forbød dem nu længere at tage Del i de gudstjenstlige Former, der stod for dem som »ugudelige«, og man saa det nu som en Pligt at afskaffe Messens Offerkarakter, nedlægge Privatmesserne, bryde Cølibatet osv. og ligeledes som en Pligt at indføre en »evangelsk« Gudstjeneste og ordne Menighedsforholdene saaledes, at Guds Ord var bestemmende overalt. Den Forkyndelse, der nu lyder, er en virkelig Opfordring til Brud med Romerkirken eller Frafald fra den. Tankerne om Kristenhedens Enhed spiller her ingen Rolle mere, og Overvejelserne om de to Øvrigheders Kompetence er skudt til Side for det ene: den evangelske Kristnes Ret og Pligt. Hermed er Læren om det almindelige Præstedømme overført til Anvendelse paa den ydre Kristenhed.

Hvorledes stillede Luther sig dertil? Siden Fremkomsten af Hermann Barges store Bog om Dr. Karlstadt[1] har

---

— den alene var Dommeren mellem ham og Pavedømmet. — Man kan her minde om, hvad Troeltsch i »Die Bedeutung des Protestantismus« (S. 95 f.) træffende gør opmærksom paa: Luthers Lære om Frelsesvisheden pegede paa et nyt Middel til Maalet; dette Standpunkt er faktisk blevet Udgangspunktet for en ny Forstaaelse af det religiøse Personlighedslivs Betydning. Luther selv lagde dog Vægten paa *fides quæ creditur*, og paa, at den personlige Tro er et absolut Under, der ikke skyldes Mennesket selv; senere Tider har derimod lagt den afgørende Vægt paa *fides qua*. Efter Troeltsch's Opfattelse er endog »efterhaanden denne Vej blevet vigtigere end Maalet«. I den historiske Sandheds Interesse har Troeltsch her klart betegnet, i hvilken Forstand man kan kalde Luther »Individualist«. — Kejserens Edikt, der udstedtes d. 26. Maj, er tilbagedateret til 8. Maj. Holmquist (Den lut. reformationens hist., S. 43 f.) godkender Tilladeligheden af dette, men pointerer rigtig, at Ediktets Proklamering som »enstemmig« Rigsdagsbeslutning »indeholder to aabenbare Løgne«; og Optagelsen af Aleanders Censurlov var et ligefremt Brud paa den besvorne Forfatning. Om denne *lex impressoria* se P. Kalkoff, Die Entstehung des Wormser-Edikts, S. 213 ff. og Archiv f. Reformationsgesch., XIII, 1916, S. 241 ff.

[1]) Andreas Bodenstein von Karlstadt, I—II, 1905.

der staaet en bitter Strid i Tyskland om Spørgsmaalet. Barge havde søgt at vise, at de »skabende« Reformationstanker i Virkeligheden skyldtes Karlstadt, og at denne faldt som Martyr for Luthers Utaalsomhed. Karlstadt var Hovedmanden for den stærke evangelske Folkebevægelse i Vinteren 1521—22, og det skyldtes væsentlig ham, at en puritaniserende independentisk »Menighedskristendom« (Gemeindechristentum) en Tid sejrede, hvorved Wittenberg blev »den kristelige Stad Wittenberg« med en virkelig evangelsk Kirkeorden. Men da Luther vendte tilbage fra Wartburg 6. Marts 1522 og optraadte som »Eksekutor for den katolske Reaktion«, ja som »Mandatar for Rigsregimentet«, faldt det hele til Jorden[1].

Barges betydeligste Modstander K. Müller har med overbevisende Grunde godtgjort, at Karlstadt teoretisk bygger paa Luther; ham og ham alene skyldes de »skabende« Tanker. Luther har videre fra Wartburg gennem Breve influeret stærkt paa Udviklingen i Wittenberg. 1. Aug. 1521 udtaler han sig baade paa meget radikal Maade om Hovedgudstjenestens Tilbageførelse til Kristi Nadverindstiftelse og erklærer, at »han aldrig i Evighed mere vil læse Privatmesser«. Müller formoder, at dette Brev netop er Aarsagen til, at Augustinermunken Zwilling ophører med denne Form for Messelæsning — altsaa ogsaa til den praktiske Reforms Begyndelse er Luther Ophavsmanden. I Fortalen (1. Nov.) til Skriftet *De abroganda missa privata* hilser han ogsaa dette Ophør med Glæde og udtaler klart, at det sikreste var at indstille alle Messer, offentlige og private, og alene følge Herrens Ritus. Men han protesterer mod at gøre en Pligt og Lov deraf. Hermed er i

[1]) Barge bekæmpedes især af K. Müller (Luther und Karlstadt, 1907). Om Striden jfr. den stærkt personlige Fortale til hans »Frühprotestantisches Gemeindechristentum in Wittenberg und Orlamünde« (1909), der iøvrigt gør adskillige Indrømmelser, saaledes at Barge i sine »Aktenstücke zur Wittenberger Bewegung Anfang 1522« (1912) erklærer sit Afsnit herom i »Karlstadt« (I, 406 ff.) for »überholt und nicht mehr zur Grundlage der Untersuchung zu machen«. Nye Dokumenter fremdrog Nik. Müller (Wittenberger Bewegung 1521—22, 1911). Striden kom selvfolgelig til at spille en Rolle i den standende Debat om Luthers Kirkebegreb, hvori en Række Teologer og Retshistorikere har taget Del, ud fra meget forskellige Synspunkter (jfr. ovenfor S. 48). Et vægtfuldt Indlæg er ogsaa K. Müller: Kirche, Gemeinde und Obrigkeit nach Luther (1910).

Virkeligheden hans Stilling til Reformationen som aktiv Handlen fra Menighedens Side givet.

Luther fastholdt nemlig Standpunktet i *De captivitate Babylonica* med den ganske underordnede Interesse for de ydre Former (jfr. S. 45 f.). Her mente han, at det var tilstrækkeligt for den vakte evangelske Samvittighed at omfortolke de katolske Riter. Privatmesserne kunde man jo til enhver Tid bruge til Kommunion (ganske vist *sub una*), saa havde man Sakramentet. Og selv om der ikke holdtes Kommunion, kunde Messen dog opfattes som Præstens Privatkommunion(!). Selve Offertanken i Messen behøvede man ikke indvortes at gaa med til; ganske vist var det galt, at Indstiftelsesordenes Forjættelse ikke kunde høres dèr (Kanons Ord fremsiges jo *secrete*), men Elevationen kunde tjene som Tegnsprog i Stedet. Præsten skulde for sit Vedkommende blot opgive den romerske Intention med Messen og forkaste Offertanken[1]. Stillingen i Wartburgerskriftet (*De abroganda missa privata*) er vel teoretisk radikal nok; han vil kun have Messen fejret ved en Prædikengudstjeneste om Søndagen og nøjagtig »efter Kristi Indstiftelse« »uden menneskelige Tilsætninger«, men som Müller ogsaa indrømmer, dette er en »Fremtidstype« — indtil videre kan de bestaaende Skikke godkendes, naar de udføres med den rette Forstaaelse (uden Offertanken). Selv Privatmesser kan tillades, Elevation og Adoration kan bibeholdes, og endog »Kanon« kan Luther endnu afvriste en god Mening og fordrer ikke, at den »straks« skal udelades. Hans Dom om den er ganske vist: »vig for Evangeliet, og giv Plads for den hellige Aand«, men det er dog stadig kun et Fremtidsprogram[2].

Luthers Motiver var utvivlsomt udmærkede. Som Müller siger, han vil ikke gøre nogen Pligt af disse ydre Forandringer, han er bange for at lave »ny Lov«, og han vil værne om de svage Samvittigheders Ret. Men ligesaa utvivlsomt er det, at disse »Fortolkninger« og denne Henvisning til en ganske ubestemt Fremtid nu var uholdbare. Vækkelsen var en Kendsgærning, og Tilstanden var blevet en Kval for de evan-

[1]) K. Müller, Luther u. Karlstadt, S. 3 f.
[2]) K. Müller, S. 17—21.

gelskes Samvittighed — Præster led under at udføre Handlinger, som de vidste skulde forstaas paa en helt anden Maade, end de nu kunde, og læge Menighedsmedlemmer fandt ikke mere Opbyggelse ved Gudstjenesten, tværtimod. Blot at henvise til, at man jo kunde blive borte, nyttede heller ikke, man følte sin Ret til positivt at betjenes med Sakramentet, som det var Herrens Mening. I denne Situation lyder saa nu mange gode Ord om, at Evangeliet skal sejre ved egen Kraft uden Tvang, men et retledende Ord om praktisk Tolerance lyder der ikke fra Luthers Side. Tanken om at kræve, at man skulde lade den ene Part have det som hidtil, men tillige tilfredsstille de Vakte paa den Maade, Luther dog ansaa for den ene rette, mangler. At de aktive Reformvenner var intolerante, er vist nok. De holdt paa deres Ret og vilde nu tage sig den, selv om det kom til at gaa ud over de gammeldagstænkende. Ogsaa i deres Lejr er man Tilhængere af et Uniformitetsprincip. — Men, hvad der ikke lader sig bestride, er, at »Reformationen« som Handling maa føres dem til Bog, der ikke tvivlede om deres Ret til at gennemføre de lutherske Programskrifters evangelske Lære.

Allerede 29. Sept. 1521 gjorde Melanchton det første Skridt til Fornyelse, idet han og hans Disciple gik til Alters *sub utraque*[1]. Kort efter holdt Augustineren Zwilling en Prædiken, hvori han opfordrede Tilhørerne til at blive borte fra »Offermesserne«, ti Tilbedelsen af Sakramentet er Afgudsdyrkelse, og han gjorde det til en Pligt for Præsterne ikke at læse saadanne. Nu begynder Ophøret af Sjælemesserne i Klostret. Karlstadt, der, som vi siden skal høre, allerede i 1520 havde taget til Orde for Tvang imod Papisterne, drev paa Handling, og hans store Disputation over Nadverteserne 17. Okt. satte den akademiske Verden i stærkeste Bevægelse, idet den i høj Grad betonede Kravet om Messernes Afskaffelse overhovedet. Et nedsat Universitetsudvalg (med Melanchton og Karlstadt som Medlemmer), der skulde udtale sig om Messeophøret i Klostret, indskærpede 20. Okt. indtrængende

[1]) Müller, S. 6. Uvist er det (jfr. S. 22), om dette skete ved en Messe eller ikke.

Kurfyrsten hans Pligt overfor Gud til at nedlægge Messerne i hans Land og indføre den rette Brug. Kurfyrsten afviser dette den 25. Okt. og forlanger, at Universitetet og Stiftskapitlet skal sørge for, at alt undgaas, der fører til Tvedragt eller Oprør. Men i Klostret optages Messerne ikke mere, og i Løbet af November aflægger Brødrene efterhaanden Kutten og forlader Klostret[1]. Studenterne er i voldsom Bevægelse og forlanger Messernes Afskaffelse. I Sognekirken kom det 3. Dec. til Tumulter; Studenter jog Præsterne bort, og fra 4. Dec. ophørte Messerne dèr, bortset fra en Dagsmesse og fra Tid til anden en Tidligmesse. Samme Dag forhaanede Studenterne Barfodmunkene og nødte dem til at indskrænke Messelæsningen til én Messe daglig[2]. Kurfyrsten greb straks ind og forlangte Studenterne og de Borgere, der havde deltaget i Tumulterne afstraffede, men Bevægelsen lod sig ikke mere standse. Borgerne modsatte sig Afstraffelsen og overgav til Raadet deres Krav om Reformer i 6 Artikler, der først og fremmest forlangte Guds Ords Frihed og kirkelige Reformer, men ogsaa sociale (Lukning af Skænkestuerne og af Bordellerne)[3]. 1. Juledag holdt endelig Karlstadt den første »evangelske« Messe i Stiftskirken (Slotskirken) med en ny Liturgi, der ganske vist havde bevaret mange Elementer af det gamle, men var uden Offertorium, Kanon og Elevation; Nadverindstiftelsesordene lød paa Tysk, Kommunionen foregik under begge Skikkelser, og intet Skriftemaal gik forud. Over 2000 Personer deltog i denne Kommunion. Nytaarsdag indførte han den evangelske Messe i Bykirken, og 19. Jan. drog han Konsekvensen af sine Angreb paa Cølibatet, idet han giftede sig[4]. 24. Jan. udstedte Magistraten den »Ordnung der Stadt Wittenberg«[5], der paabød den nye Gudstjenesteform og befalede, at Billeder skulde fjærnes fra Kirken. De kirkelige Indtægter, deriblandt Broderskabernes, gik i en fælles Kasse til Lønning af Prædi-

[1]) Barge, I, S. 340 og Frühprot. Gemeindechristentum, S. 31.
[2]) Müller, S. 14 ff., 24 ff.
[3]) Barge, I, 352 og Frühprot. Gemeindechristentum, S. 48 f.
[4]) Barge, I, 358 ff., 365.
[5]) Barge, I, 378. Specialudg. i Lietzmann's Kleine Texte, Nr. 21. Den saakaldte »Ordenung des Gemeynen Bewtels« (jfr. Barge, I, 498; II, 559) er muligvis forfattet af Luther og allerede fra Nov. 1521.

kanter og til Fattigpleje. Tiggeriet, ogsaa Munkes, skulde ophøre. Prostitutionen blev afskaffet. Hele denne Nyordning, der altsaa ogsaa disponerer over kirkeligt Gods, er Udtryk for den Opfattelse, at Kristne har Ret og Pligt til selv at indrette deres Gudstjeneste og Styrelsesform uden Hensyn til Statsøvrighed eller kirkelige Myndigheder. Faa Dage efter udgav Karlstadt sit voldsomme Skrift »Von Abtuhung der Bilder«, og derpaa fulgte en Billedstorm med al dens Raaheder.

Men allerede 20. Januar havde Rigsregimentet i Nürnberg forbudt alle Fornyelser, og der skete Henvendelser fra dette og Bispen i Meissen[1] til Friedrich den vise. 17. Febr. 1522 afviste han Wittenberger-Ordningen af Hensyn dertil[2], og navnlig Billedstormen gav Anledning til Afstraffelser. Men Uroen i Byen vedblev, og Bevægelsen havde nu efterhaanden faaet en særlig Karakter, da Lederen, Karlstadt, mere og mere var blevet betaget af tre saakaldte Zwickauer-Profeter, der allerede var kommet til Byen i Slutningen af December. Deres Udlæggelse af Skriftens »aandelige« Mening under Paastand om særlig Inspiration truede med at styrte Bevægelsen ud i vild Subjektivisme. Universitetet syntes samtidig at gaa sin Opløsning i Møde, da de lærde Studier foragtedes og nu ansaas for overflødige.

Under disse Forhold var det, at Luther den 6. Marts vendte tilbage fra Wartburg og fra 9.—17. Marts holdt de berømte Prædikener, der atter gjorde ham til Bevægelsens Leder. Paany fastslaas, at den sande Tro ikke bygger paa noget menneskeligt, men paa det urokkelige, skrevne Guds Ord og paa Guds Forjættelser, men Troen kan kun antages u n ø d e t. Mod »de svage« maa der vises Taalsomhed. Guds Rige bestaar heller ikke i ydre Ting og Ordninger, saa de stærkes Samvittighed behøver ikke at besværes ved de gamle Former. — Resultatet var Sværmernes Fordrivelse og for Karlstadts Vedkommende Forbud mod at prædike[3].

---

[1]) Meissener-Bispen havde ikke med Byen Wittenberg at gøre, men Reformerne havde allerede bredt sig til forskellige Steder paa Landet.

[2]) Barge, Aktenstücke, S. 44 f.

[3]) Barge, I, 447. 1523 flyttede han til sin Præbende Orlamünde som Præst, hvor han reformerede efter sine Principer, men allerede 1524 udvistes han fra Kursachsen.

De gamle gudstjenstlige Former fornyedes. Messen holdtes atter paa Latin og med de gamle Riter (ogsaa Kommunion *sub una*); de bevarede Billeder blev genopstillede; Fasten optoges igen. Men det afgørende er, at en virkelig Rekatolisering i k k e fandt Sted. De Former, der udtrykte Messens Offerkarakter (Kanon og Offertorium) var og blev borte. Sjælemesserne og Broderskaberne genindførtes ikke. Skriftemaalsordningen fornyedes. Tiggeriet (altsaa ogsaa det klosterlige) vedblev at være forbudt, og den indførte Fattigordning bestod. Prædikenerne var stadig evangelske. Med Hensyn til Gudstjenesteformer og kirkelige Ordninger var det i Virkeligheden nu fastslaaet, at man ansaa sig for berettiget til at reformere efter Guds Ords Krav uden Hensyn til Bispestyret. De følgende Aar bragte Videreførelser, og 1525 var »den hele Pave udvist af Wittenberg«. Samme Aar ordinerede Luther Rörer til Diakon, uden at bryde sig om den bispelige Ordinationsret eller »Successions«-Hensynet. 1525 brød Reformatoren ogsaa Cølibatet og giftede sig, endog med en »forløben Nonne«. Aaret efter begyndte i Kurfyrstens Navn Visitationerne, der efterhaanden gennemførte evangelsk Ordning — ikke »unødet« — i hele det kurfyrstelige Omraade, saa der stod en af det katolske Bispestyre ganske uafhængig, selvstændig ordnet Landskirke.

Jeg deler ikke den gængse Beundring for Luthers »Tolerance« i Marts 1522. At »Reaktionen« maatte føles af mange evangelske som en Uret, er forstaaeligt. At den heller ikke tilfredsstillede de gammeldags tænkende, er givet. Overhovedet er her jo ikke tale om en virkelig Tolerance, hverken mod et ægte katolsk Standpunkt eller mod et evangelsk Syn, der fjærner sig fra den lutherske Skriftforstaaelse og bestemte Hævden af de objektive Naademidler. Uniformitetstanken behersker den nye Udvikling, selv om der i Begyndelsen er stærk Tale om »evangelsk Frihed« og lægges ringe Vægt paa Formernes absolute Ensartethed. Ti i Læren kræves Uniformitet, og man kan ikke tænke sig, at der findes to eller flere forskellige Kirkesamfund. De middelalderlige Tanker om det ene *corpus Christianum* eftervirker, selv om Enheden snart faar de beskedne geografiske Grænser, Landskirkens Grænser. — For Reformatorernes Vedkommende, men ganske særlig for

Luthers eget Vedkommende spillede den ægte, gamle Unitetstanke dog vedblivende den største Rolle, og han var fremdeles særdeles villig til ydre Indrømmelser mod den gamle Kirkeorden, saaledes til at anerkende Bispestyret »efter menneskelig Ret« (jfr. ogsaa Augsburger-Bekendelsen 1530), naar blot »Evangeliets Frihed« sikredes. Men den store Kirke-Enhed var og blev siden 1522 en Umulighed, da Katoliker maa fordre den hierarkiske Kirkeopfattelse godkendt.

Forholdene, og ikke Luthers egne Ønsker, drev ham ind i Arbejdet paa at organisere den evangelske Kirke. Efter hele hans Grundsyn paa Kirken som den, der efter sit Væsen er usynlig og kun er udvortes kendelig gennem Naademidlernes Tilstedeværelse, forstaar man, at denne Virksomhed maatte have en relativ underordnet Betydning for ham. Man maa vel ogsaa indrømme, at han stod vaklende overfor, hvilke Former der var at foretrække, hvad den moderne Strid om hans Kirketanker tilstrækkelig peger paa. Hans Handlen ligesom hans skriftlige Udtalelser viser dog, at hans Grundsyn paa »den ydre Kristenhed« vedblivende bæres af den middelalderlige teokratiske Tanke om de to Øvrigheder, hvis Myndighedsomraader og Midler er totalt forskellige, selv om de af Gud er sat til at styre og betjene den samme Kristenhed og forsaavidt har samme Maal. Han kan i den følgende Tid udtale sig meget skarpt mod den verdslige Øvrigheds Overgreb: hvis den giver Love for Sjælene, griber den ind i Guds Regimente og fordærver Sjælene — den har kun »med Legemet« at gøre. Paa den anden Side er det kirkelige Embedes Myndigheds Midler kun aandelige. Men reelt medførte Udviklingen som bekendt, at den verdslige Øvrighed i høj Grad fik med »Sjælene« at gøre, og at ogsaa det kirkelige Embede fik Myndighedsmidler, der ikke var »aandelige«. Udviklingen af den evangelske Kirkeforfatning vedrører os dog ikke her[1]. Men hvad der maa betones, er, at Luther i alt Fald i de første Aar efter 1522, i flere Skrifter, stærkt betoner det almindelige Præstedømmes Ret ogsaa med Hensyn til den ydre Kirkeordning. 1523 udgiver han Skriftet »Dass eine christliche

[1]) Jfr. herom min Art. »Superintendenter« i Kirkeleksikon for Norden, IV, 401 ff.

Versammlung oder Gemeine Recht oder Macht hat alle Lehre zu urtheilen, Lehrer zu berufen, ein- und absetzen, Grund und Ursach aus der Schrift[1];« Titlen angiver tilstrækkelig Opfattelsen. Ligesaa viser Standpunktet i *De instituendis ministris ecclesiae* (1523) og i Fortalen til »Leisniger Kastenordnung«[2] (1523) stærkt hen til Menighedens Ret. Og som bekendt taler Fortalen til »Deutsche Messe«[3] (1526) om eventuel Dannelse af bekendende Menigheder, der selv ordner deres Forhold og betjener sig selv med Belæring og Sjælesorg. Disse Udtalelser maa tages med i Betragtning, naar man staar overfor den Kendsgærning, at den første lutherske Reformationsbevægelse til en vis Grad formede sig som en Frimenighedsbevægelse. Om ét kan der ikke være Tvivl; naar Aarene efter 1522 betyder den store Sejrsgang for den lutherske Bevægelse, saa hænger det i aldeles fremtrædende Grad sammen med, at den Forkyndelse, der nu kaldes »luthersk« eller »martiniansk«, var baaret af Læren om det almindelige Præstedømme og dets Ret. Den var selvfølgelig først og fremmest en religiøs Forkyndelse om Trosvished, ɔ: om alle de menneskelige Ydelsers Utilstrækkelighed og Ligegyldighed, om Naadens Eneraaden i Frelsen og om Midlervæsenets Umulighed, tillige en religiøs Forkyndelse om Kirken, som de troendes aandelige Samfund med Naademidlerne som de kirkeskabende og kirkeopholdende Faktorer, samt om Skriften som eneste Norm og Kilde for Læren, men ogsaa som Autoriteten med Hensyn til den ydre Kristenheds Ordninger. Men netop i Kriseaarene, da Kampens Bølger gaar højt, betyder »luthersk Prædiken« ogsaa Forkyndelsen af det almindelige Præstedømmes Ret til ud fra Skriften at bedømme alle Ting og kræve »det antikristelige« hævet og alt ordnet efter »Guds Ord«. Og Forkyndelsen bæres i høj Grad frem af Mænd, der udvortes har brudt med den kirkelige Orden (»forløbne Munke«).

I den Form lyder ogsaa den første lutherske Forkyndelse hos os. Mænd som Tausen og hans Fæller betoner overfor

[1]) Luthers Werke in Auswahl (Bonner-Udg.), II, 395 ff.

[2]) Lietzmann's Kleine Texte 26 (Die Wittenberger und Leisniger Kastenordnung).

[3]) Luthers Werke in Auswahl, III, 294 f.

Hierarkiet den jævne Lægmands Ret til ud fra Skriften at bedømme alt og kræve Guds Ord Eneraaden. Derfor staar der hurtig en folkelig Bevægelse om de første lutherske Prædikanter, og den fordrer Handling. De Vakte hos os optræder, da ikke heller de kender til Tolerance overfor de gammeldags tænkende, snart med Magt overfor Messepræster og Munke, og de trodser kirkelig Jurisdiktion. Men Bevægelsen er ogsaa ægte luthersk, baade forsaavidt den helt og fuldt holder sig til det objektive og særlig betoner Skriftbogstavet, og forsaavidt den lægger den store Vægt paa den verdslige Øvrigheds Ret og Pligt. Er Magistraten eller Landsherren vundet, er Tiden inde til at kræve Reformerne helt gennemførte paa det mindre eller større Omraade uden Hensyn til de Katolskes Protest.

Det er denne aggressive, lutherske Prædiken, med dens skarpe Kritik af Pave, Hierarki og bestaaende Kirkeorden og afgjorte Krav paa, at det »antikristelige« Væsen skal bort, der har vundet Sejren. Det maa indrømmes, at Lederne ofte var lidet kræsne i Valget af Midler. De brugte Spot og Haan, Latterliggørelse af, hvad der maatte være de gammeldagstroende helligt, og Vold, og ved Sejren spiller mange andre Momenter ind end det blot religiøse. Fyrsters politiske Magtbegær, Adelens Tørst efter Kirkegods, sociale Rørelser og Krav fra Almuens Side har virket med. For mange har utvivlsomt det negative, Erkendelsen af Kirkens Brøst, været det mest bestemmende. Men af aldeles overvejende Betydning har »Guds Ord« været. Den faste Position i Skriftordet, som Katoliker ikke kunde nægte var Kirkeautoritet, var afgørende, og overfor Appellerne til Lægmandsdom efter denne Norm viste det sig saare vanskeligt at stille noget op. Men atter det positivt bærende i Skriftforstaaelsen var den lutherske Frelsesforstaaelse. Med Rette fik derfor Bevægelsen, saa at sige fra Begyndelsen, Navn efter Luther, og uden ham og hans religiøse Kamp var Sejren aldrig vundet.

CHRISTIERN II's FORHOLD TIL WITTENBERGERNE.

1508 tryktes i Leipzig et ganske mærkeligt Reklameskrift for det Universitet, der var stiftet 1502 i Wittenberg[1]. Forfatteren af det vil vise, hvorledes det lykkes ham at faa en ung Mand, der vil gaa til Kölns Universitet for at studere, overtalt til at lade sig indtegne ved den nye Højskole ved Elben. Han faar derved god Lejlighed til at stille sit Universitets Fortrin i den heldigste Belysning og tegner samtidig nogle Billeder af Aandslivet og Sædelivet i akademiske Kredse, der iøvrigt ikke kan kaldes smigrende for Sentmiddelalderen. Navnlig faar vi dog et levende Indtryk af, hvor uforfalsket sentmiddelalderlig Katolicisme brydes med den fremtrængende, hedensk farvede Humanisme i Wittenberg. Forfatteren reklamerer selvfølgelig med Universitetets udmærkede Lærere, saaledes dets Teologer, der er »de skarpsindigste og fortrinligste Fortolkere af b e g g e Vejene til den hellige Skrift, »den guddommelige Thomas Aquiners og den højst subtile Hr. Scotus's«, dets Jurister, der er indsigtsfulde baade i »Paveret« og i »Kejserret«, dets Medicinere og dets lange Række af »Artister«, hvoriblandt den senere bekendte Reformator Amsdorf, der prises som »den scotistiske Vejs Dyrker og skarpsindige Forsker«, medens andre er Humanismens Mænd.

Det gælder f. E. den filosofiske Lærer, Mag. Chilian Reuter fra Mellerstadt, kendt som Digter og Dramatiker, der har foranlediget Bogens Tilblivelse. Det er i hans Aand, at Forfatteren Meinhardi slaar om sig med Vergilcitater og propper sin bredt svulmende Tekst med antike, historiske eller myto-

[1]) Andreas Meinhardi: Dialogus illustrate ac augustissime urbis Albiorene, vulgo Vittenberg dicte, situm, amenitatem ac illustrationem docens. Jfr. Joh. Haussleiter: Die Universität Wittenberg vor dem Eintritt Luthers (1903[2]), med Referat og Tekstbilag.

logiske Erindringer og Allusioner. Yderst betegnende for den Form for Humanismen, hvormed Meinhardi hverver for sit Universitet, er denne søgte og unyttige Prangen med antik Lærdom, disse talrige Allegorier, de varslende Drømme, hvor Jupiter, Merkurius o. s. v. optræder, den hyppige Anraabelse under Samtalen af Roms Guder, for ikke at tale om den letsindige Tone. Man gik i Datidens Wittenberg ikke af Vejen for at parodiere Skriftord eller komme med yderst saftige Allusioner selv i fornemme Kvinders Nærværelse. Lobhudleriet af Universitetets Stiftere og Lærere er overstrømmende, og hist og her røber et Spark til Munkene, at Kærligheden til de bestaaende kirkelige Tilstande ikke just er overdreven. Men samtidig godkender og udnytter Forfatteren i fuldt Maal den ægte sentmiddelalderlige Fromhedsopfattelse. Den bedste og sikreste Reklametrumf for Wittenberg er dog, ogsaa for Humanisten Meinhardi, Allehelgens-Slotskirken med dens Samling af »Helligdomme«, denne berømmelige Relikvieskat, hvortil Paven havde knyttet storslaaede Indulgentser. Omhyggelig indskærpes de forbløffende Fordele, en Student vil have af at gaa til denne Universitetsby, nu et Naadested uden Lige, næsten en Konkurrent til Rom. De Vidundere, der sker her, er ubegrænsede. Alt, hvad der nævnes i Matth. 11, 5, opleves atter i Wittenberg og meget mere — selv den nye, franske Sygdom helbreder de hellige Ben for. Og Provsten ved Allehelgenskirken har en Absolutionsret, næsten uden Reservationer! Afladen dèr er yderst rigelig og paa de letteste Betingelser! Wittenberg staar i Virkeligheden jævnsides med Assisi og Vadstena. — Saa stor var Begejstringen allerede 1508, og dog var Slotskirken som Helligdomskirke endnu kun i sin beskedne Vorden dengang. Kurfyrstens Relikvietro og Samlermani skulde drive det til langt mere storslaaede Resultater[1]. 1520 beregnes den Aflad, der kunde løses ved

[1]) Helligdomsbogen for 1509 optæller kun 5005 »Stykker«; Udgaven for 1518 opgør Samlingen til 17,443 Stykker. Endnu 1520 erhvervedes Relikvier til Skatten, der nu talte over 19,000 Stykker (jfr. P. Kalkoff: Ablass u. Reliquien-Verehrung an der Schlosskirche zu Wittenberg, 1907, S. 65 f.). Og dog blegner denne Samling ved Jævnstilling med Kardinal Albrecht af Mainz's Helligdomme i Moritzkirken i Halle, der i 1520 gav 39,245,120 Aars og 220 Dages Aflad samt 6,540,000 Kvadragener.

Allehelgensfesten i Slotskirken til 1,902,202 Aar 270 Dage samt 1,915,983 Kvadragener.

Intet Under, at dette nye Lærdomssæde under disse Forhold ogsaa drog fremmede Studenter til sig. Alligevel var Besøget fra Danmark paafaldende svagt en Række Aar. 1505 finder vi vel to danske Præster immatrikulerede dèr[1]; den ene er den senere bekendte Kantor ved Lunds Kapitel, Adser Pedersen, Reformationens ivrige Modstander. Men saa indtræder en Standsning, og først 1516 begynder en regelmæssig og efterhaanden forholdsvis stærkt voksende Tilstrømning af danske Studenter. Da var det imidlertid ikke Meinhardi's Wittenberg, der drog, men den nye Bibelskole, der havde faaet fast Fod ved Højskolen. Meinhardi's Reklame var allerede nu forældet, og det var nye Navne, der lokkede til Wittenberg. Først og fremmest Luther, der netop stod aandelig rustet til at omskabe Elbbyen til »det hellige Wittenberg«. Paa en helt anden Maade, end Friedrich den vise havde drømt om, skulde nu Reformationsbevægelsen give Elbbyen virkeligt Verdensry. Mærkeligt er det som den første i 1516 immatrikulerede danske at møde den senere »Electus« til Roskildesædet Jakob Rønnov, der skulde komme til at spille en saa fremtrædende, men tvetydig Rolle i Reformationsrøret herhjemme. I 1517, da Luthers berømte Teseopslag indledede de afgørende Kampe mod Afladen og gav Stød til den nye religiøse og kirkelige Bevægelse, var han vel allerede i Frankrig, men andre Danske har oplevet denne Begivenhed i deres Studietid i Wittenberg.

Man kunde nu tænke sig som nærliggende, at Forplantningen til Danmark af den nye Bevægelse er sket ved saadanne danske Wittenberger-Studenter. Imidlertid, hvor megen Paavirkning de end har hentet dèr — og en Styrkelse af den i Forvejen fremtrædende Bibelinteresse i Danmark har det sikkert i alt Fald betydet, — saa er det dog en Kendsgærning, at »Lutheriets« Optræden hos os ikke sættes i Forbindelse med disse Skolarer, men med nogle fremmede, indkaldte Witten-

[1]) Uddrag af Foerstemanns Udg. af Album Academiæ Vitebergensis, I, 1843, for danske Navnes Vedk. i Ny kirkehistor. Sml., I, 461 f., jfr. IV, 70. Danske graduerede jfr. ssteds 4. R., III, 814.

bergere, hvis Komme til København atter beroede paa særlig Indbydelse fra Christiern II.

Skal man da have Rede paa den første lutherske »Bevægelse« hos os, maa man først og fremmest gøre sig klart, hvad disse fremmedes Optræden betød. Det har saa meget større Interesse for os, som Kongens Optræden synes at maatte staa som et Vidnesbyrd om et nyt Forhold fra Statsmagtens Side til Romerkirken. Som saadant opfattede allerede Samtiden det, og da Christiern II fordreves, lagdes der derfor den største Vægt fra kirkelig Side paa hans Forbindelse med det lutherske K æ t t e r i i Sachsen.

Kongens Forsyndelser mod Kirken stilles jo overhovedet i første Linie i den lange Række af tungtvejende Anklagepunkter, hvormed Rigsraadet lader Efterfølgerens Haandfæstning indledes. Mange er disse kirkelige Forsyndelser og velegnede til at godtgøre Christiern II's Brud paa »kristelig Tro og kongelig Ed« og dermed Berettigelsen eller den ligefremme Forpligtelse til Oprøret. Men først, fremfor alt, omtales det Angreb, Kirken som Helhed og som religiøst Samfund nylig havde været udsat for. Kongen var nemlig ansvarlig for Udbredelse af g r u n d k æ t t e r s k, k i r k e o m s t ø d e n d e L æ r e. »Først haver førnævnte Konning Christiern, den himmelske Gud til Fortørnelse og mange simple og enfoldige Undersaatter til Vildfarelse, tilstedet og opholdet nogle Aar forleden, aabenbarlige Kættere udi hans Naades kongelige Stad København, som haver prædiket og lært den menige Mand imod den kristelige Tro og hellige romerske Kirke, alle kristne Menneskers aandelige Moder, den vi og vore Forældre have altid været undergivet paa den hellige, kristelige Tros Vegne, den vi og vore Efterkommere hørige og lydige i de Maader gærne blive ville, som ret kristne Mennesker bør at gøre«[1].

Endnu betydeligere understreges det i den noget bearbejdede Form for Anklagen, som P o u l H e l g e s e n først oversatte paa Latin paa en Biskops Opfordring og derpaa optog i sin Skibykrønike, ligesom han i Nov. 1524 be-

[1]) Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv, II, 67.

nyttede den i et Privatbrev[1]. Her siges, at disse »aabenbare og af Kirken fordømte Kættere«, som »ved deres ugudelige Lære rystede den ortodokse Troi dens Grundvold«, i Tillid til Christiern II's tyranniske Vilkaarlighed »med stor Frækhed og Letsindighed raadede til Frafald fra Lydighed mod Romerkirken, som de plejede at kalde Satans Sæde og Antikristens Rige«.

Det ejendommelige ved disse Klager er nu den Vægt, der lægges paa disse Mænds Prædiken. Det er deres kirkelige Virksomhed overfor Menigmand eller overfor de »mange, simple og enfoldige Undersaatter«, der særlig understreges. At disse unævnte Mænd har været indkaldte for at deltage i Arbejdet paa Reformer ved Universitetundervisningen og i lærde Kredse har agiteret for deres nye Opfattelse, nævnes overhovedet slet ikke hverken her eller i de følgende Anklagepunkter. Anklagerne har kun med Prædikanter at gøre. Om Resultatet af deres Prædikevirksomhed har været stort, tales der ikke om; det er Klagerne nok, at der er prædiket til Forvildelse, eller som P. Helgesen sagde, »raadet til Frafald«. Snarest faar man vel Indtrykket af, at Virkningerne har været ringe. Havde man kunnet forøge Kongens Brøde ved at betone det afstedkomne Frafald, havde man vel gjort det. Paa Forhaand kan man i hvert Fald ikke slutte mere af Anklagen, end at der er givet mange Mennesker farlige Impulser ved Forkyndelse af en helt ny Kristendomsopfattelse, der staar i afgjort Kampstilling til Romerkirken. Man faar Indtryk af en Prædiken med lignende agitatorisk Tendens

[1]) Skibykrøniken i H. Rørdams Monumenta hist. Dan., I, 1873, S. 44, jfr. Heises Oversættelse, 1890—91, S. 73, der gør Rede for Helgesens Forh. til Anklagerne. Det er disse i deres ældste Skikkelse i Frederik I's jyske Haandfæstning af $^{26}/_{3}$ 1523, som han har benyttet. Citatet i Brevet til Peder Iversen jfr. Rørdam, 120 f., Heise, 202. Om de specielle danske Anklageskrifter og Udkastene, der viser, hvor famlende man stod med Hensyn til Valget af Beskyldninger jfr. Allen: De tre norgiske Rigers Historie, III, 2, S. 329 f., 471 f. Allerede Sammensværgelsesbrevet af 21. Dec. 1522 lægger dog afgjort Hovedvægten paa »den hl. Kirkes Fordærvelse« og nævner blandt andet Tilstedeværelsen af »Kættere, som gangne ere fra den hellige Kristentro, som os fra den hl. Kristentro med sine Lutheranske Stykker og Skalkhed [drage?], fortalendes alt det, den evige Gud tilhører« (Kbhvnske Selskabs Skr., III, 65). Her siges dog ikke udtrykkelig, at de prædikede.

som den, der faa Aar efter lød fra Mænd som Hans Tausen, Klaus Mortensen, Peder Laurentsen o. a.

Det er nu selvfølgelig af største Betydning for vor Reformationshistorie, om vi ad anden Vej kan konstatere, om netop denne Anklages Indhold virkelig kan fastholdes. Den er jo ingenlunde fast Led i de forskellige Anklageskrifter, der udarbejdedes i Anledning af Oprøret, og den gaar f. Eks. end ikke igen i Bispernes Forsvarsskrivelse, som indarbejdedes 1526 af Poul Helgesen i hans Brev mod Hans Mikkelsen[1]. Der foreligger da her to i og for sig af hinanden uafhængige Spørgsmaal. Er der virkelig af saadanne Prædikanter prædiket paa den angivne Maade? Og er Kongen ansvarlig for dette Angreb paa Romerkirken; var det med hans Vilje, at de prædikede saaledes? Det sidste Spørgsmaal fører os atter ind paa, hvad vi overhovedet ved om Kongens Forhold til kirkelige Reformer og hans Syn paa Forholdet mellem Statsmagt og Kirke.

Desværre er vort Materiale med Hensyn til de indkaldte Kættere yderst magert. Klagen lader os bestemt formode, at der er f l e r e, som har prædiket den nye Lære; men ingen anden fuldt tilforladelig og samtidig Kilde taler om et Flertal af Prædikanter eller karakteriserer deres Prædikener. Kun gennem Historikeren S v a n i n g, der ikke just nyder stort Ry for Paalidelighed, men hvis Ungdomstid falder sammen med disse Begivenheder, har vi en mere indgaaende Beretning om é n Prædikant, Hr. M a r t i n u s. For saa vidt stemmer nu Beretningen om ham særdeles godt med Anklageskriftet, som al Vægten lægges paa hans Opgave at prædike; og i alt Fald den Indledning, Svaning giver Stykket om ham, forklarer særdeles vel, at hans Forkyndelse maa have vakt den alvorligste Betænkelighed hos gammeldagstænkende. Men paa den anden Side gør netop Indledningen stærkt Indtryk af at være frit komponeret af Svaning.

Allerede G r a m indskærpede, at man maa møde de »Circumstantier«, hvormed Svaning fortæller Begivenheder, med udpræget Mistænksomhed. Nøjagtighed, Kritik og Sans

[1]) Jfr. Huitfeldt, Danmarckis Rigis Krønicke, II, 1231 og Povel Eliesens Danske Skrifter ved Secher, I, 111—122.

for at holde sig paa sikker Videns Grund er ikke Svanings Karaktertræk. Netop Martinus-Episoden er et fortræffeligt Eksempel paa, hvorledes Svaning fortæller Historie.

I 1517, beretter han[1], var det, som om man paa Grund af Bispernes Forsømmelighed i Kirken ganske havde glemt al Forskel mellem »Ordets Tjenergærning« og politisk Vælde[2]. Da opvakte Gud pludselig i Tyskland Augustinermunken Luther til Angreb paa Afladshandelen. Efter at have opslaaet sine Teser mod Tetzel holdt han en Række »Disputationer«, hvori han »baade gennemheglede Bispers og Prælaters Ørkesløshed og strængelig kaldte de enkelte Stænder i Stater og Riger tilbage til den skyldige Lydighed mod den verdslige Øvrighed«. Disse nævnte Disputatser, der holdtes under Luthers Præsidium paa Universitetet, drejede sig om »Nøglemagten, Pavens Primat, den verdslige Magt og andre Loci i Skriften«. Rygtet om disse Disputatser kom »netop samme Aar« til Danmark. Christiern II havde just dengang lagt sig ud med de højere Stænder: Adelen var forbitret over Torben Oxes Henrettelse [altsaa 29. Nov. 1517], Prælaterne over Biskop Jens Andersens Fængsling [Dec.]. For at »forsone« begge disse Rigets højeste Stænder med sig henvendte da Kongen sig til sine sachsiske Morbrødre om at faa tilsendt »en alvorlig, from og lærd Mand«. Hans Opgave karakteriseres ganske vist som en »Rensning af Religionen«, men den mere praktiske Side af Sagen understreges meget stærkt: han skal »opfordre Bisper og Doktorer til at opgive deres Statshverv og optage kirkeligt Arbejde«, ligesom det paany betones, at Religionens Forfald hos os skyldes Bispernes Optagethed af »verdslig Administration«. — Kongens Morbrødre, »der ønskede den rensede Religion den videste Udbredelse«, sendte »straks« Martinus, »en i de hellige Skrifter kyndig«, til København, hvor Kongen anviste ham Nikolaj Kirke til at prædike for »Folket« »Søndage, Fester

[1]) Vita Christiani II, lib. II, cap. IV (Udg. 1670, S. 132 ff.).

[2]) Malende Eksempler paa Kirkeforfaldet anføres; for Danmarks Vedkommende betones specielt, at Bispernes egne offentlige Skrivelser endog viser, at de vragede Bispenavnet og foretrak at kalde sig *Electi*(!) — saa ringe var altsaa Sansen for den kirkelige Tjeneste.

og saa ofte, han fandt for godt«. Folket strømmede til »i stort Tal«, endogsaa flere Danske end Tyske, men Udbyttet svarede alligevel ikke til Hensigten. Man interesserede sig kun for Talerens mærkelige Gestus. »Man øser ikke Trøst af Evangeliets Lys, der efter saa lang Tids Mørke er tændt paa ny; man omvendte sig ikke ....«. Overalt talte man blot om Præstens underlige Fagter, og sluttelig drukner det hele i et næsten moderne Københavnergrin, da Frue Kirkes Kanniker og Vikarer lader en mimisk begavet Dreng overvære en Række af Martinus's Prædikener, iagttage hans Manerer og derefter »give ham«, baade under Optog paa Gaden og ved Gilder, idet Nydelsen forhøjedes ved det Vrøvl, den falske Hr. Martin forstod at »prædike«. — Svaning slutter saa Stykket i god Sammenhæng med Indledningen: »de vedholdende Prædikener gjorde da intet Indtryk paa de øverste S t æ n d e r«; tværtimod de forbitredes yderligere over, at Kongen »uden at have taget dem med paa Raad havde bestemt sig for at forandre den gamle Religion i Riget«. Og nu begyndte der Sammensværgelser. — Kongens Plan var altsaa strandet.

Der er saaledes en udmærket Sammenhæng i hele Afsnittet, og man har bestemt Indtryk af, at det er med fuldt Overlæg, at Svaning netop henfører Martinsafsnittet til 1517, hvor han havde den gode Begrundelse for at indføje det. Her kan ikke være Tale om, at Svaning, blot fordi han i Anledning af 1517 nævner Luthers Optræden, benytter den brugbare Lejlighed til at faa fortalt en hjemlig »luthersk« Begivenhed, skønt han vel ved, den tilhører en senere Tid. Nej, det hele Afsnit hænger nøje tidsmæssig sammen for ham, som Gentagelsen af »dette samme Aar«, »dette angivne Aar«, viser, og han har klart gjort Rede for den Aarsagsforbindelse, der er mellem Martins Prædiken og Luthers Optræden samt Kongens Plan, der betinges ved den i 1517 foreliggende danske politiske Situation. — Dernæst viser Fremstillingen os tydelig nok, at Svaning ikke aner noget om, at Præsten skulde have gjort sig bemærket ved Universitetet. Hvor nær laa det ikke for Svaning, netop naar Luther efter hans Mening fremsætter sin betydningsfulde nye Lære om den politiske

Magtfordeling i Disputatser ved Universitetet, da ogsaa at fortælle om hans Discipels Lærergærning, hvis han havde hørt noget derom og navnlig havde hørt, hvad man siden i Universitetskredse fortalte (Svaning var dog selv gammel Universitetsprofessor), at denne lutherske Præst havde holdt en Disputats, som netop gentog et af Luthers kraftigste Angreb paa Romerkirken, og som endog skulde have givet Anledning til, at en af de anseteste Bisper satte sig i Bevægelse. Eller, hvis Svaning havde nogen som helst Erindring om, at der i alt Fald samtidig med Hr. Martinus indkaldtes lutherske Universitetslærere, da at benytte den ved Sammenhængen givne udmærkede Lejlighed til at nævne, at Kongen ogsaa sørgede for, at der ved det danske Universitet paa Luthers Vis blev slaaet til Lyd for den nye Opfattelse. Men nej, Svaning véd kun, at Kongens Interesse for Reformationsrøret gav Anledning til Indkaldelse af en Præst, og Hr. Martinus skulde prædike og intet andet.

Hvis da Svaning virkelig er Forfatter til den utrykte Skildring af Christiern I's Historie, der findes i det kgl. Bibliotek, og som indeholder et interessant Bidrag ogsaa til Christiern II's Historie[1], idet Forfatteren i Anledning af

[1]) Manuscriptet findes som Gl. kgl. Sml. 4to 2444. Det indeholder dels en Afh. om Danmarks Historie fra Christoffer II til Christoffer af Baiern, dels nævnte Afh. om Christiern I. Rørdam (Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen, 1867, S. 100) bestemmer den første Afh. som Svanings egenhændige Udkast, den sidste som en »samtidig« Afskrift efter Svaning, hvis Forfatterskab dog »er klart nok deraf, at han etsteds deri omtaler en Begivenhed af sit eget Liv«. Det maa dog bemærkes, at Afh. om Chr. I er skrevet med flere Hænder, der absolut er senere (17. Aarh.), og den omtalte »Begivenhed« kan i alt Fald alene ikke afgøre Forfatterspørgsmaalet. Det drejer sig nemlig om, at Forf. i Wittenberg har en Samtale med Svenskeren Mag. Nic. Magni, der har faaet Gustaf Wasas Opfordring til at indkalde lærde Mænd til Universitetsvirksomhed i Sverige. L. A. Anjou, Sv. Kyrkoreformationens Historia (II, 109), omtaler, at denne Nic. Magni 1538 skulde skaffe en tysk Lærer til Hertug Erik og virkelig engagerede Mag. Georg Normann, der kom til at spille en betydelig kirkehist. Rolle. Han fik i April og Maj 1539 Anbefalingsbreve henholdsvis af Luther og Melanchton. Svaning var nu virkelig paa dette Tidspunkt endnu i Wittenberg, men derfor er det jo ikke absolut givet, at det er ham, der talte med Svenskeren. — En ukendt Haand fra 18. Aarh. har imidlertid paa Afhandlingens Titelblad skrevet: »Autorem Hujus Historia puto Johannem Sva-

Københavns Universitets Stiftelse i en Digression fortæller om Indkaldelse af nye Lærere (Gabler og Karlstadt) til Højskolen fra Wittenberg »kort før Christiern II's Flugt«, saa har han aabenbart ogsaa været ganske klar over, at de to Ting ikke tidsmæssig og saglig havde noget med hinanden at gøre. Her var Tale om to af hinanden ganske uafhængige Henvendelser i Sachsen til forskellig Tid, to Begivenheder med saa karakteristiske Særtræk, at det overhovedet ikke vilde passe ind i Martinus-Stykkets Sammenhæng at minde om den anden Begivenhed. For den første Henvendelse, hvor de særlige kirkepolitiske Formaal var det afgørende, havde nemlig Kongen alene Ansvaret, og den var ukendt for Bisperne, der jo ogsaa siden klagede over, at Kongen »uden Raadførsel med dem vil forandre Religionen«. Ved den anden, der altsaa henføres til c. 1523, var Kongen derimod ganske tilbagetrædende; han foranlediger ganske vist en Henvendelse i Udlandet, men her udtrykkelig »med Rigets Bispers Samtykke«, og uden at nogen som helst kirkepolitisk eller blot antikatolsk Tendens berøres. Bisperne føler sig ganske vist brøstholdne, da nemlig Sendebudet, Dr. Christiern Morsing, gaar til Wittenberg i Stedet for til Löwen eller Köln, som Bisperne ønskede, men dertil tager Sendemanden selv Initiativet. Det siges absolut ikke, at Kongen har befalet det, og da Morsing faar de lærde Mænd, Dr. Karlstadt og Gabler, indkaldt, nævnes heller ikke Kongens Navn i Forbindelse med, hvad der siges om deres eller specielt Dr. Karlstadts Ophold. Kongen anviser hverken denne at tale om Kirkepolitik eller at reformere den helt igennem forfaldne Religion. Men Karlstadt kommer tilfældig i en Rus til at røbe sin radikale Nadverlære, og saa er alle enige om, at man maa se at blive af med ham »*honeste*«. I Sandhed, hvis Virkeligheden er den, som Gram antager[1], at Frue Skoles Rektor

ningium Ripensem«, og Gram har i Kbhnske Selskabs Skr. (III, 1749, S. 22) bestemt hævdet denne Antagelse. Som ovenfor bemærket udelukker de to Beretninger ikke samme Forfatterskab, skønt de kan fremkalde Tvivl. Underligt er det ogsaa, at Huitfeldt, der dog har brugt Svanings Skrift, ikke kender Stykket om Gabler og Karlstadt.

[1]) »Om Christiern II's forehafte Religions-Reformation« i Kbhnske Selskabs Skr., III, 1747, S. 25.

Morsing i 1520 blev sendt til Sachsen og har foranlediget saavel Prædikanten Martins som »Grækeren« Gablers Indkaldelse (men derimod netop ikke Dr. Karlstadts), og at Svaning har sin Viden om Henvendelserne fra Morsing selv, »efterdi Svaningius gik samme Tider i Vor Frue Skole«, men dog har lavet to saa forskellige Henvendelser og Begivenheder ud deraf, ja saa har ganske vist »vores Confusions-Mager Svaningius her som andetsteds kørt i Ring«, endog paa en overmaade indviklet Maade. Men Formodningen om Morsing som Svanings Kilde er rigtignok meget løs, ti den hviler udelukkende paa en Slutning fra nævnte utrykte Afhandling om Christiern I. Og selv om Svaning ogsaa er Forfatter til den, er det i alt Fald usikkert, om han har Ret i, at Morsing har været udsendt og har henvendt sig i Wittenberg[1]. Men i hvert Fald er der ikke Spor af Grund til at blande Morsing ind som Kilde for Svaning til Fortællingen om Prædikanten Martins Indkaldelse. Ti Svanings Viden om, at Christiern II har foranlediget luthersk Prædiken i København, bygger sikkert paa P. Helgesens Skibykrønike. At Svaning har kendt og benyttet denne, er utvivlsomt. Man behøver blot at læse et Afsnit af Skibykrøniken som det om Ærkebiskop Birger[2], for at se saavel den reelle som den formelle Afhængighed, idet en Række Ord og Vendinger afskrives og indflettes i Svanings udtværede Fortælling. Ogsaa Svanings

[1]) H. Rørdam: Kbhvns Universitets Historie 1537—1621 (I, 435), bygger trygt derpaa. Han begrunder derfor ogsaa Morsings Udenlandsrejse i 1523—29 med, at Kansleren, Biskop Lage Urne, er misfornøjet med hans Reformationsvenlighed. Underlig nok gaar imidlertid den formodede luthersksindede Morsing til gode katolske Universiteter: først Leipzig, saa Köln og endelig til Löwen, men derimod aldeles ikke til Wittenberg, hvor han skulde antages at have særdeles gode Forbindelser siden 1520. Hele denne Opstilling svæver aabenbart ganske i Luften. Det eneste, der, saa vidt jeg kan se, kan støtte Formodningen om, at Morsing paa Christiern II's Tid har været i Wittenberg, er den rosende og ret udførlige Omtale, den fra Wittenberg indkaldte Math. Gabler giver ham i sit Hædersdigt til Christiern II, og den ikke mindre rosende Kvittering derfor, Morsing afgiver i sine Vers til Gabler (jfr. Script. rer. Dan., VIII, 488—9); men intet af de to Digte taler om det religiøse Standpunkt.

[2]) Skibykrøniken, Monumenta, I, 36 f., jfr. Svaning, Vita Chr. II, Liber II, cap. VI, 3—5.

Stykke om den lutherske Prædiken har ligefremme Fraselaan fra Helgesen[1].

Men har Svaning sin Viden om, at Christiern II indkaldte kætterske Prædikanter, fra Helgesen, svinder unægtelig Interessen for hele det paagældende Afsnit hos ham. Kun det blotte Faktum, at han har vidst Navnet paa én Prædikant og kendt, hvorledes der blev drevet Spot med ham, har da uafhængig Værdi. Alt det øvrige kan tilstrækkelig forklares som Svanings egen Konstruktion, der vel er et godt Udtryk for den udviklede Lutherdoms Lære paa statsligt og kirkepolitisk Omraade, men ubrugeligt som en selvstændig Kilde til Viden om den nye Prædiken og Kongens Forhold til den. Naar Svaning hos Helgesen har læst, at Prædikanterne raadede til Frafald og kaldte Romerkirken for Antikristens Rige, saa slutter han, at de har været Repræsentanter for en fuldfærdig luthersk Betragtning af Romerkirken. Men Luther, antager han, har straks i 1517 opstillet det nye Program, hvorefter Stænderne (og praktisk talt navnlig Prælaterne) »kaldes tilbage til Lydighed mod Statsmagten«. Hele Omtalen af den lutherske Forkyndelse kan da afpasses efter de Ideer, som sejrede hos os i 1536-7, hvor man netop stillede sig paa Teorien om den afgjorte Forskel mellem *ministerium* og *magistratus*, det kirkelige og verdslige Embede med deres ganske forskellige Virkesfære. Den ydre Magt og det politiske Regimente tilkom efter denne Lære alene verdslig Øvrighed; det kirkelige Embede har at holde sig til Ordets Forkyndelse og den dermed sammenhængende Kirketjeneste. Bestemmelsen af Tidspunktet for Indkaldelsen kan da imidlertid ganske logisk sættes til 1517, da Christiern II just er i Strid med de to Stænder, der har Magt, og trænger til denne Lutherdoms Undsætning[2]. Om Svaning ved »Forsoningen« med

[1]) Vita Chr. II, lib. II c. IV, 2: quæ olim Christianæ religionis mater sancta, rectrix et gubernatrix vocitata sit, nunc ... impiæ superbiæque Babyloniæ nomen adepta sit«. — Skibykr. (Mon. I, 34): »uoceturque infamis Babyloniæ, que olim habita est Christiane religionis precipue mater, rectrix et gubernatrix«.

[2]) Naar Svaning bruger Udtrykket »forsone«, er der ingen Grund til at hænge sig i denne rhetoriske Blomst. Saa naiv er han næppe, at han tænker sig, at Bisperne rørt skulde falde Kongen om Halsen, naar de oplystes om, at »Guds Ord« henviste dem til at opgive den

Adelen tænker paa, at Lutherdom jo betød Inddragelse af Messegods og Overgang af kirkelige Len til Adelens Haand eller blot en saadan Styrkelse af Kongemagten, at ogsaa Adelen maatte bøje sig for Statsmagtens gudsatte Herskerstilling, er underordnet, da vi dog ikke fra hans Ord tør slutte til Kongens virkelige Tanker. Ligeledes er det betydningsløst, om Svaning tillige har troet paa en virkelig Sympati fra Kongens Side overfor Lutherdommens religiøse Opfattelse. Kun hvis andre Kilder bekræfter den svaningske Forklaring af Kongens Motiver og Formaal, kan de anses for historisk sikrede. At Svanings Viden om Parodieringen af Hr. Martins Prædikener derimod er uforkastelig, er altid blevet fastholdt og formentlig med Rette. Svaning bevidner selv, at han gik i Vor Frue Skole, medens Morsing var dens Rektor[1], og der er da al Grund til at antage, at han har set Drengen, der parodierede Præsten. Han var maaske endda en af Svanings Meddisciple, hvis virkelig det var Frue Kirkes Gejstlige, der satte Komedien i Scene. At Svaning derimod personlig skulde have h ø r t Prædikanten, tør man ikke antage, da de latinske Disciple sikkert iøvrigt er blevet holdt borte fra »Kætteren«. I saa Fald maatte man ogsaa have ventet en noget nøjagtigere Beretning om de omtalte Prædikener. Netop paa dette Omraade glipper tydelig den ellers gode Sammenhæng i Fortællingen, og Svaning synes selv at have følt Vanskeligheden ved at indflette Fortællingen om Martin i den givne, højst kirkepolitiske Ramme. Har nemlig Præsten fremsat det nye kirkepolitiske Program, han skal være indkaldt paa, forstaas det ikke saa let, at Resultatet blev en absolut Fiasco. Overalt, hvor disse Tanker siden kom frem, fængede de straks. Svaning dvæler derfor klogelig, da han fortæller om Martins faktiske Prædiken, kun ved det religiøse og under saa almindelige

verdslige Magt. Heller ikke tror jeg, at Svaning mener om Chr. II, at h a n tænkte sig Udviklingen saaledes. Huitfeldt (Danmarckis Rigis Krønicke, II, 1152), der væsentlig kun gengiver Svaning, men henfører Fortællingen til 1520, omskriver ham saaledes, at Vægten lægges paa Godsspørgsmaalet: Kongen har hørt, at hans sachsiske Morbrødre har forladt Pavedømmet og inddraget det gejstlige Gods — saa indkalder han Hr. Morten for at fremme det samme i Danmark. Anakronismen træder herved grovere frem, men reelt gengives Svanings Mening.

[1]) Vita Chr. II., lib. II, c. I, 5 (Udg. 1670, S. 73).

Udtryk som, at den gav Anledning til at »øse Trøst af Evangeliets Lys«, »omvende sig« o. l. Først da Manden er umuliggjort, fremtræder atter Hovedtanken: de mægtige Stænders Forbitrelse over Forsøget paa »Religionsforandringen« — netop det gængse senere Udtryk for Reformationens hele kirkelige Omordning.

Men konstruerer Svaning sit Stykke ud fra Helgesen, fra almindelige Begreber om luthersk Lære samt fra Kendskab til Gadedrengekomediens Latterliggørelse af den, saa tør vi heller ikke ud fra Svaning slutte noget som helst med Hensyn til, om de i Haandfæstningens Klager nævnte Prædikanter virkelig har gjort Fiasco eller ikke. Der har jo ogsaa været flere, og selv Svanings almindelige Slutning med Hensyn til Hr. Martin kan være overdreven eller forhastet.

Endnu paa ét Punkt kunde Svaning dog tænkes at sidde inde med virkelig Viden, nemlig om S t e d e t, hvor Prædikenerne holdtes. Hvad der imidlertid maa vække Betænkelighed derved, er vort absolute Ukendskab til nogen Patronatsret hos Kongen med Hensyn til Nikolaj Kirke. Kirken, der var Københavns næststørste, var annekteret til Kollegiatkapitlet, der ejede Hovedkirken, Vor Frue[1]. Kapitlets Kantor, Indehaveren af dettes anden Prælatur og den Mand, i hvis Hænder hele Gudstjenesteledelsen laa, synes tillige at være fast Indehaver af Sognepræsteembedet ved Nikolaj Kirke. Den daværende Kantor var Mag. A n d e r s F r i i s,[2] en højt anset Mand, ogsaa ved Universitetet, hvor han endog fem Gange valgtes til Rektor. At han omfattede de gudstjenstlige Forhold med ganske særlig Opmærksomhed, viser hans Udgivelse af det pragtfulde »*Missale Haffnense*« (1510); det var ogsaa ham, der under Samarbejde med Lundekanniken, Mag. Christiern Pedersen, gennemsaa og udgav Roskilde Stifts Farebog (»*Diurnale Roskildense*«, 1511). Hans gode katolske Standpunkt bevidnes ved den udprægede Re-

[1]) Rørdam: Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen, 1859 f., S. 243.

[2]) Rørdam: Ssteds, S. 119 f. jfr. 245; Udtrykket i Tillæg S. 107, »Cantor udi vor Frue K. og Sognepræst p a a c a p i t e l s v e g n e til St. Nicolai«, tyder paa fast Forbindelse mellem de to Stillinger. Iøvrigt opregner Rørdam en Række Personer, der har indehaft begge Stillingerne.

spekt, hvormed Poul Helgesen omtaler ham[1] i Anledning af hans Død i Febr. 1526. Særlig betones hans store Gavmildhed overfor fattige udfra en ekspiatorisk Opfattelse af Almissen, og Helgesen glæder sig over den Udvidelse af Messelæsningen, der kunde ske under hans Forvaltning som Kantor og Kirkeværge for Frue Kirke gennem de mange Sjælegaver. Om den Vægt, han lagde paa disse gudstjenstlige Handlinger, vidner ogsaa tilstrækkelig hans egen Messestiftelse i Nikolaj Kirke 1520, hvori betones, at »intet er nyttigere til Menneskers evige Salighed end at elske den alsommægtigste Gud, hans værdige Moder Maria og alle hans værdige Helgen«[2]. At Anders Friis uden Modstand skulde finde sig i, at en »Kætter« »indsattes« som Prædikant i hans Kirke, er næppe tænkeligt[3]. — Et Spørgsmaal bliver ogsaa Formen, hvorunder en saadan Ansættelse var gennemførlig. Selv om man tænkte sig, at Hr. Martin officielt ansattes som Vikar ved et Alter, behøvede han dog en kirkelig Kollats og Investitur, der antagelig ved Nikolaj Kirke (som Anneks til Vor Frue) foregik i Kapitlets Navn ved Dekanens Paasættelse af Birret[4]. Overhovedet maatte en Ansættelse udenom Københavns Kapitel være et Indgreb i kirkelig Jurisdiktionsret, der ogsaa maatte blive en Tilsidesættelse af den myndige Roskildebisp Lage Urnes Tilsynsret. Om bestemte Ønsker fra Sognemenighedens Side kan der heller ikke være Tale. Nikolaj Sognefolk var nemlig dengang gode Katoliker, som de nylig havde vist ved at støtte deres Sognegildes (St. Karens) Messestiftelse[5]. — Har det da været St. Nikolaj Kirke, Hr. Martin prædikede i, maa det enten ses som Virkning af et Magtsprog fra Kongens Side, eller den tyske Præst maa, da han kom hertil, have repræsenteret et Standpunkt, der ikke kunde vække nogen Mistanke. Det maa nu indrømmes, at den blotte Kendsgærning,

[1]) Skibykrøniken i Monumenta, I, 64 f.

[2]) Ssteds, Tillæg, S. 167.

[3]) Det maa dog bemærkes, at Anders Friis i lange Tider var alvorlig syg og netop paa den Tid, Hr. Martin virkelig har været her, laa for Døden (herom senere).

[4]) Jfr. Kollatsbrevet ved Overdragelse af en Vikarie i Frue Kirke 1520 (ssteds Tillæg S. 160 f.). Jfr. ogsaa S. 245 den nævnte Hr. Borwin, der er »Kapellan til St. Nikolaj K. paa Kapitlets Vegne«.

[5]) Ssteds, Tillæg, S. 151, 156, 163.

at han kom fra Wittenberg, næppe alene kan tænkes at vække absolut Uvilje mod ham. Vi ser jo Biskop Lage Urne endnu i 1520 lade sin Brodersøn Klaus, der skulde uddannes til gejstlig Virksomhed, rejse til Studier i Wittenberg og tage Magistergraden der[1]. I saa Fald skulde Hr. Martin tænkes regulært kirkelig indsat under Imødekommelse af et Ønske fra Kongens Side og først senere have vakt kirkelig Skandale ved Optræden mod »vor helligste Moder Romerkirken«. Sandsynligt er det imidlertid ikke, at Hr. Martin under en eventuel Prøve af hans Standpunkt vilde blive godkendt, og det, at hans Opgave udelukkende skulde være Prædiken, var endnu saa uhørt, at det maatte give Anledning til en Prøve. Men denne Mulighed synes heller ikke at kunne passe til, at Poul Helgesen i Skibykrøniken udtrykkelig priser Kantor Anders Friis lykkelig, fordi »hans Øje ikke saa hin forfærdende Vederstyggelighed«, som Lutheraneren Hans Tausens Optræden i Nikolaj Kirke betød. Har Hr. Martinus virkelig, om ikke straks, prædiket mod den ortodokse Tro og kaldt Romerkirken for Babel og Antikrist, hviler Anders Friis dog ikke saa lykkelig i sin Grav, som Helgesen antager.

Skulde da Forholdet være det, at Svaning ogsaa her konstruerer udfra sin Erindring om, at Nikolaj Kirke var den Bykirke, hvor evangelsk Prædiken først, gennem Hans Tausen, fik blivende Tilhold? — Afgørelsen af dette Spørgsmaal maa opsættes, til vi har set paa, hvad vi ad anden Vej véd om denne Prædikant, Hr. Martinus.

Heldigvis ved vi dog noget om ham, bl. a. da han er kendt fra Tyskland. Hans fulde Navn var Martin Reinhard, og han stammede fra Eifelstadt[2] i Würzburg Stift. Han var vel allerede præsteviet, da han i 1520 kom til Wittenberg midt under Sommersemestret dèr. Universitetsmatriklen viser, at han blev immatrikuleret som almindelig Student

[1]) Thiset i Dansk Biografisk Lexikon, XVIII, 93.

[2]) Dette fremgaar af hans Skrift »Eine brüderliche Unterricht« 1523, rettet til »den kristne Menighed« i Jena (jfr. Gram i Kbhvnske Selskabs Skr., III, 9). Kolde beklager iøvrigt med Rette (Zeitschr. f. Kirchengeschichte, VIII, 291, at hans Livsskæbne ligger »ziemlich im Dunkeln«.

dèr 16. August[1]. Langvarige blev dog ikke hans Studier, da vi allerede i samme Aar træffer ham i København. Den 20. Dec. blev han nemlig indskrevet ved vort Universitet som teologisk Student. Optegnelsen om ham lyder: »Martinus Renhardt, Presbyter Herbipolensis Dioecesis, intitulatus est ad facultatem theologicam, feria quarta, quæ vigilia fuit beati Thomæ apostoli, et [ex] jussu principis vocatus huc venit«. Da Matriklen selv er tabt, og Optegnelsen skyldes Afskrift[2], er der ganske vist Mulighed for, at den sidste Sætning kan være Afskriverens »sagkyndige« Tilføjelse, men stor Anledning til at mistænke Bircherod for denne Unøjagtighed er der nu ikke paa Grund af de andre Uddrags nøjagtige Form, og Tilføjelsen passer desuden saare vel til gammel Universitetsskik ved mærkeligere Immatrikulationsindførelser. Jeg tror, Sætningen er ægte, og den bevidner altsaa, at Præsten Reinhards Komme til Danmark virkelig skyldes Kongens Initiativ. Naar Indførelsen iøvrigt ikke angiver nogen akademisk Grad for Reinhards Vedkommende, stemmer den med Wittenberger-

[1]) Album Acad. Vitebergensis (ved Foerstemann), I, 1841, S. 91. Den gale Navneform »Martinus Reuchardt Herbipolensis dioec.« beror paa en Læsefejl og er rettet i III, 813. Matriklens Angivelser med Hensyn til kirkelige Vielser og akad. Grader er desværre ikke fuldstændige. Snart angives de immatrikulerede udtrykkelig som Baccalaurer, Magistre, Præster, Kanniker osv., snart sker det ikke. Den berømte Bugenhagen indføres S. 104 a med det blotte Navn, skønt han allerede 1509 var præsteviet, og 1523 immatrikuleres Hans Tausen, uden at det nævnes, at han baade var Mag. og Præst. Har Reinhard ikke haft Præstevielse inden sin Wittenberger-Inscription, maa han i hvert Fald have faaet den før sin Ansættelse i Danmark. Nogen akad. Grad har han derimod ikke haft eller faaet, som de særlige Optegnelser om Baccalaurer og Magistre viser.

[2]) Biskop J. J. Bircherod har excerperet den gamle Matrikel, og hans Optegnelser benyttede atter A. Thura i »Reg. Academiæ Hafn. infantia«, 1734. Derfra altsaa Efterretningen; jfr. ogsaa Grams Afh. i Kbhvnske Selsk. Skrifter, III, 7. Optegnelserne fra den gl. Matrikel synes meget nøjagtige m. H. t. Angivelse af Grader og Stillinger. Udtrykket »intitulatus est« har aabenbart ført tidligere Forskere til Formodning om noget højere end simpel Immatrikulation, men det er netop Tidens gængse Udtryk for den alm. Immatrikulation, jfr. Script. rer. Dan., VIII, 338 og Meinhardis Beskrivelse af Bean-Immatrikulationen i Wittenberg (J. Haussleiter, Die Universität Wittenberg vor dem Eintritt Luthers, S. 54, jfr. S. 34). Iøvrigt kan bemærkes, at H. P. Resen, der benyttede de dengang bevarede Universitetsprotokoller, intet bemærker om at have truffet Reinhard som Lærer i Matriklen.

Albummet og viser, at Reinhard ikke under sit Ophold ved dette Universitet er naaet til nogen Promotion. Enhver Tanke om, at en saadan Mand kunde optræde som Universitetslærer eller være ansat til en saadan Virksomhed, er derfor udelukket. Datidens Universiteter holdt strængt paa Promotion som Forudsætning for Lærergærning[1]. Reinhard har været Discipel, og det ligger vel paa Forhaand nær at antage, at det særlig har været Poul Helgesen, hvis Undervisning han har ønsket at drage Nytte af. At han uden Grad i det filos. Fakultet kunde inskriberes i det teol. Fakultet, var derimod i Overensstemmelse med Tidens Praksis, da han nemlig var præsteviet. Selv da Lage Urne 25. Juni 1527 som Universitetskansler indskærpede Betingelserne for at høre teologiske Forelæsninger ved Københavns Universitet, ligestillede ham, »efter de berømteste Akademiers Sædvaner«, Baccalaurer og præsteviede[2]. — Men mærkeligt er det nu ved Indførelsen, at den kun nævner Reinhards tyske Præsteforhold. Af et Brev, som Reinhard 25. Marts 1521 skrev til Christiern II fra Worms, ser vi nemlig, at han var kgl. Kapellan. Han underskriver sig her »E. kon. M. demütiger Caplan Martinus Reinhart«[3]. Det vilde unægtelig være underligt, om Matriklen ikke anførte denne Embedstitel, der dog betød noget, hvis Reinhard virkelig allerede i Dec. 1520 havde faaet sin Beskikkelse som kgl. Kapellan. Jeg slutter altsaa, at dette endnu ikke var Tilfældet, og giver derfor Gram, som iøvrigt ikke paaberaaber sig dette Argument, Ret i, at man maa antage, at Reinhard nylig, ɔ: i December, var kommet til København. Men i saa Tilfælde har han ikke truffet Kongen, der siden Oktober paany var i Sverige, og man forstaar da, at det har kunnet trække noget ud med at skaffe ham den kgl. Beskikkelse, der altsaa har gjort ham til Medlem af Hofgejstligheden. Paa den anden Side maa Reinhards

[1]) Saare betegnende er vort jurid. Fakultets Optegnelse om en jurid. Baccalaur fra Rostoch (Script. rer. Dan., VIII, 355): receptus est ad legendum in jure canonico, ut temptaretur, quia ignarus erat sed presemptuosus (!). Selv en fremmed Grad kræver en særlig Godkendelse.

[2]) Fr. Münter: Den danske Reformationshistorie, I, 535—37.

[3]) Kbhvnske Selskabs Skr., III, 12—14.

Indkaldelse da formentlig sættes netop til Begyndelsen af Oktober under Kongens korte Ophold i København[1].

At Hensigten med Indkaldelsen nu egentlig var at skaffe en teol. Lærer i den afdøde Prof. Peder Skottes Sted, kan man selvfølgelig ikke modbevise ved Svanings Fortælling, naar det antages, at han frit har konstrueret sin Indledning; heller ikke ud fra Haandfæstningsanklagen, da den holder sig til, hvad den mener faktisk vakte den store Forargelse. Men unægtelig er Formodningen ganske urimelig. Ogsaa i Wittenberg var man fuldt klar over de akademiske Kvali-

---

[1]) Som bekendt har der været stor Uenighed om Tidspunktet for Reinhards Indkaldelse og hans Komme. Engelstoft (Nyt hist. Tidsskrift, II, 40 f.) satte — ud fra en Misforstaaelse af et Udtryk hos Huitfeldt — Reinhards Indkaldelse og Komme til Kongens nævnte Ophold i Kbhn. Allen (De nord. Rigers Hist., III, 2, 423) imødegik skarpt denne Opfattelse, da Kongens korte Ophold ikke muliggjorde baade en Budsenden til Wittenberg og et Resultat ved den indkaldtes Komme (Kongens Ophold ligger ml. 29. Sept. og 19. Okt.). Allen selv lod da Indkaldelsen være udgaaet under Kongens første Ophold i Kbhvn i dette Aar (Juni—Juli) og mente ellers som Engelstoft, at R. var kommet og havde truffet Kongen under dennes 2. Ophold. H. Barge (Andreas Bodenstein von Karlstadt, I, 1905, S. 252 f.) slutter sig ganske til Allen. For alle er det en nødv. Forudsætning, at Christiern II personlig maa have modtaget R., da de mener, at Kongen har sat ham til at prædike i Nikolaj, og at et saadant Overgreb mod den kirkelige Jurisdiktion maa skyldes Kongen personlig. Men Forudsætningen, den offentlige Prædikestilling ved en Sognekirke og Tanken om, at R. skal holde Kampprædikener, trænger jo netop til Bevis først. (At Kongens personlige Nærværelse skulde kræves for at beskikke en Mand til Ansættelse i Hofgejstligheden, der stod udenfor den alm. kirkl. Jurisdiktion, paastaar selvfølgelig ingen). — Spørgsmaalet om R.s Forhold til Universitetet spiller iøvrigt selvfølgelig ogsaa ind i Stillingen til Spørgsmaalet om Indkaldelsen. Engelstoft, der i alt Fald staar skeptisk overfor R. som Universitetslærer, mener afgjort ikke, at Kongen havde begæret sig tilsendt en teol. Lærer, men saa fik en dertil ubrugelig Præst. Werlauff (Universitetet fra dets Stiftelse til Reformationen, Progr. 1850, S. 24 f.) hævder derimod bestemt, at R. blev indkaldt for at være Universitetslærer, og sætter dette i Forbindelse med Prof. theol. Peder Skottes Død (24. Juli 1520). Allen (l. c. 49) mener ogsaa, at Kongen ønskede en teol. Lærer; men da han fik tilsendt en Præst uden Grad, maatte han »under disse Omstændigheder« lade ham prædike. Barge slutter sig ganske til Allen: Kongen ønskede en akad. Lærer, skuffes ved at faa en ugraderet Mand og lader ham derfor prædike, og han immatrikuleres saa i Dec. »als schlichter Student«.

fikationers Betydning[1]. At man skulde være saa naiv, for ikke at sige uforskammet, at sende Kongen en aldeles uskikket Mand, tilmed en Person, der end ikke havde studeret et fuldt Semester ved Universitetet, til Lærer, synes ganske fantastisk. Saa maatte Manden være et ualmindeligt Lys, der havde tildraget sig stor Opmærksomhed, men Reinhard hører paa videnskabeligt Omraade hjemme paa det jævneste Plan. — Har Kongen derimod ønsket sig en tysk Præst, der stillede sig paa det nye Bibelstandpunkt og var i Stand til at holde gode »kristelige« Prædikener, saaledes som man nu forstod det i Wittenberg, har man selvfølgelig haft Tid nok til at kunne give Reinhard den fornødne personlige Anbefaling til Stillingen.

Jeg ser derfor ikke ringeste Grund til at fravige den nærmest liggende Antagelse: Christiern II har i Okt. 1520 sendt Bud[2] til Sachsen efter en Præst, der egnede sig til Ansættelse i Hofgejstligheden. En saadan er blevet ham sendt, og Reinhard ansattes derfor som kgl. Kapellan. Hans Virkeplads maatte da, saafremt han ikke beskikkedes til et af de andre Slotskapeller eller beordredes til at følge de

---

[1]) Undtagelser findes vel. Bugenhagen optraadte snart efter sit Komme til Wittenberg som Docent uden at være promoveret. Men han havde været ansat som Lektor ved en Kloster-Præsteskole.

[2]) Sendemanden er formentlig den kgl. Sekretær Stephan Hopfensteiner, der 8. Okt. fik Kreditiver til en Rejse i Tyskland (jfr. Regesta Dipl. Dan. 2. Ser. I, S. 1251, n. 10503, hans Kreditiv til Delmenhorst). Prof V. Ammundsen har i Weimar (»Enestinisches Gesammtarchiv«) afskrevet Christiern II's originale Kreditiv af 8. Okt. for Hopfensteiner til Kurfyrst Friedrich af Sachsen og godhedsfuldt meddelt mig Afskriften. Der staar intet om Sekretærens Hverv. Kongen beder blot sin Onkel: »Hopf. für die ihm gegebenen, mündlichen Befehlen Glauben zu geben«. Grams Omtale af Brev til Kurfyrsten (og hans Broder) har vel saaledes, som Allen formodede, intet paa sig. Naturligvis er det ikke absolut udelukket, at Hopfensteiner kan have haft en dansk Ledsager, der medførte Breve, men det er dog lidet sandsynligt. Er Hopf.s Kreditiv bevaret, vilde vel saa ogsaa Ledsagerens Introduktionsskrivelse have ligget i Weimar. Det støtter saaledes Opfattelsen S. 20 om, at Morsing ikke er sendt til Wittenberg 1520. Allens Formodning, at Hopfensteiner først 1521 kom i Kongens Tjeneste (jfr. Breve og Aktstykker, S. 9 ff.), er altsaa urigtig. Ogsaa i 1521 brugtes samme Mand til Underhandling om Indkaldelser til Danmark af Wittenbergere (Luther selv og Karlstadt).

kgl. Personer paa Rejser, blive Københavns Slotskapel. Men om Stillingen som Kongens Kapellan ved vi en Del gennem en Instruks for de forskellige Hofembedsmænd[1]. Efter denne skulde der være ansat 3 Kapellaner, to til Kongens Tjeneste, en til Dronningens. Der kræves udtrykkelig, at de skal være vel forfarne i det Nye Testamente, saa de kan prædike det hellige Evangelium og Epistel og udlægge det, »eftersom Behov gøres«. Desuden kræves der, baade af Hensyn til Prædiken og Sangen, et godt Mæle. Dygtighed i Sang maatte de have, da de skal lede Sangen, hvis »Sangeren« ikke er til Stede, »saa den ikke begynder for højt eller for lavt«. Foruden Messer og Aftensang har de at læse til og fra Bords ved Maaltiderne og gaa til Haande ved dem. Selvfølgelig forlanges af dem »et skikkeligt Præsteliv«, saa de holder sig fra al Løsagtighed.

Som man vil se, lægges der her stærk Vægt paa P r æ d i k e n — Kravet om Færdighed heri nævnes først — senere omtales de andre gudstjenstlige Pligter. Vi befinder os jo overhovedet i en Periode, da man interesserede sig stærkt for Prædiken. Rundt i Stifterne havde Bisperne indskærpet, at der skulde prædikes, særlig ved de store Fester, men sandelig ogsaa paa de »almindelige« Søndage, i alt Fald skulde Perikopen, naar den var oplæst, oversættes og kort forklares[2]. Det nye i Tiden var ikke selve Prædikenen, men det voksende Krav om dens virkelig b i b e l s k e Karakter. Kongen vil derfor have Kapellaner, der er vel hjemme i deres Ny Testamente. Dette Krav staar i bedste Overensstemmelse med den Interesse, han allerede 1517 havde vist ved Stiftelsen af Karmeliter-

[1]) Ny dske Magasin, I, 307 f. Instruksen er opskrevet bagefter en Afskrift af de nye Love; men deraf kan ikke med Bestemthed sluttes noget om dens nøjagtige Tilblivelsestid. Rimeligvis er den dog udarbejdet samtidig med Lovene, altsaa 1521. Heise sætter den i »Danmarks Riges Historie 1481—1523« (S. 238) til c. 1522. Den har imidlertid paa et enkelt Punkt (jfr. dennes Kap. 3) været Forelæg for Landretten, hvis Udstedelse sættes til Dec. 1521.

[2]) Jfr. Jens Brostrups Synodalakter 1489 for Lunde Stift (Thorkelin, Samling af gl. dske Kirke-Love, 1781, S. 117); disse Statuter er væsentlig Gentagelse af ældre og gentages atter i Ærkebiskop Birgers Statuter af 1514. Ogsaa i Slesvig Stift indskærpes Prædiken. For Roskilde Stifts Vedkommende befaler Lage Urne Prædiken i Statuterne af 1517 (Ny khist. Sml., III, 274 f.). Men af Statuternes Ord fremgaar tilstrækkelig Prædikenernes middelalderlige Karakter.

Kollegiet i København, hvorved ogsaa Poul Helgesens Virksomhed ved Universitetet muliggjordes. Helgesens og det nye Kollegiums Betydning er jo netop Optagelsen af de »alvorligere Studier«, hvilket atter vil sige, at alt samles om Bibelstudiet. Videre er det jo kendt, at Kongen gennem den nye Landret (1521) ligefrem tog Sigte paa at gøre den danske Kirkes Præster til Bibelprædikanter[1]. Der er meget god Sammenhæng mellem Lovens Krav og de anførte Universitetsbestræbelser, men ikke mindre tydelig ses Slægtskabet med Instruksens Krav til de kgl. Kapellaner. Kongen har altsaa ønsket, at Hofkapellet skulde gaa i Spidsen med Indførelsen af bibelske Prædikener. Men saa forstaas det ogsaa saare vel, at han 1520 kunde ønske sig en Kapellan fra det Sted, hvor Biblen nu i særlig Grad var sat i Højsædet.

Om Reinhards Indkaldelse hænger sammen med en nylig indtruffen Afgang i den kgl. Husgejstlighed, kan ikke siges med Sikkerhed. I Juli 1520 maa imidlertid den kgl. Kapellan, Niels Torkilsen antages at være afgaaet fra aktiv Tjeneste som saadan, da han blev adlet og gik over i verdslig Tjeneste[2]. Men en Mulighed er der ogsaa for, at Reinhard særlig skulde virke som »Dronningens Kapellan«. Der skete nemlig omtrent ved den Tid en opsigtsvækkende Afskedigelse i Hofgejstligheden, idet Kongen bortsendte Dronningens Skriftefader, Hr. Johannes Mansuerus, der havde fulgt hende ind fra Nederland. Om Grunden til denne Afskedigelse, der vakte ubehagelig Opsigt hos Dronningens Frænder, var politiske Makinationer, som det er formodet, maa staa hen. Det eneste visse er, at Kongen i den Anledning modtog et Klagebrev fra selve Kejser Karl V[3]. Brevet er fra 1521, men desværre udateret. Hvis

[1]) Landretten Kap. 8; jfr. Kap. 7: Kravet om Studier eller Universitetsgrader som Forudsætning for Ordination (Kolderup-Rosenvinge, Samling af gl. dske Love, IV, 1824, S. 4 f.).

[2]) Rørdam: Kbhvns Kirker og Klostre, S. 146 f. Allerede forinden var han brugt i verdslige Hverv, hvilket sikkert hyppig var Tilfældet med Kapellanerne.

[3]) Findes kun i Dansk Overs. jfr. Zwergius, Sjællandske Cleresie, S. 416 (jfr. Huitfeldt, I, 1178; Holberg, Danmarks Hist. II, 96). — Om Mansuerus-Sagen jfr. Allen III, 2, 328 og Chr. H. Kalkar, Isabella von Oesterreich (i Archiv f. Staats- u. Kirchengesch. der Herzogthümer Schleswig, Holstein, Lauenburg, V, 1843, S. 461 f.). Formodningen om, at Afskedigelsen skete efter Kongens nederlandske Rejse, er ustøttet.

det er skrevet i Aarets Begyndelse, kan Mansuerus' Fjærnelse falde omtrent samtidig med den nye Udlændings Indkaldelse. Formodningen om dette Forhold, der altsaa vil sige, at Reinhard særlig skulde knyttes til Dronningens Person, opstiller jeg, fordi der faa Aar efter netop lød en Klage over, at Kongen havde »inficeret« sin D r o n n i n g med luthersk Kætteri — vel at mærke inden hans Fordrivelse[1]. Der kan imidlertid derved ikke godt tænkes paa nogen anden end paa Reinhard, den eneste lutherske Prædikant, der fik Lejlighed til en nogenlunde lang Virksomhed og netop ved Hoffet. At Kapellanstillingen, selv om den i og for sig ikke var noget stort, gav nærliggende Anledning til personlig Indflydelse paa Kongefamiliens Medlemmer (ikke mindst gennem Skriftemaalet), har vi jo andre Eksempler paa. En Kapellan som Jens Mikkelsen (Hans Mønbo) stod Kongefamilien meget nær i Landflygtigheden[2].

Men iøvrigt var Kapellanerne ikke opsigtsvækkende Personer[3]. De staar i et beskedent Plan, som ogsaa fremgaar

---

[1]) Den latinske Gengivelse af Klageskriftet i J. P. de Ludewig, Reliquiae manuscriptorum omnis aevi, V, 1743, S. 315 ff. Stykket (S. 321) findes ikke i den ellers tilsvarende danske Tekst. Det indsatte Stykke viser, at denne lat. Bearbejdelse af Klageskriftet ligger efter Kongens Rejse til Wittenberg og Berlin (Julen 1523); men Stykket skelner bestemt mellem Kongens Stilling i Danmark til Lutherdommen og hans senere Forhold til den. Inden sin Fordrivelse har han 1) »inficeret« Dronningen med Kætteriet, 2) indkaldt lutherske Agitatorer, 3) underholdt Karlstadt.

[2]) Om ham se Allen, Breve og Aktstykker til Christiern II's Historie, 1854, S. 246 ff. og adskillige Breve dér fra ham. Han trøstede Dronningen paa hendes Dødsleje.

[3]) Jeg ser bort fra, at alle Gejstlige af forskellige Grader og Stillinger lige til Bisper, og ligeledes Klosterforstandere, paa den Tid i Breve og Henvendelser til Kongen betegner sig som hans »Kapellaner«, som Udtryk for Ydmyghed og Lydighedspligt overfor ham. Jfr. f. Eks.: Underskriften i Biskop Ove Billes Brev $^{7}/_{2}$ 1523: »Eders Naades Højmægtigheds ydmyge tro Capellan« (Allen, Breve og Aktstykker, S. 30), Biskop Lage Urne $^{19}/_{3}$ 1523: »humilis capellanus« (ssteds S. 59); Provst Hans Hansen $^{3}/_{6}$ 1515: »Eders Naades fattige capellan« (Acta pontificum Danica, VI, 117); Aarhus' samtlige Kapitelsgejstlige 1522: »tro Tjenere og Capellaner til den alsommægtigste Gud«; Vikarerne sammesteds: »tro Tjenere og ydmyge Capellaner til vor Herre«; fire forskellige Klosterforstandere: »eders Naades Capellaner til Gud«; »menige Præstemænd og Provster af Købstæderne og Landsbyerne«: »tro Tjenere og Capellaner til Gud« (Kirkehist. Saml. 3. R., II, 564 ff.). Meningen

af Instruksen, der kræver deres Tjeneste ved Bordet og efter Taflet lader dem spise med »Smaasvendene«. Den taler ogsaa om deres Lønning, der ikke kunde give dem Anledning til fremtrædende Optræden. Paa den anden Side siges der, at de skal »holdes ærlig og bekvemmelig« og skal »forses« med de første ledige kirkelige »Len«, som kgl. Majestæt har at forlene. En af dem skulde derfor føre Register over alle disse kirkelige Embeder, som Kongen »forlenede« — desværre har vi ikke denne Liste mere — og gøre Anmeldelse om Vakancer. Men her tænkes paa de beskednere Patronatsbeneficier. Som Regel[1] aflønnedes de med Indtægterne fra et almindeligt Landsbykald eller en Alter-Vikarie, hvortil Kongen havde Præsentatsret, i flere Tilfælde dog med Kannikepladser. Det ses, at der aabenbart ikke er lagt Vægt paa, at de havde akademiske Grader. Men flere af de kendte kgl. Kapellaner har benyttet den Lejlighed, som Opholdet i København gav dem, til at drive noget Universitetsstudium — altsaa netop som Reinhard gør det. — Som Regel har de vel været yngre Mænd.

Tilbage staar saa Spørgsmaalet, om Kongens egentlige Mening med Prædikantens Indkaldelse dog kan have været den at hidføre kirkepolitiske eller rent politiske Reformer, eller ligefrem et Brud med den bestaaende Kirke og dens nedarvede Retsstilling. Jeg kan ikke se, hvad der skulde berettige til en saadan Antagelse. Personen, han indkaldte, absolut ikke, og Stillingen, han gav ham, heller ej. Havde Kongen overfor sine sachsiske Forbindelser blot ladet sligt skimte igennem, maatte man dog vente, at man havde udsøgt ham en Mand, der paa en eller anden Maade havde henledt Opmærksomheden paa sig ved særlige Ævner. Men

er jo utvivlsomt nærmest at udtrykke Gejstlighedens religiøse Forpligtelser (med Forbøn etc.) overfor Statsoverhovedet, men at Betegnelsen har kunnet bidrage til at fremme Tanken om Kongen som Overhovedet for Kirken i ydre Forstand (jfr. ogsaa Tidens Betegnelse af de kirkelige Embeder som gejstlige »Len«) er sandsynligt.

[1]) Rørdam: Kbhvns Kirker og Klostre, S. 267 (Slotskapellet). S. 271 nævnes en Række Kapellaner og deres kirkl. Embeder, som de naturligvis maatte betjene ved Vikar. Zwergius (Sjæll. Cleresie, S. 418), har f. E. et Anbefalingsbrev fra 1514 fra Kongen for en Kapellan til Ribe Kapitel om den første ledige Kannikeplads.

der sendes en Person uden Position, ikke blot akademisk, men ogsaa kirkelig. Den blotte Formodning om, at en Mand med Christiern II's Begavelse skulde tænke sig Martin Reinhards Opgave, som Svaning har gjort det, synes mig allerede derfor absurd. Heller ikke Stillingen, der i saa ringe Grad vedrørte Offentligheden, tyder derpaa. Skulde han virke som Bølgebryder mod Hierarkiets Magt, maatte man vente ham anbragt i et af de virkelig indflydelsesrige, kirkelige Embeder, saadan som vi jo ser Kongen gentagne Gange anbringe sine unge Sekretærer paa Bispestolene, ikke mindst for at øge Kronens Magt gennem Reduktion af det kirkelige Gods (jfr. Kronens Stilling til Bornholm). Heller ikke Tidspunktet taler for det. Skulde Kongen, just som han var stærkest optaget af de uhyre vanskelige Opgaver i Sverige, hvor han jo tilmed optraadte i Kirkens Navn, og medens han ikke selv kunde være tilstede i København, tænke paa at begynde en ligefrem Aktion mod Romerkirken eller i alt Fald mod det danske Hierarki ved et ganske ubekendt Menneske? Det synes mærkeligt.

Men af afgørende Betydning for Spørgsmaalet er unægtelig den Opfattelse, man paa dette Tidspunkt kunde danne sig om den lutherske Bevægelse og dens Rækkevidde. Om Kongen har haft noget førstehaands Kendskab til Luthers Skrifter, ved vi intet som helst om. Først i 1521 har vi et Vidnesbyrd, der kan tale for, at han har ønsket at stifte Bekendtskab med denne nye Literatur. Der er vel peget paa, at danske Mænd havde studeret i Wittenberg og kunde have instrueret Kongen, eller paa, at Kongen havde saa at sige stadig Forbindelse med det kursachsiske Hof og ad den Vej kunde være tilstrækkelig underrettet[1]. Men vi véd i alt Fald intet om, at der er givet Kongen ligefremme Referater, eller at han har begæret saadan Underretning. Men selv om saa var, maa bestemt fastholdes, at en eventuel Redegørelse ikke kan have godtgjort for ham, at »Lutheriet« betød et virkeligt Kirkebrud eller reelle Forandringer i den bestaaende Kirkes

[1]) Allen, III, 1, 43. Forbindelsen gennem de omtalte danske Wittenberg-Studenter lægger Allen ikke Vægt paa; vi véd heller ikke noget om et nærmere Forhold mellem dem og Kongen.

Retsforhold, navnlig da ikke Beklipning af Hierarkiets politiske Rettigheder eller af Kirkegodset. Der var jo endnu ikke foretaget en eneste reel Ændring i Kirkens nedarvede Forhold i Sachsen. Først lige i Slutningen af 1521 begyndte man, som tidligere nævnt, i Wittenberg paa de Forandringer i Gudstjenesten, der ogsaa maatte medføre de første »Sækularisationer«. Ved den saakaldte »Wittenberger-Ordning[1]« af 24. Jan. 1522 tiltog en verdslig Magistrat (vel at mærke en Byøvrighed) sig første Gang virkelig Reformationsret og bestemte blandt andet, at Kirke- og Klostergods skulde inddrages og bruges til Fattigpleje, gejstlige Broderskaber ophæves, Klostertiggeri ophøre, Messen forandres, Cølibatskravet bortfalde o. s. v. Men da Rigsregimentet og Meissenerbispen greb ind, stillede netop Statsmagten, Kurfyrsten, sin Arm til Disposition for Kirken, forbød Fornyelserne og karakteriserede Bevægelsen som »Oprør«[2]. Vel viste det sig, at Bevægelsen ikke længere lod sig standse, men endnu dengang var der altsaa fra Friedrich den vises Side ikke Tale om Forkastelse af Kirkens Rettigheder eller af den biskoppelige Magts Autoritet. I 1520 var der overhovedet ingen ydre Forandringer sket. Hvad der ligger forud for Dec. 1521 er l i t e r æ r Agitation, ny Lære om vigtige religiøse Begreber, mere eller mindre skarpt opstillede Krav i Evangeliets Navn og Polemik mod Misbrug og Brøst. Men selv om disse Kampskrifter for os, der ser tilbage paa Historien, staar som de vigtigste Milepæle paa Reformationens Sejrsvej, kan de ikke opfattes som identiske med et virkeligt Brud med Romerkirken eller dens gyldige Repræsentanter. En Datids Læser kunde, som tidligere vist, være i afgjort Uvished om, hvad Luther egentlig vilde med Hensyn til »den ydre Kristenhed«.

Intet Under da, at selv gode Katoliker i 1520 kunde se paa Bevægelsen som en religiøs og teologisk Retning, hvis Domme ikke ophævede dens kirkelige Berettigelse. I alt Fald,

---

[1]) Die Wittenberger und Leisniger Kastenordnung i Lietzmann, Kleine Texte 21; H. Barge, Aktenstücke zur Wittenberger Bewegung Anfang 1522. (1912).

[2]) Jfr. Kurfyrstens Skrivelse af 17. Febr. 1522 (Barge, Aktenstücke, S. 44 ff.); jfr. hans Brev til Meissener-Bispen 22. Febr. (ib. S. 47).

hvad der for Christiern II maatte staa fast som det sikre, var, at en Mand som Kurfyrst Friedrich d. vise, som med Rette havde Ry for at være en from og kirkeligsindet Fyrste, afgjort holdt sin Haand over Luther og den nye Bevægelse. Ingen kirkelige Ændringer var skete, og fra Kurfyrstens Side var der ingen Tegn til Fornyelser i Kirkens nedarvede Retsstilling eller forelaa noget Angreb paa noget kirkeligt Privilegium. Selv om Kongen derfor har haft et vist Kendskab til Indholdet af de Skrifter, der ligger før Begyndelsen af Okt. 1520 (om »Præludiet« kunde der endnu ikke vides noget i Danmark, og Bulleopbrændingen skete jo først i December), kan Indtrykket særdeles godt have været: en Bibelbevægelse med stærke Krav om Reformer, der ogsaa indskærper de verdslige Herrer deres Pligt til at arbejde for Forbedringer i Kirken, men absolut ikke uden om Kirkens Myndigheder, selv om disse er Genstand for den skarpeste Kritik.

En meget samvittighedsfuld Katolik vilde vel ikke søge en Forbindelse med en Bevægelse, hvis Hovedmand truedes med Pavens Band. Men det er overhovedet et Spørgsmaal, om man endnu i Oktober 1520 i København kunde vide noget om, at Luther truedes med Band. Bandtruselsbullen er underskrevet af Leo X 15. Juli, men det tog Tid, inden den blev bekendt. Først henad Efteraaret kom Nuntien Aleander til Nederland med Bullen og begyndte at holde sine Autodaféer paa Luthers Bøger. Til Wittenberg naaede Bullen først 10. Okt., selv om den rygtevis var kendt forinden. Vi véd iøvrigt, at der var Kredse, der, efter at de havde lært den at kende, en Tid tvivlede om dens Ægthed[1]. — Men selv om Christiern II har kendt til Truselsbullen, er det forstaaeligt, om den ikke har gjort større Indtryk paa ham, saa længe Kurfyrst Friedrich ikke havde godkendt den. Ogsaa paa dette Punkt har dennes Stilling sikkert været det afgørende for Christiern II. Han kendte ogsaa tilstrækkeligt til Kuriens Praksis til at vide, at en saadan Trusel ikke behøvede at være det sidste

[1]) Den egentlige Bandbulle er først udstedt 2. Jan. 1521. Den blev for gode Katoliker, selv om de var ivrige Reformmænd og havde haft Sympati for Luthers Forfatterskab, afgørende. Betegnende er Poul Helgesens Udtalelser (jfr. hans Brev 3. Nov. 1524 til Mester Peder Iversen: Rørdam, Monumenta, I, 118).

Ord. Luther kunde gennem Appel søge at faa Sagen undersøgt paa ny; endelig vilde meget afhænge af Kejserens Stilling til Sagen. Tiden var, som før omtalt, inde paa Tankerne om P l a c e t, og det maa antages, at Christiern II gennem sine diplomatiske Forbindelser har været kendt med den Valgkapitulation (Haandfæstning), som hans Svoger Kejseren havde underskrevet. Dette Dokuments 24. Artikel bandt ham til ikke at eksekvere noget Band ved verdslig Akterklæring uden foregaaende Forhør for verdslig Myndighed[1]. Ved denne vigtige Bestemmelse havde man i Tyskland hævdet den Position, at verdslig Øvrighed har Ret til at p r ø v e pavelige Domme. Har der virkelig fundet nærmere Meddelelse Sted fra Hoffet i Sachsen til Kongen, maa Kurfyrsten antages at have meddelt sin Søstersøn, at han bestemt vilde holde paa (som han ogsaa gjorde og fik gennemført paa Rigsdagen i Worms), at Luthers Sag i Overensstemmelse hermed skulde prøves og forhøres der[2]. — I hvert Tilfælde var der Mængder af gode Katoliker, der ikke i mindste Maade tænkte paa Oprør mod Paven, der holdt paa den lutherske Sag indtil Wormser-Ediktets Udstedelse i Maj 1521.

At man i alt Fald i 1520 ikke kunde ane, at Lutherdom betød Angreb paa Bispernes kirkelige Myndighed eller paa deres politiske Magt, er givet. En Forklaring, som den, Svaning giver paa Reinhards Indkaldelse, og som Huitfeldt endog stærkere pointerer, er udelukket. Man er derfor paa den sikre Side, særlig da vi jo intet bestemt ved om Kongens nærmere Kendskab til Luthers Skrifter, naar man antager, at han i 1520 ganske simpelt har ønsket sig en bibelsk Prædikant ved Hoffet, og at der ikke er blevet paalagt Reinhard andre Opgaver end dem, som Instruksen for de kgl. Kapellaner anviser.

Noget over en Maanedstid har Reinhard da formentlig

---

[1]) H. Holmquist: Den luth. reformationens historia, 1915, S. 39. Deutsche Reichstagsakten unter Karl V, I, S. 873.

[2]) P. Kalkoff: Die Entstehung des Wormser Edikts, 1913 (Tilføjelser i Archiv f. Reformationsgeschichte XIII, 1916, S. 241 ff.). Böhmer, Der Reichstag von Worms (i Allg. Evang.-luth. Kirchenzeitung, 1917, Nr. 16). God Oversigt over de da kendte Kilder i Theol. Rundschau, II, 1899, S. 369 f., 401 f.

virket i Stilhed paa Slottet. Efter Instruksen blev der daglig holdt Messer i Kapellet Kl. 8, og Kl. 3 om Eftermiddagen var der Aftensang og Natsang. Om Søndagen har han vel efter Tur prædiket under Messen, maaske oftere. Grundtonen i disse Prædikener maa selvfølgelig have været præget af Aanden fra Wittenberg. Først og fremmest altsaa af Luthers stærke Fremhævelse af Naaden overfor de kirkelig anbefalede, fortjenstfulde Gærninger, af Troen som den personlige Betingelse for Frelsen og af Skriften som Normen og Kilde for al kristelig Lære og Livsførelse. En Mand, der nylig havde oplevet den stærke Bevægelse, som Luthers Skrift til Adelen havde vakt, og som sikkert ogsaa har studeret »Præludiet«, der netop satte saa mange Gejstlige i stærk aandelig Bevægelse (et godt Eksempel er Bugenhagen), kan ogsaa antages at have vidnet om den lutherske Kirkeforstaaelse med Fremhævelse af det almindelige Præstedømme og den sande Kirke som de troendes Samfund. Iøvrigt svigter jo vore Kilder os her. Men det er kun Slutninger ud fra et Kendskab til, at Reinhard paa et senere Tidspunkt var under stærk Paavirkning fra den voldsomme Karlstadt, der begrunder Talen om, at Reinhard er optraadt med særlig Skarphed. Derimod tør vi vel antage, at Forkyndelsen ikke har været uden Virkninger. Har den førnævnte Klage Ret i, at Dronning Elisabeth allerede nu er blevet paavirket luthersk, saa er det vel ikke urimeligt at formode, at Reinhard har kunnet gøre Indtryk ogsaa paa andre af Hofkredsen, baade høje og lave. Der er flere af de Mænd, som senere optræder som Evangeliets Forkæmpere, der sikkert maa have hørt Reinhard og kan have faaet afgørende Impulser fra ham. I alt Fald lader deres tidlige lutherske Tendenser sig forklare ad den Vej. Jeg tænker paa Mænd som den daværende Rigsmarsk Mogens Gjøe, Hans Mikkelsen, hvem »Slotsloven til Københavns« en Tid var betroet, netop medens Kongen var i Sverige[1], og den kgl. Sekretær Christiern Winter.

Lige i Begyndelsen af Februar vender saa Christiern II

[1]) Povel Eliesens Skrifter ved Secher, I, 126.

tilbage[1]. Fra den nærmest følgende Tid foreligger nu aldeles bestemte Vidnesbyrd om den Interesse, hvormed Kongen fulgte den lutherske Bevægelse. Han har i Februar forbudt Offentliggørelsen ved Universitetet af Bandbullen mod Luther[2], han har bestemt sig for en fornyet Henvendelse til Wittenberg om at faa Universitetslærere tilsendt derfra, og han har endog søgt at faa Luther herind, skønt Forholdet for hans Vedkommende jo nu trak op til at blive særdeles alvorligt, da den til 6. Januar sammenkaldte Wormser-Rigsdag forsinket aabnedes den 27.[3]. Og endelig har Kongen virkelig bestemt sig for at lade Reinhard optræde som Prædikant for den egentlige Offentlighed. Alt dette forudsætter et nærmere Kendskab til »Lutheri«, der vel rimeligvis kan skyldes Samtaler med den nye Kapellan.

Med Hensyn til dennes nye Prædikested foreligger virkelig et af Svaning uafhængigt Vidnesbyrd, og Vidnesbyrdet stammer fra Rom. Mærkelig nok har Allen ikke paaberaabt sig det i sin Fremstilling, skønt dets Fremdragelse skyldes ham. I et Brev fra Rom af 17. Okt. 1523[4] underretter Joh. Weze, der var den nu landflygtige Konges Kandidat til Ærkesædet i Lund, den kgl. Kansler Klaus Pedersen om den farlige Agitation, der drives ved Kurien mod Christiern II. Særlig er det hans Medbejler til Lund Jørgen Skodborg og den tidligere Legat Arcimboldi, der er yderst virksomme. Skodborg, der erklæres for »Hertugens« (Frederik I's) haandgangne Mand, har med sig en lang Liste over Klagepunkter, som Weze er blevet bekendt med gennem en af Skodborgs, antagelig bestukne, fortrolige. I Begyndelsen af denne Klage fremhæves, at »Hertugen« bestemte sig for at komme de Danske til Hjælp mod den tyranniske Konge, fordi Christiern II »daglig mere og mere udøvede de lutherske Ugudeligheder«; men han ønsker ikke blot at hjælpe dem med Vaaben, men

[1]) $^3/_2$ har Kongen i Kbhvn underskrevet en Kvittering til sin tidligere Kapellan Niels Torkilsen (Regesta Dipl., I, Nr. 6783).

[2]) 7. Marts 1521 kan Luther, med den lige fra Danmark ankomne Reinhard som Kilde, meddele Spalatin, at Christiern II har paabudt sit Universitet, »ne mea damnarent« (Enders, Luthers Briefe, III, 106).

[3]) Deutsche Reichstagsakten unter Karl V, II, 1896, S. 233.

[4]) Allen: Breve og Aktstykker, S. 93 f.

ogsaa ved det »apostolske Band«. Man vil altsaa bevæge Paven til at ekskommunicere Christiern II og henter netop Motiveringen ud fra de enkelte Klagepunkter. Men blandt disse lyder det ottende: »han ansatte en vis luthersk Prædikant i København ved St. Nikolaj Kirke (*in fano Scti. Nicolai*), der dog mere udspyede talløse Bespottelser end prædikede«. De øvrige Sammenstillinger af Klagepunkter mod den fordrevne Konge medtager ikke dette Punkt. Men Skodborg maa netop med Hensyn til dette antages at have haft god Viden. Da han i Oktober 1521 fordreves fra Lund, tog han nemlig til København og opholdt sig i Graabrødrekloster dèr[1]. Utvivlsomt har Munkene fortalt ham adskilligt om den Forargelse, den fremmede Prædikant i samme Aar havde vakt. Svaning har altsaa rigtig gengivet en Ungdomserindring, da han lod Reinhard prædike i Nikolaj Kirke. At han skulde kende noget til Skodborgs Liste er der ikke Spor af Grund til at antage.

Kantor Anders Friis kom altsaa virkelig til at opleve den Vederstyggelighed i sin Kirke, at en luthersk Præst talte der[2]. Som tidligere bemærket, maa dette bero paa et Magtsprog fra Kongen. Men netop naar man begrænser Reinhards Nikolaj-Prædikener til Tiden efter Kongens Hjemkomst, forstaar man betydelig bedre, at den kirkelige Øvrighed fandt sig i denne Vilkaarlighed. Der stod saa stor Rædsel om Christiern II efter hans Tilbagekomst fra Sverige, at man veg tilbage for Konflikter med ham. Men Kongen selv er dog veget tilbage fra at forlange Frue Kirke til sin Præst. Den syge Nikolaj-Sognepræsts Modstand var det lettere at faa Bugt med end med Kollegiatkapitlets[3].

---

[1]) Allen, III, 2, 79.

[2]) Naar Skibykrøniken priser Friis lykkelig, fordi han ikke oplevede Vederstyggeligheden med Tausen, viser Ordene altsaa, at Helgesen, trods sin Forargelse over Christiern II's Prædikanter forstod at distingvere. Grunden er jo ogsaa nærliggende. Med Tausen indførtes evangelsk »Messe« og ændret Nadverordning, og katolske Tjenester blev forbudte. Reinhard prædikede blot.

[3]) Skibykrøniken fortæller om hans langvarige Sygdom, som han bar med største kristelige Taalmodighed. At han allerede 1520 var en mærket Mand, fremgaar af, at Kongens Sendemand i Rom, Klaus Pedersen, just i Jan. 1521 — noget forhastet — erhvervede sig Pavens

Men med denne Antagelse følger ogsaa, at Reinhards offentlige Prædikevirksomhed ikke blev langvarig, ti allerede i Februars Slutning er Reinhard blevet sendt tilbage til Tyskland. Mere end højst tre Uger kan der da ikke blive Tale om, at den har varet. Paa Svanings Udtalelse om, at Reinhard skulde prædike »Søndage og Fester og saa ofte han fandt for godt«, kan der næppe lægges nogen Vægt. Det rimeligste er vel at antage, at Prædikenerne har været knyttet til de regelmæssige Søndagsgudstjenester. Men det vil altsaa sige, at han overhovedet kun har prædiket nogle ganske faa Gange i Tiden ved Fastelavn. Der falder derved Lys over Parodieringen med den udklædte Pebling (Svaning kalder ham udtrykkelig *personatus*, maskeret). Fastelavn faldt i 1521 den 11. Februar[1]. Det fremtrædende i Tidens Fastelavnsløjer var just at »løbe Fastelavn« ɔ: udklæde sig og fornøje Folk med at spille Komedie og gøre Gøgl[2]. Parodieringen kan da tjene til Stadfæstelse af, at Reinhards Prædikener i Nikolaj Kirke netop hører Tiden efter Kongens Hjemkomst til. Parodieringen kan saa tillige forklare Kongens Iver for, i den Skoleforordning[3], der blev udarbejdet ved denne Tid, at indflette et særligt Forbud mod, at Gejstlige, Degne og Peblinge ved Fastelavn formummede sig, løb om og tiggede og bedrev anden »Skalkhed«. I Fremtiden skal de »miste Huden«, naar de gribes i sligt.

Reinhard har selvfølgelig i disse Nikolaj-Prædikener maattet benytte sig af det tyske Sprog, ligesom han har gjort det i Slotskapellet. Der var imidlertid Folk nok i Byen, der forstod Tysk. Handelsforbindelsen med de tyske Byer var jo levende dengang. Det er da heller ikke faldet Svaning ind, at der herved skabtes nogen Vanskelighed for Taleren; han kender kun til Fagterne som hans Anstødssten. Tanken om, at han brugte Tolk, hører en senere Tid til[4]. Ganske

Samtykke til at overtage »forhenværende« (*qvondam*) Kantor Friis's Prælatur ved Kbhvns Kapitel samt de dermed forbundne Præbender (Acta pontificum Danica, VI, 1915, S. 339, Nr. 4837).

[1]) Paaskedag 1521 faldt 31. Marts, jfr. Rugaard: Aaret og dets Maaneder, 1863, S. 78.

[2]) Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede, VII (illustr. Udg.), S. 124 f.

[3]) Danske Magasin, VI, 364 f.

[4]) Helvaderus: Silva chronologica, II, 1624, S. 24.

urimeligt er det, hvad Heise[1] klart har vist, at antage at Poul Helgesen har optraadt som Reinhards Tolk. Det kan ikke paavises, at Helgesen nogensinde har indladt sig med Personer, der udtalte sig, som Skibykrøniken lader de indkaldte Prædikanter tale. Og desuden, derom kan der ikke være mindste Tvivl: d e t havde Helgesens frafaldne Disciple, der siden omhyggelig benyttede enhver Lejlighed til at ramme ham som en Mand, der havde haft lutherske Sympatier, ikke ladet gaa fra sig. Men aldrig erindrer de Helgesen om noget Forhold fra hans Side til Reinhard.

Med Hensyn til Indholdet af Nikolaj-Prædikenerne kan vi kun udtale os formodningsvis. Naar Hellevad i 1624 i »Silva« lader den falske Martin Reinhard synge et tysk Vers, hvori han drastisk bekender sin personlige Værdiløshed — han har aldrig gjort noget godt og agter ikke heller at gøre det — saa kaster denne Tradition dog maaske et Lys over en Tone, der virkelig har været fremtrædende i disse Taler. Er der noget, der prægede den tidlig lutherske Lære, saa var det Tanken om egen Fortjenstløshed, de gode Gærningers Intethed og Guds Enevirken i Frelsessagen. Men netop denne Forkyndelse egnede sig særdeles godt til Parodiering for et sentmiddelalderligt, katolsk Publikum.

Noget andet er, at den Tone ikke forklarer den siden udtalte Forargelse. Reinhard maa have sagt noget, der ramte den katolske Opfattelse følelig. Jeg er tilbøjelig til at antage, at vi virkelig er i Stand til at udtale os bestemtere om, hvad dette var. I sit Jubelskrift fra 1617, *Lutherus triumphans*, giver H. P. Resen etsteds en Meddelelse om nogle »Propositioner«, som Reinhard skal have »diskuteret« ud fra Luthers *De captivitate Babylonica*, og som Povl Helgesen skal have kritiseret i et Brev. Efter almindelig Sprogbrug har Resen sikkert opfattet disse »Propositioner« som Teser ved en Universitetsdisputats. Noget gaadefulde har de dog vist været ham, da han aabenbart ikke har kunnet finde noget i den gamle Universitetsmatrikel, som han omhyggelig har gennemgaaet, om Reinhard som Lærer ved Universitetet. Han véd

[1]) Paulus Eliæ og Martin Reinhardt i Ny kirkehist. Samlinger, V, 273 ff.

kun om, at Hr. Martin blev indkaldt for at prædike, og begge de Gange, han omtaler ham, kalder han ham kun »Hr.« Martin (Fol. D. 2 og F. 8 v.)[1]. Resens Ord (Fol. G. 5 v.) lyder: »for at gøre sig andre forbundne gendrev han [Helgesen] som en Vendekaabe, efter Biskop Ove Billes Ønske, Lutheraneren Martin Reinhard i et Brev paa Grund af de Læresætninger (*propositiones*), han, ud fra Bogen *De captivitate Babylonica*, havde hævdet (*disputarat*)[2]. Resen henfører denne Begiven-

[1]) Muligvis har Resen overhovedet ikke forstaaet, at Hr. Martin er identisk med Martin Reinhard med Propositionerne.

[2]) »Qui ut aliis gratificaretur, vertumnus, reprehendit epistola, sic volente Avone Bilde Ep., Martinum Reinhardum Lutheranum propter propositiones, quas disputarat ex libro de captivitate Babylonica, respondente quodam Gerhardo Cremonense«. Tilføjelsen »respondente etc.« er gaadefuld. Nærmestliggende synes at oversætte »med Gerhard fra Cremona som Respondens«, idet Udtrykket »disputarat« fører Tanken hen paa, at Reinhard som Præses har »disputeret« nogle af ham opstillede Teser. Da Reinhard imidlertid var ukvalificeret som Præses, maa Oversættelsen: »medens el. da Gerh. Cr. var Respondens«, foretrækkes. Saa siges der os altsaa, at Reinhard optraadte som O p p o n e n t mod en vis Gerhard, formodentlig ved dennes Promotion. Vi véd nu intet om en Cremonesers Ophold ved Kbhvns Universitet, men vi véd jo kun saare lidt om vort Universitets ældste Historie. — Werlauff (Bidrag til det kiøbenh. Universitets Historie før Reformationen, S. 4, Note o) pegede imidlertid paa, at her maatte foreligge en Misforstaaelse: Cremoneseren maatte være den italienske Dominikaner, som delvis foranledigede Luthers »De capt. Bab.« ved et Skrift, »Revocatio Lutheri«, der blev udgivet i Cremona (om dets Dato jfr. nedenfor). — Nu var imidlertid Resen en fortrinlig Kender af Luthers Skrifter. Hvis dette ikke var Tilfældet, vilde jeg tro, han havde misforstaaet sin Kilde; der kunde f. E. i den have staaet »respondente Gerhardo Cremon.« (saaledes at den i Anl. af, at Luthers Skrift nævnedes, tilføjede »den Bog, der var Svar til Gerhard fra Cremona«) — at Resens Kilde i saa Tilfælde vildledte ham med Mandens Navn, er en Sag for sig. Men jeg tror, at Resen netop meget godt vidste, at Luthers Bog var foranlediget af en Munk fra Cremona. Enten har han da sagt sig selv: »min Kildes Cremoneser kan ikke være Luthers, dels da han ikke har været til Stede i Kbhn, dels da Luther ikke kendte hans Navn; Cremoneseren kalder sig ovenikøbet i »Revocatio's« Tilskrift »F(rater) J. Italus«, han hed altsaa ikke Gerhard. Her nævnes derimod Mandens Navn«. — Eller han har, som Engelstoft formoder (Nyt histor. Tidsskrift, II, 88), troet paa, at Cremoneseren s i d e n under Navnet Gerhard har udsendt et Svar paa Luthers »Præludium«. I saa Fald har Resen ganske vist udtrykt sig meget knudret (»respondente etc. henføres til Brevet mod Reinhard« foreslaar Engelstoft!), og baade Resen og hans Kilde tager Fejl. Italieneren hed nemlig Isidoro Isolani (jfr. O. Clemen, Luthers Werke in Auswahl, I, 426); og enhver Formodning om et nyt Skrift (et Svar)

hed til 1522. I hvert Tilfælde, hvis Resen rigtig har forstaaet, at Martin Reinhard er den samme, som Christiern II indkaldte, maa Tidsbestemmelsen da gælde Gendrivelsesbrevet og ikke Propositionerne, ti allerede Febr. 1521 forlod Reinhard Landet. Resens Ord om Propositionerne forudsætter nu ikke direkte Kendskab til disse. Efterretningen om dem kan han have fra Gendrivelsen eller eventuelt fra en andens Omtale af denne. Hvad nu Propositionerne angaar, er det givet, at Reinhard ikke som Præses kan have opstillet saadanne, da han nemlig ikke var Lærer eller gradueret[1]. Men om en Promotionshandling, hvor Reinhard selv skulde promoveres og altsaa vilde komme til at optræde som Respondens, kan der heller ikke være Tale. Vi ved nemlig, som vi siden skal omtale, at Reinhard sendtes tilbage til Wittenberg for at promovere der, og desuden tilkom det efter gammel Universitetsskik i k k e Respondens (Promovendus) at opstille Teser. Der synes da kun at kunne være Tale om, at Reinhard ved en Disputationshandling kan være optraadt som O p p o n e n t med nogle for vedkommende Respondent ubehagelige Indvendinger ud fra Sætninger i det berømte »Præludium«.

Sagen lod sig nu formodentlig let oplyse, hvis vi kendte Helgesens Brev, men det gør vi ikke. Det prekære er imidlertid, at det er tvivlsomt, om Resen har kendt et saadant eller rettere, om der har eksisteret et saadant Brev fra Helgesen. Engelstoft[2] har med Rette gjort opmærksom paa, at, hvis P. Helgesen havde gendrevet Reinhard (og Luther gennem

---

fra Isolani eller om en 2. Udgave af »Revocatio Lutheri« er uden Bevis og ganske unyttig. Skriftets Datering, St. Cæciliedag 1520, svarer til vor 22. Marts 1519, idet Munken regner Aaret efter »Calculus Pisanus«. Herom se Weimar-Udg. af Luthers Werke, VI, 1888, S. 486. — Endelig er der den Mulighed tilbage, at Resen slet ikke har opfattet »Hr. Martin«, som prædikede, som identisk med »Martin Reinhard« (uden Titel), og slet ikke har tænkt sig den sidste som tilstedeværende i København. I saa Fald antager han altsaa, at Helgesen har haft for sig en udenlandsk luthersk Disputats til Imødegaaelse.

[1]) For Fuldstændigheds Skyld tilføjer jeg blot, at København havde paa den Tid to Bogtrykkere, men skønt vi ad literær Vej har Efterretning om flere, nu tabte Skrifter fra deres Presse, foreligger der naturligvis ingen om en Disputats af Reinhard. Men iøvrigt var man vel ikke hos os begyndt at trykke Teser.

[2]) Nyt hist. Tidskrift, II, 87 f.

ham) i 1522, vilde man ikke i de følgende Aar have kunnet beskylde ham for i Virkeligheden at være en Tilhænger af Luther. Og det nytter ikke at henvise til, at Helgesens Anklagere har været uvidende om Brevet, da det ikke blev trykt; ti, naar vi ser, hvor omhyggelig Helgesen i sin Forsvarsskrivelse af 3. Nov. 1524 til Kanniken Peder Iversen repeterer de utrykte Breve, han tidligere har skrevet for at værne sig mod Mistanken for Lutheri, saa vilde han sikkert ikke have forbigaaet dette udmærkede Bevis. Man kan ogsaa tilføje, at Helgesen, der i Brevet til Hans Mikkelsen netop omtaler Luthers *De captivitate Babylonica* som Reformatorens farligste Bog (»den Bog, udi hvilken han bruger al den Løgn og Skalkhed, som kan i den Handel bruges«[1]) og gentagne Gange vender tilbage til, at Luther nu har afsløret sig som den rette Antikrist, kunde have haft bedste Anledning til i saadan Sammenhæng at fremhæve, at han allerede for Aar tilbage havde nedsablet det berømte Skrifts Hovedtanker. Men han er tavs i saa Henseende om sine Fortjenester, her som i Skibykrøniken. Ogsaa i denne kunde man vel have ventet en Omtale af den mærkelige Disputats, hvis den havde fundet Sted[2].

Det synes mig altsaa rimeligst at antage, at Resen ikke har set noget Brev fra Helgesen, men har sin Efterretning fra en os ubekendt Kilde, der imidlertid ikke kan agtes højt, da den tager fejl paa et saa væsentligt Punkt. At tilkende dens Fortælling om, at Reinhard har optraadt ved en D i s p u t a t s nogen Værd, er der da heller ikke Grund til, og det er underordnet, om det i Virkeligheden er Resen, der,

[1]) Povel Eliesens Danske Skrifter ved Secher, I, 81.

[2]) Engelstoft formoder, at Helgesen ikke omtaler sit Brev mod Reinhard, fordi det ikke var noget originalt Indlæg, men en Gentagelse af Cremoneseren Gerhards 2. Skrift (jfr. ovenfor S. 96 Note 2). Men selv om man ser bort fra Urigtigheden i Engelstofts Antagelse om Cremoneserens nye Indlæg, forstaar jeg ikke, hvorfor Helgesen ikke lige saa godt kunde forsvare sin Rettroenhed ved at henvise til et uoriginalt Modskrift, han faktisk havde udsendt, som til et originalt. Det afgørende var dog ikke her, hvorfra Stoffet var hentet, men Standpunktet, han vedkendte sig. Og netop Benyttelsen af en god katolsk Dominikaners Tanker maatte veje til overfor katolske Angribere.

vildledet af Udtrykket »Propositioner«, har formet Meddelelsen saaledes, at man maa tro, at det drejer sig om en akademisk Handling. — Men alligevel synes den Mulighed mig ikke udelukket, at Traditionen har en ægte Kærne eller med andre Ord, at »Læresætninger« fra *De captivitate* virkelig første Gang er fremsat herhjemme af Reinhard, men netop i hans Nikolaj-Prædikener. Det specielt forargende i disse vilde saa være deres Angreb paa Kirken som Sakramentkirke, eller med andre Ord, han har ikke nøjedes med at tale om »de troendes Samfund«, men har forkastet hele den Lære, hvorpaa den hierarkiske Kirke grundes.

Men selv i dette Tilfælde behøver der ikke at være Tale om en kirkepolitisk Agitation fra Reinhards Side. Hans Forkyndelse kan ogsaa da have været holdt indenfor rent religiøse Rammer. Nu vides det imidlertid, at Reinhard i Begyndelsen af Marts har givet Luther Meddelelser i Wittenberg, hvoraf denne sluttede, at Christiern II var yderst ugunstig stemt mod »Papisterne«. Man maa vel da antage, at Kongen under sine Samtaler med Præsten er fremkommet med nogle meget skarpe Ord mod Paven og om Kirkeforholdene. Man vil herudfra kunne forstaa, at Reinhard i sine Nikolaj-Prædikener kan have vovet sig frem med særlig stærke Udfald mod Paven og virkelig kan have talt om antikristeligt Væsen i den bestaaende Kirke. Derimod kan man ikke tro, at han ligefrem skulde have opfordret til kirkeligt Frafald. Den Lutherdom, han kendte fra sit Wittenberger-Ophold, talte ikke derom. Her overdriver Helgesen formodentlig. Men naar vi kort efter hører, at Kongen udtrykkelig forbød Dr. Karlstadt at angribe Paven, kan det maaske hænge sammen med, at Reinhards Udfald er blevet opfattet som et Vidnesbyrd om, at Kongen ligefrem pønsede paa et Kirkebrud. At dette ikke var Meningen, viser hans nye Love dog med tilstrækkelig Klarhed.

Lige siden Gram har Historikerne nu været tilbøjelige til at mene, at Kongen følte sig skuffet over Reinhards Virksomhed. Man har jo set paa den med Svanings Øjne og ment, at Kongen netop fra Begyndelsen havde tilsigtet en kirkepolitisk Bevægelse. Da han ved sin Tilbagekomst ikke fandt, at en saadan var kommet istand, tværtimod forstod, at

hans Prædikant var latterliggjort, indsaa han derfor, at »der gjordes flere og stærkere Mænd fornødne til at binde an med Bisperne« (Gram). Eller, som Allen opfattede det, han »saa det unyttige i at prædike den nye Lære for Folket i et fremmed Tungemaal« og vilde nu »give Reformationsværket et kraftigt Stød fremad og forberede dets Sejr« paa anden Maade, nemlig ved at indkalde Universitetslærere — især Luther og Karlstadt. Barge, der slutter sig til Allen, betoner tillige Nødvendigheden for Kongen af at faa Personer »af Berømmelse« ind, da han samtidig omgikkes med Planer om gennem en ny Lovgivning »at bryde det høje Kleresis Magtstilling«. Særlig han tror, at Christiern II har vist sig stærkt unaadig mod den uheldige Reinhard[1].

Efter min Opfattelse har Kongen altsaa ikke haft nogen Grund til Klage over, at Reinhard ikke har rejst en kirkepolitisk Bevægelse, da en saadan ikke var tilsigtet med hans Ansættelse. Men hvad vi véd, tyder heller ikke paa nogen Forbitrelse over Reinhards sluttelige Optræden — tværtimod snarere paa Tilfredshed og Naade. Af et senere Brev fra Reinhard til Kongen ser vi, at han rejser fra Danmark som dennes betroede Sendebud, forsynet med en Række Skrivelser til forskellige Fyrster, men først og fremmest med Breve til de sachsiske Fyrster om at faa udlaant Karlstadt (og Luther) til Universitetstjeneste i København. Selv skal han personlig underhandle om Sagen; fremdeles skal han lade sig promovere i Wittenberg og derefter vende tilbage til videre Tjeneste. Det sidste tyder dog paa, at Kongen ikke har betragtet det, han hidtil havde udrettet, som en Fiasko. Promotionen, hvis Omkostninger vel Kongen vilde betale, peger snarest paa, at Kongen ansaa ham for skikket til større Opgaver.

Men hvordan end Kongen har set paa Reinhard personlig, vist er det, at hans Interesse for Wittenbergerskolen var vokset stærkt, og det maa dog vel ogsaa have nogen Sammenhæng med Samtalerne med Reinhard og hans Prædikener. Den Bandsættelse, der nu for Alvor truede Luther, har altsaa ikke holdt Kongen tilbage. Saa ivrig var Kongen, at ogsaa den

[1]) Barge: Karlstadt, I, 254: Kongen er »voll Zorn«, og Reinhard »wird scharfer Tadel widerfahren sein«.

kgl. Sekretær Hopfensteiner, der i forskellige politiske Hverv var sendt til Wormser-Rigsdagen, fik Befaling til at arbejde for Indkaldelserne hos de sachsiske Fyrster[1].

Reinhard har formentlig forladt København i Slutningen af Februar 1521; til Wittenberg kom han i Begyndelsen af Marts. Et Brev fra Luther til Spalatin[2] af 7. Marts omtaler hans Komme og den Nyhed, han medbragte fra Danmark, at Kongen havde befalet det københavnske Universitet »ikke at fordømme Luther« ɔ: ikke at offentliggøre Bandtruselsbullen. Luther maa overhovedet gennem Reinhard have faaet et meget stærkt Indtryk af Kongens Forbitrelse mod Kirkens Mænd, ti han opfattede, ganske vist noget ilfærdig, den omtalte Befaling som Udtryk for, at »Kongen endogsaa f o r f ø l g e r Papisterne« — »saaledes beretter han, vi sendte derhen, Martinus, som er vendt tilbage for at promovere, men skal rejse tilbage derhen«. Luther taler imidlertid i k k e om, at Christiern II ønsker ham selv til Danmark, og heller ikke andetsteds kommer foreløbig Tanken frem. Er muligvis Forholdet da det, at Tanken om Luthers Indkaldelse først er dukket op, efter at Reinhard fra Wittenberg har underrettet Kongen om Forholdene? I alt Fald antyder Reinhards Indberetning fra Worms ikke, at han i Wittenberg skulde underhandle med Luther eller har gjort det. Derimod havde han Tilbud fra Kongen til Dr. Karlstadt samt et allerede udfærdiget Pas for denne med sig. Med Karlstadt underhandlede han derfor straks, og »bemeldte Dr. Andreas viste sig ganske godvillig til at tjene Deres kgl. Mt., tog ogsaa mod Passet med stor Glæde«[3]. Men i hvert Fald har det været

[1]) I Almindelighed opfattes det saaledes, at Hopfensteiner og Reinhard er rejst sammen. Barge forkaster det med Rette, idet han henviser til, at H. allerede 6. Jan. omtales som nærværende i Worms (Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V, II, 771; iøvrigt nævnes ikke H.s Navn paa angivne Sted; det meddeles kun, at »den danske Gesandt« var ankommet), medens Reinhard først rejste i Febr. Imidlertid fremgaar af Hopfensteiners Brev af $^{25}/_{4}$ (i Kbhvn. Selskabs Skr. III, 15), at han nylig er kommet til Worms »in gantz wenig Tagen sehr eilend«. H. har altsaa været borte fra Worms og er kommet tilbage. H. har dog formentlig været tilstede under Luthers Forhør, ialt Fald underhandlede han med Kurfyrsten straks efter det.

[2]) Enders: Luthers Briefe, III, 106.

[3]) Kbhvnske Selskabs Skr., III, 12.

overdraget Reinhard at undersøge, om der var andre brugbare Lærerkræfter disponible i Wittenberg, og jeg anser det for rimeligst at antage, at Indkaldelsen af den unge Baccalaur, Mathias Gabler, er den første Virkning af Reinhards Sendelse.

Man har ment, at denne Gabler, der skulde foredrage Græsk, allerede er kommet til København samtidig med Reinhard (saaledes Gram[1], Allen og Barge). Imidlertid er det første Spor, vi har af hans Tilstedeværelse i København Melanchtons Omtale i et Brev til Spalatin 30. Marts. Heri hedder det, at Melanchton just samme Dag har modtaget en Skrivelse fra Gabler fra København. Da Melanchton stadig meddeler Spalatin Nyheder, men ikke tidligere har omtalt Gabler, ligger det nærmest at antage, at dette Brev er skrevet lige efter Gablers Ankomst. Det vil ogsaa stemme med, at Gabler siden sagdes at have »læst Græsk« i 2 Aar i København[2]. Men vi véd, at Gabler forlod Universitetet »for Kongens Skyld«, ɔ: da Christiern II flygtede bort[3]; hans Komme kan da netop passende falde engang i Marts 1521. Gabler, der end ikke var Magister, havde ingen Ansættelse ved Universitetet i Wittenberg og kunde derfor straks afrejse, uden at Kurfyrsten behøvede at indblandes deri. Er han afrejst i Begyndelsen af Marts, var der Tid nok til, at han kunde ankomme til København og sende Melanchton et Brev, som denne kunde modtage

[1]) I sin Afh. i Kbhvnske Selskabs Skrifter, IV, 255, mener Gram dog, at han kom »tillige med Carlstadt«.

[2]) Christiern Winters Brev til Kongen $^{8}/_{7}$ 1526 (jfr. Werlauffs Universitetsprogr. 1850, S. 66 r.).

[3]) Allen lægger Vægt paa, at Melanchton 30. Marts omtaler Gabler som den, »qui illuc profectus a nobis Græcas litteras docet Coppenhagii« — altsaa han er allerede i fuld Docentvirksomhed. Det er dog betænkeligt at presse Verbalformens Betydning. Udtrykket kan fuldt vel forsvares, hvis Gabler straks ved sin Ankomst har faaet Ansættelse som Lærer. I hvert Fald er det udelukket at søge et Bevis for, at Gabler er kommet til København, før Reinhard afrejste, i det Brev, Melanchton har modtaget fra ham 30. Marts. Allen mener, at Reinhard har medbragt det til Wittenberg. Men underligt vilde det dog være, om Reinhard, der allerede før 7. Marts havde talt med Luther, havde ladet det meste af Maaneden gaa, inden han overleverede Melanchton hans Brev. Melanchton synes ikke at have været bortrejst fra Wittenberg, og allerede 21. Marts skrev han Nyheder til Spalatin derfra (jfr. Corpus reformatorum, I, 1834, S. 364).

30. Marts. I Brevet til Melanchton har ogsaa Gabler berettet om den Yndest, Kongen har for Luther, men den betænksomme wittenbergske Lærde skriver til Spalatin: »Det er heldigt; dog ved jeg ikke sikkert, om hans Yndest skyldes moden Overvejelse eller — som Hoben plejer — et vist Indfald«.

De sachsiske Fyrster var ikke i Wittenberg, da Reinhard kom dertil; de var allerede rejst til Worms. Naar Reinhard ikke straks rejste efter dem, hænger det vel sammen med, at Spørgsmaalet om Luthers Indkaldelse til Danmark dog ikke kunde afgøres, før der i Worms var taget Stilling til hans Sag. Medens der nu i Worms fra pavelig Side var et ivrigt, underjordisk Arbejde i Gang for at forhindre den kirkelige Skandale, at Luther virkelig blev indkaldt med kejserligt Lejde til Rigsdagen, for at nye Forhandlinger med ham kunde finde Sted paa den verdslige Forsamling, eller endog en Prøvelse af hans Meninger foretages, som om hans Sag endnu ikke var tilstrækkelig autentisk afgjort, arbejdede Kurfyrsten med megen diplomatisk Dygtighed for sin Plan, ikke blot at faa Indkaldelsen opretholdt, men endogsaa en uvildig Prøvelse foretaget. Det tog derfor Tid, før Luther kunde afrejse[1]. Han forlod først Wittenberg 2. April og ankom til Worms 16. April. Under disse Omstændigheder kunde Reinhard rolig blive i Wittenberg og forberede den anden Sags Fremme, der var paalagt ham, Promotionen. Om han iøvrigt naaede dette Maal, er uvist. I Promotionslisterne over Baccalaurer og Magistre mangler han; men der er netop Uorden i Indførelserne fra denne Tid[2]. Paa Titelbladet af det førnævnte Skrift fra 1523 kaldes han Magister, men det synes at være Trykkerens Opfindelse[3]. I Fortalen underskriver han sig blot »Ecclesiastes« — ligesaa i et Skrift fra 1524.

Hvornaar Reinhard er kommet til Worms, siges ikke udtrykkelig, men han er dog kommet dertil før Luther, da han nemlig efter at have leveret Kurfyrst Friedrich Christiern II's Brev, fik til Svar, at han ikke kunde faa Besked, »før Dr.

[1]) Enders: Luthers Briefe, III, S. 118.

[2]) J. Köstlin: Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger philosophischen Fakultät 1518—37 (Halle, 1888), S. 18.

[3]) »Eine chr. brüderliche Unterricht« (af *M.* Martinus Reynhardt), jfr. Kbhvnske Selskabs Skr., III, S. 9.

Luther kom her til Worms«. Først Dagen før Luther forlod Byen — uden at have genkaldt og uden at have villet bøje sig for et almindeligt Koncilium som højeste dogmatisk Autoritet i Kirken — skrev Reinhard det oftere citerede Brev til Christiern II[1], der gør Rede for hans Resultat i Wittenberg med Hensyn til Dr. Karlstadt. Brevet strømmer over med Forhaabning om, foruden denne at bringe »ogsaa Luther og mange andre højlærde Folk til Eders Majestæts Universitet«. Kurfyrsten havde først gjort store Vanskeligheder ved at lade Luther fare, men da Hopfensteiner efter Luthers Forhør havde forhandlet med Friedrich den vise, havde denne stillet sig velvillig til Tanken, saa Reinhard var ved godt Mod. Han mener iøvrigt, at Hopfensteiner vil gøre nærmere Rede for sin Forhandling med Kurfyrsten i sit Brev, men den kgl. Sekretær skriver intet derom, da han haaber i det mindste om 10 Dage personlig at være hos Kongen og kunne aflægge udførlig mundtlig Beretning[2].

De to Underhandlere har selvfølgelig ikke kunnet vide, at Kurfyrsten nu havde truffet andre Forholdsregler med Hensyn til Luther, der jo blev ført til Wartburg, medens de to Breve var paa Vej til Danmark. Kurfyrsten vilde altsaa ikke slippe Luther. Derimod har Kurfyrsten ikke haft noget imod, at Karlstadt modtog Indbydelsen. — Forresten har der i Worms gaaet stærke Rygter om, at Luther vilde flygte til Danmark; ogsaa de pavelige Nuntier havde hørt derom og indberettede det til Kurien[3]. Da Aleander senere ved Sommertid kom til Flandern og traf Christiern II i Bruxelles, griber han Lejligheden til paany at fortælle Paven, at »det siges, at Kongen vilde have Luther og hans Fæller [til Danmark], og i Virkeligheden fører hans Sendemand i Worms med sig en Kasse med lutherske Bøger, af hvilke jeg haaber han [Kongen]

[1]) Kbhvnske Selskabs Skr., III, 12—14, optrykt i Zeitschr. f. Kirchengesch., VIII, 289 f.; om et Par underordnede Rettelser efter Originalen jfr. Zeitschr. f. Kirchengesch., XIII, 312.

[2]) Kbhvnske Selskabs Skr., III, 15 f., optrykt Zeitschr. f. Kirchengesch, VIII, 291.

[3]) Deutsche Reichstagsakten unter Karl V, II, 1896, S. 878, 900, 906 (Contarini). Sidste Sted opfattes Nyheden om Luthers Fængsling som et Rygte, Reformatoren selv snedig havde sat i Omløb for desto lettere at kunne slippe bort til Danmark (*or altrove*).

om kort Tid skal lugte Røgen i Næsen paa god Maade; og allerede har vi talt med Kejseren derom, som, efter hvad han lovede os i Worms, vil nøde ham til at opføre sig ordentlig (*lo redurà a bon esser*), hvis der skal forhandles om hans Absolution«[1]. I Slutningen af Skrivelsen siges, at Rygtet her, om at Luther vil begive sig til Danmark, holder sig fast, »men da vi havde tilkendegivet Kejseren det, svarede han os, at han nok skulde straffe ham godt, hvis han rejste derhen, ti Kongen af Danmark havde skrevet, at han vilde komme for at besøge Kejseren (som han jo ogsaa er kommet til Flandern)«. »Filip Melanchton rejser ikke til Danmark (som jeg havde skrevet), fordi Sachseren [Kurfyrsten] har holdt ham tilbage ved at forøge hans Gage«[2].

Der synes altsaa ogsaa at have været Tale om at faa Melanchton indkaldt. I hvert Fald har man et stærkt Indtryk af, i hvor høj Grad Christiern II, »et skrækkeligt Menneske«, som Aleander siger, nu har vakt Mistanke mod sig i katolske Kredse — ogsaa Kejseren er altsaa fuldt underrettet om Svogerens kætterske Tilbøjeligheder. Paa den anden Side bredte Rygter om Danmark som »de evangelskes Land, hvor man ønskede lærde Mænd fra alle Egne, og hvor Pavens Autoritet gjaldt lidet«[3], sig nu ogsaa hurtig til evangelsk-sindede.

Det danske Sendebud, der medfører Kassen med de lutherske Bøger, som Nuntien haaber at faa opbrændt, er Hopfensteiner, der var sammen med Kongen paa hans nederlandske Rejse[4]. Om det er efter Kongens særlige Ordre, at Hopfensteiner har forsynet sig med Luthers Skrifter, hører vi ikke, men man har altsaa Grund til at antage, at Kongen efter Sekretærens Hjemkomst har haft Lejlighed til at sætte sig nøjere ind i den nye opsigtsvækkende Literatur. At Hopfensteiner førte Kassen med sig til Nederland tyder paa, at de

[1]) Hentyder til, at Kongen stod som kirkelig anklaget for at have voldt de to svenske Bispers Død under det stockholmske Blodbad.

[2]) Acta pontificum Danica, VI, 366—7, Nr. 4884.

[3]) Den frafaldne Chartreusermunk Otto Brunsfels's Brev til den kejserlige Raadsherre J. Spiegel 10. Juni 1521 (Friedensburg, i Zeitschr. f. Kgesch., XVI, 492 f.; jfr. Barge, I, 260).

[4]) Allen: Breve og Aktstykker, S. 9.

lutherske Spørgsmaals Behandling har spillet en Rolle paa denne Rejse.

Hopfensteiner havde i sit Brev fra Worms udtrykt sit Haab om snarest, 10 Dage efter (d. v. s. omkring 5. Maj), at kunne være hos Kongen — unægtelig en god Præstation efter Datidens Rejseforhold, hvis han har gennemført sit Forehavende. Reinhard skrev samtidig, at han og Staffen (ɔ: Hopfensteiner) ved Pinsetid vilde gøre Kongen mundtlig Rede for deres Wormser-Underhandlinger. Han ventede med andre Ord at være i København omkring den 19. Maj. Vi er absolut uvidende om, hvorvidt Reinhard virkelig atter har genset Danmark. Skulde han være kommet tilbage hertil, maa han antages at have oplevet den korte Karlstadt-Episode i Slutningen af Maaneden og derefter være rejst tilbage til Sachsen med Professoren. Men muligvis havde han forinden modtaget Ordre om at vende tilbage til Wittenberg. Heller ikke nu promoverede han, hvad der maaske kan forklares af den voldsomme Bevægelse mod »Studierne«, der nu greb om sig i Elbbyen i de akademiske Kredse, og som hurtig medførte en enorm Nedgang i Universitetsbesøget og omtrent fuldstændigt Ophør af Promotioner. De Vakte vilde nemlig af religiøse Grunde ikke mere kaldes »Mester« o. s. v.; det havde jo Kristus forbudt! I alt Fald synes Reinhard ikke at have faaet Lejlighed til mere at forarge Katoliker indenfor vore Landemærker. I 1523 finder vi ham som »Prædikant« i Jena; her udgiver han et Par Skrifter, hvori han bl. a. behandler det for Datiden særdeles brændende Spørgsmaal, hvorledes »en from Kristen« uden at synde skal forholde sig overfor den papistiske Messe, naar han ikke k a n afsondre sig. I den følgende Tid sluttede han sig selv mere og mere nær til den voldsomme Karlstadt.

Vi vender da atter tilbage til de fremmede Lutheranere i Danmark. Om M a t h i a s G a b l e r s[1] 2-aarige Virksom-

[1]) G a b l e r var fra Stuttgart. Han blev immatrikuleret i Wittenberg 4. Dec. 1518, blev Baccalaureus 12. April 1519, men forekommer ikke i Magisterfortegnelserne, der er fuldstændige for 1520 og Jan. 1521 (jfr. J. Köstlin: Die Bacc. und Magistri 1518—37). I det siden omtalte Digt af ham, nævner han sig heller ikke Magister. Naar det tidligere omtalte Manuscript med Christiern I's Historie kalder Gabler for Magister, fejler Forfatteren sikkert. Senere i 1526 nævnes han som Dr. med.; han levede da i sin Fødeby (Werlauffs Universitetsprogram 1850, S. 66 r.).

hed ved Københavns Universitet ved vi i Grunden intet. Der er ingen Efterretning bevaret om, hvorvidt hans Lærergærning faldt heldig ud; heller ikke har vi Rede paa, hvad han læste over. Har han inddraget det nye Testamente under de »Graecae litterae«, han skulde docere, og i saa Fald, har man fundet sig i, at han, skønt Lærer i det filosofiske Fakultet, under Skriftens filologiske Behandling slog til Lyd for den nye Teologis Opfattelse? Vi ved det ikke. Det eneste Vidnesbyrd om hans Universitetsvirksomhed, vi har, er den »extemporerede Epistel« paa latinske Vers med nogle faa indblandede græske Ord, hvormed han i 1521 sang Christiern II's Pris[1]. I Slutningen af dette gamle Tryk har Christiern Torkilsen Morsing i faa Linier udbasuneret den nye »Grækers« Ros. Hos ham kunde man læskes med pieriske Vande og bade Hovedet i Kastales Kilde, og han beherskede sin Homer. — Gablers eget Digt tyder unægtelig nærmest paa, at han lever og aander i klassisk Repristination. Det er den klassiske Humanismes Aand med dens Hang til lærde Allusioner og Billedtale, der præger det. I Digtet prises Kongen først og fremmest som Sejrvinderen over Svenskerne, men tillige betones, at han er Studiernes fremragende Støtte. Han vil nu ogsaa rejse den »himmelske Visdom« af Ruinen. Kongen har derfor lovet den lærde Karlstadt store Belønninger, og hele Hoffet ønsker hans Komme[2]. »En Skare Stormænd følger ham som Konge, idet han opruller de guddommelige Volumina, som forsoner det evige Riges Guddomsvæsner med Mennesket og viser den høje Himmels Porte«. — Ogsaa nogle af sine Kollegers Fortjenester priser Gabler paa sin højtravende Maade,

[1]) Chr. Bruun: Den danske Literatur fra Bogtrykkerkunstens Indførelse til 1550, I, 292. Digtet er trykt i Juni 1521; det er mærkeligt bl. a. ved at være det første danske Tryk, hvori græske Typer er anvendt. Optrykt i Script rer. Dan., VIII, 484 f. Om Digtet og de i det nævnte Personer jfr. Gram i Kbhvnske Selsk. Skr., IV, 215 ff.

[2]) Prof. Gertz foreslaar at rette *vocat* (paakalder) til *votat*; Meningen bliver dog den samme. — I det eneste bevarede Ekspl. af Digtet, Adelsmanden Knud Daa's, er gjort et Par Tilføjelser, der viser Ejerens Uvilje overfor det nye. Ved Morsings Vers til Gabler skriver han: »mulus mulum scabit«! Ogsaa Omtalen af Karlstadts høje Løn giver ham Anl. til Haan, og han tilføjer: hvis Kongen ikke var blevet »sørgelig forført ved denne Poets og hans Fællers højst perfide Raad, vilde han nu ikke være landflygtig«.

deriblandt særlig varmt Morsings, hvis Kærlighed til og Forelæsninger over »de hellige Digtere« fremhæves. Om Helgesen hedder det ganske kort, at den store Paulus Elie forkynder de hellige Tings hellige Dogmer paa storslaaet Maade. Digtet er tilegnet Kongens Sekretær Christiern Winter, den siden saa ivrige Lutheraner i Christiern II's Kreds i Landflygtigheden. Den førnævnte Mulighed, at han hører til dem, der har faaet evangelske Impulser fra Reinhard, vinder en vis Bestyrkelse ved, at den fra Wittenberg kommende Gabler særlig har følt sig henvist til ham som Støtte. Gabler kunde vel ogsaa trænge til den, da han med sin Smule Baccalaurgrad næppe kunde paaregne stor Anseelse blandt Universitetets ældre Lærere[1]. — Efter Gablers større Digt til Kongen følger saa et kortere til Adelsmanden og Universitetslæreren Mag. Christoffer Jacobsen Ravensberg, der prises som Forfatter til en Komedie, der just blev opført. Ravensberg var humanistisk interesseret. Vi ved intet nærmere om hans kirkelige Stilling, men at Gabler digter til ham, kunde vel tyde paa Venligsindethed overfor det nye.

Som man vil se, er Sporene i disse Digte af, at Forfatteren kom fra et Sted, hvor ikke mindst den akademiske Verden var i stærkeste religiøs Bevægelse, saa godt som intetsigende. Men selvfølgelig kan Gabler ikke bedømmes ud fra Digtene, der efter Tidens Smag maatte have deres bestemte Form. De nye Tanker maa paa en ganske anden Maade havde præget en Mand, der var Melanchtons Discipel, og som nylig havde oplevet det Røre, Luthers store reformatoriske Skrifter vakte, ja Opbrændingen af Bullen. Ventelig er denne Side kommet frem i alt Fald i hans Samtaler med de humanistisk interesserede Mænd og med Studenterne. Vel kunde man mene, at som Discipel af Melanchton har Gabler rimeligvis været en tilbageholdende og forsigtig Mand. Men det maa erindres, at Melanchtons Optræden ingenlunde, da Gabler forlod Witten-

[1]) Winter deltog siden i Oversættelsen af Chr. II's Nye Testamente (1524). Gengivelsen af Evangelierne skyldes ham (jfr. J. Brøndum-Nielsen, Sproglig Forfatterbestemmelse, 1914, S. 7—22). Sporene af Brug af den græske Grundtekst er usikre (ssteds S. 21, jfr. S. 2 f.). Har Winter kunnet Græsk, kan det maaske antages, at han fik den første Undervisning deri hos Gabler.

berg, endnu var præget af hans siden kendte Ængstelighed. Ikke blot havde han udtalt sin fulde Overensstemmelse med Luthers store Programskrifter, men i Begyndelsen af 1521 havde han endog, om end pseudonymt (under Navnet Didymus Faventius), udsendt et særligt Forsvarsskrift for Dr. Luther, rettet til Tysklands Stænder, der bl. a. ligefrem opfordrede disse til at omstyrte Pavens tyranniske Magt, for derved at »redde Kristendommen«[1]. Da man i Slutningen af 1521 skred til en Gennemførelse af de reformatoriske Tanker i Wittenberg, var ogsaa Melanchton ivrig med til en Begyndelse, ja allerede 21. Sept. havde han jo sammen med alle sine Disciple nydt Nadveren *sub utraque*[2]. — At Datiden i alt Fald har tillagt ogsaa Gabler nogen Betydning som Forkæmper for de lutherske Tanker, fremgaar allerede af den harmfulde Bemærkning om hans Indflydelse paa Kongens Skæbne, som den samtidige Ejer af det eneste nu bevarede Eksemplar af Gablers Digt har nedskrevet i Marginen. — Men intetsteds er omtalt, at Gabler har betraadt Prædikestolen. Anklageforteguelsen og Helgesen kan næppe have tænkt paa ham.

Tilbage staar saa Omtalen af den berømteste af de indkaldte Wittenbergere, Professor og Dr. theol. Andreas Bodenstein, kaldet Karlstadt efter hans Fødested i Franken. Hans Indkaldelse er det interessanteste Resultat af Reinhards Sendefærd, selv om Resultatet blev en Skuffelse for begge Parter. Karlstadts Ophold i København blev nemlig meget kort, næppe mere end en 3 Ugers Tid i Slutningen af Maj og Begyndelsen af Juni 1521[3]. — Karlstadt er sikkert

[1]) Corpus reformatorum, I, 286 f. Jfr. Real-Encyklopädie[3], XII, 516. Ligesaa energisk er hans Forsvarsskrift for Luther til Sorbonnen (Corp. ref., I, 398). De radikale Elementers Optræden i Vinteren 1521—22 og ikke mindst Kurfyrstens og Luthers Stilling har bidraget til at udvikle hans siden fremtrædende Ængstelse for radikale Skridt.

[2]) Barge: Karlstadt, I, 312. K. Müller: Luther u. Karlstadt, 1917, S. 6, 15.

[3]) 13. Maj præsiderede Karlstadt i Wittenberg ved en teol. Promotion (jfr. Kolde i Zeitschr. f. Kirchengesch., VIII, 285), og 20. Juni var han atter i Sachsen (jfr. Barge, I, 470). Akt-Ediktet mod Luther, der udstedtes 26. Maj, kan ikke have været ham bekendt, da han rejste. Hans Tilbagerejse falder i hvert Fald inden Kongens Afrejse til Nederland (efter 17. Juni). Christiern II har altsaa været i Landet under hans hele Ophold (anderledes saa de ældre Fremstillinger derpaa, jfr. Gram og Münter).

kommet hertil med store Forventninger. Som tidligere anført (S. 101) havde han modtaget Tilbudet om en Ansættelse i Danmark med stor Glæde, og man forstaar det vel. Det var ham allerede af forskellige Grunde ikke ubehageligt at komme bort fra Wittenberg. Han havde følt det som en alvorlig Tilsidesættelse, da Justus Jonas og ikke han blev Provst i Kapitlet der, og i den Anledning havde han lagt sig ud med den indflydelsesrige Hofpræst Spalatin, Kurfyrstens fortrolige Raadgiver[1]. Hans Forhold til Luther var ikke særlig hjærteligt. Man har ogsaa ment, at det pinte ham, at han, den ældre Doctor og Universitetslærer, havde mindre Indflydelse i Studenternes Kreds end Luther. Nu var Luther ganske vist borte og kunde ikke staa i Vejen for Karlstadts Lyst til at være Fører, men man forstaar alligevel, at Udsigterne i Danmark under disse Forhold kunde friste ham. Ikke mindst da man vel kan antage, at der allerede ved de foreløbige Underhandlinger gennem Reinhard har været Tale om en saadan Stilling for ham her oppe, som han faktisk fik Tilbud om, da han ankom. Men det vil sige, at han, foruden at være Universitetslærer, skulde knyttes nær til Kongens Person som Prædikant, Raadgiver og Dommer. For en saadan Ansættelse hos Kongen over de tre nordiske Riger maatte Stillingen ved det kursachsiske Universitet unægtelig blegne. Men dertil kom det aldeles afgørende, at Karlstadt efter Reinhards personlige Udtalelser og efter Christiern II's faktiske Stilling til Bandbullen maatte faa det Indtryk, at man i Danmark var rede til at skride til Handling paa det kirkelige Omraade. Var Christiern II ved at »forfølge Papisterne«, som Reinhard fortalte Luther og vel ogsaa har fortalt Karlstadt, saa var den danske Konge netop Karlstadts Mand[2].

Karlstadt befandt sig nemlig i 1521 i en afgørende Gæring. Personlig havde han allerede 1520 draget Konsekvensen af

[1]) Barge, I, 242 f.

[2]) $^{12}/_{3}$ 1521, altsaa omtrent samtidig med Karlstadts Afrejse, meddelte ganske vist Luther fra Wartburg Melanchton som en Nyhed, han havde fra Spalatin, at man nu trængte paa hos Kejseren, for at faa ham til at skrive til Christiern II om ikke at tage sig af »Resterne af det lutherske Kætteri« (Enders, Luthers Briefe, III, 149). Denne ængstende Efterretning har dog næppe været Karlstadt bekendt; i alt Fald standsede den ikke hans Rejse.

det nye evangelske Syn paa Kirken. Pavedømmet og Hierarkiet stod for ham som antikristeligt Væsen, og han var klar over, at man nu for Samvittighedens Skyld maatte skride til virkelige Forandringer i den bestaaende Kirkes Forhold. 17. Okt. 1520 havde Karlstadt fuldendt det Skrift »Von päpstlicher Heiligkeit«, som hans moderne Biograf med Rette betegner som hans endegyldige Brud med Paven og Pavekirken[1]. Skriftets Hovedtanker er i og for sig parallele med Luthers, ja tildels ligefrem Gentagelser af disse, men alligevel har det sin egen Karakter, idet Karlstadt allerede her har fundet den voldsomme agitatoriske Tone, der driver paa Handling. Nu skal det almindelige Præstedømme mobiliseres og gøre Brug af sin kristelige Ret og faktiske Magt. Pave, Kardinaler og Bisper skal t v i n g e s til den Lydighed, de er Kristenheden overhovedet, men særlig Konger og Fyrster, skyldige[2]. »Rejs jer, I Herrer, og gør os engang fri for de gruelige Bestier«! Paven er Guds aabenbare Fjende paa Grund af hans forargelige Behandling af Skriften — derfor skal hans hykleriske Tilhængere f o r j a g e s sammen med »deres Afgud«, og deres Huse og Paladser skal n e d r i v e s! Her taler den ægte, folkelige Agitator, der vil have Teorien om det almindelige Præstedømme og om den af Gud indsatte Øvrighed virkeliggjort. Romerkirken skal ødelægges. — Maatte han ikke antage hos en Hersker af Christiern II's Natur, om hvis Optræden i Sverige, ikke mindst overfor Kirkens højeste Dignitarer, Rygterne nu begyndte at tale højlydt, at skulle møde den tiltrængte Handlekraft? Naar Karlstadt omtrent samtidig (19. Okt.) i en særlig »Appellation«[3] (i Anl. af hans Medtagelse i Bandtruselsbullen) højtidelig indskød sin Sag for »det allerhelligste, kristelige, almindelige Koncilium«, mente han heller ikke en Forsamling af den gamle Art, som ogsaa Hierarkiets Mænd var villige til at tale om, men en Forsamling, hvor de verdslige Herrer og alle de Lægmænd, »der har en ren, god Forstand paa den hellige Skrift«, havde Sæde og Stemme. Intet Under,

---

[1]) Barge: Karlstadt I, 230.
[2]) Ssteds, S. 235.
[3]) Ssteds, S. 229.

at Karlstadt med Iver havde deltaget i Bullens og Kirkerettens Opbrænding i December.

Men endnu klarere kom det frem i 1521, hvad Karlstadt vilde. Bølgerne gik i det hele i dette Aar højt ved Wittenbergs Universitet. De forordnede ugentlige Disputatser udnyttedes til at behandle Dagens brændende, religiøse Spørgsmaal, og Karlstadt tog Del deri med Teser, der tydelig viste hans Lyst til at drage Konsekvenser[1]. Særlig vendte han sig mod det gudstjenstlige. Hans rituelle Forpligtelser som Præst og Stiftsmedlem begyndte at pine ham; det Præg af den katolske Fromhedsopfattelse, som Messerne og Tidebønnerne havde, lod sig ikke længere forlige med, hvad han ansaa for Sandhed. Navnlig gjaldt det dog Sjælemesserne, som han nu forkastede. Gælder min Bøn og mine gode Gærninger intet i min personlige Frelsessag, hvorledes skulde de da kunne nytte andre og især de døde? — Han ønsker ogsaa Forandringer i selve Hovedgudstjenesten, vil have Modersmaalet indført i Messen. Konsekrationen bør nemlig ske saaledes, at Tilhørerne forstaar, hvad der sker.

Allerede inden sin Rejse til Danmark har han sikkert ogsaa været stærkt optaget af det uevangelske ved Munkevæsenet og Helgendyrkelsen. Derved var han inde paa Tanker, der mere end noget andet kom til at spille en agitatorisk Rolle i Kampen mod Romerkirken. Fortalen til det Skrift »Von Gelübden Unterricht«[2], der retter det stærkeste Angreb mod Kirkens Betragtning af »Løfterne« — af hvad Art de end er: Munkeløfter, Gejstlighedens Cølibatsforpligtelse, ogsaa Løfter, der aflægges af Lægfolk til de hellige, naar man er i Nød eller paa Valfarter o. s. v. — er vel først dateret 24. Juni, og Skriftet udkom endda ikke før i Efteraarets Slutning. Men at Karlstadt maa have klaret sig sine Hovedsynspunkter med Hensyn til disse Spørgsmaal allerede i Forsommeren, viser de Teser om Cølibatet, som han allerede 26. Juni straks efter Tilbagekomsten fra Danmark disputerede over i Wittenberg[3]. Om denne stærke Sysselsættelse med de dermed sammen-

[1]) Barge, I, S. 245.
[2]) Ssteds, S. 266.
[3]) Ssteds, S. 277.

hængende Spørgsmaal vidner ogsaa det latinske Skrift *Super cælibatu, monachatu et viduitate*, hvis Fortale er fra 29. Juni, og som udsendtes før det tilsvarende tyske. Her tages særlig den moralske Side af Sagen op, og Munkelivets Brøst belyses med en aldeles usminket Realisme. Naar Karlstadt, stærkt optaget af andre Spørgsmaal, saa hurtig efter sin Tilbagekomst kunde udarbejde disse Teser og Afhandlinger og fuldføre andet literært Arbejde, er det selvfølgelig, fordi Standpunktet nu var gennemtænkt.

Men det vil altsaa sige, at den Karlstadt, der kom til Danmark, havde gjort op med Kirken. Ikke blot Pave og Hierarki var for ham antikristeligt Væsen, men selve det katolske Fromhedsliv og Kirkens Gudstjenester, da »Kreaturforgudelsen« prægede det. Evangeliet, Guds Ord maatte nu have frit Løb — ikke blot saaledes, at der prædikedes, men saaledes at der reformeredes. Og Karlstadt havde tillige fundet den agitatoriske Form, hvorunder Kampen mod det romersk-katolske skulde føres. De æggende Ord »Afguderi« og Havesyge kan slynges den bestaaende Kirkes Ledere i Ansigtet; ti Karlstadt er ogsaa overbevist om, at Motivet til Hierarkiets Fastholdelse af det antikristelige Væsen er Pengebegæret. Med Hensyn til Cølibatet udtaler han det tydelig[1]; man er i Grunden lige glad med det moralske Liv — ti, hvad tjener ikke Kirken paa Cølibatsbrud gennem de nødvendige Dispensationer! Snart skulde dette »Motiv« generaliseres og præge Agitationen overhovedet blandt Lægfolket: Kirkens Hævdelse af sin Midlerstilling, af Messer, Helgendyrkelse, Skærsild o. s. v. er i Grunden betinget af dens »Gerrighed« — umættelig jager Romerkirken efter Penge, alt er til Salg hos den, ikke blot Embeder og Aflad, men hele Kirkens Tjeneste som »Naadesanstalt«, alle Brøst er man villig til at skjule, naar Synderne staar med Gaver i deres Hænder.

Er der nogen Wittenberger, om hvem vi har Grund til at antage, at det i 1521 maatte falde ham mundret at betegne

[1]) Luther taler dog ogsaa, men i langt mere maadeholden Tone om »Gerrigheden« som Grund til, at de kirkelige Brøst opretholdes. Han »frygter« saaledes for, at den er Aarsag »til den elendige ukyske Kyskhed« (Cølibatet), jfr. »An den chr. Adel« (Luthers Werke in Auswahl, Bonner-Ausg., I, 396).

Romerkirken med de Epitheta ornantia, som Skibykrøniken nævner, saa er det Karlstadt. Og var der nogen Prædikant dengang, der maatte give gammeldagstroende Indtryk af at være en Omstyrter af »den kristne Tro« i ægte katolsk Betydning og raade til Frafald fra »den helligste Moder«, h v i s han da virkelig fik Lov til at fremsætte sine Anskuelser helt og fuldt, maatte det være den voldsomme Dr. Andreas. Et Engagement af Karlstadt maatte unægtelig betragtes som et udpræget radikalt Skridt, h v i s man var kendt med hans Tanker og billigede dem. Man forstaar derfor meget vel, at den førnævnte, latinske Bearbejdelse af Klageskriftet over Christiern II[1], der jo tilmed havde Karlstadts Optræden i Wittenberg i Vinteren 1521—22 og hans følgende »Sværmeri« bag sig, kan betegne hans Indkaldelse som Højdepunktet af den danske Konges Troløshed mod Kirken.

Men ganske vist, naar Klageskriftet bruger Udtrykket, at Christiern II »underholdt (*enutriuit*) Luthers kraftigste Kæmpe, Dr. Karlstadt«, er det jo en betydelig Overdrivelse, ti »Underholdet« blev kun det rent forbigaaende 3 Ugers Gæsteri. Skylden var ganske vist ikke Kongens. Han tog Dr. Karlstadt i sin Tjeneste, foreløbig paa ét Aar; men faa Dages Ophold i Danmark havde allerede tilstrækkelig belært Tyskeren om, at hans reformatoriske Forventninger til den danske Konge beroede paa en Misforstaaelse. Det personlige Møde med Christiern II synes ogsaa at have skærpet hans Blik for, at der gives Kraftkilder, som man gør vel i at holde sig i ærbødig Afstand fra. Saa meget er vist, at, da Karlstadt først var vel sluppet bort fra Danmark, kunde intet i Verden faa ham til at vende tilbage og tiltræde den af ham selv modtagne, tilsyneladende saa ærefulde og indflydelsesrige Ansættelse. I Danmark har han rimeligvis foregivet, at han kun rejste tilbage for at ordne sine økonomiske Forhold og hente sit Bibliotek[2], men »Hoffet« maatte forgæves vente hans Tilbagekomst; han gensaa ikke mere København.

At Karlstadt nu under sit forbigaaende Ophold har faaet

[1]) J. P. de Ludewig: Reliquiae manuscriptorum, V, 321.

[2]) Jfr. hans Omtale af saadanne Ting i Brevet til Spalatin: Zeitschrift für Kirchengeschichte, II, 129.

Lejlighed til fra Prædikestolen at fremsætte forargende Anskuelser for en større Kreds, anser jeg efter Anklagerne mod Kongen for rimeligt. De talte jo bestemt i Flertal om de kætterske Prædikanter, der havde været »simple, enfoldige Kristne til Vildfarelse«. Det støttes ogsaa i høj Grad ved, at den Ansættelse, han tog imod, udtrykkelig omfattede Forpligtelse til at p r æ d i k e [1]. Netop herpaa synes man at have lagt særlig Vægt i Danmark; derfor fremhæver Gablers Digt specielt Hoffets Ønske om hans Komme og nævner ham som Udlægger af de hellige Skrifter. Karlstadt var ogsaa en øvet og kendt Prædikant. Siden 1510, da han blev Ærkedegn i Wittenberg, havde han som saadan prædiket i Slotskirken dèr, og efter at være blevet evangelsk lagde han selv stærk Vægt paa denne Ret og Pligt [2]. Det er da saare forstaaeligt, at Kongen har ønsket at høre en Prøve paa hans Forkyndelse i Københavns Slotskapel, hvor vi jo véd, at indkaldte, bekendte Talere af og til førte Ordet, saaledes Poul Helgesen i 1522 (jfr. ogsaa hans senere Prædiken 1526 for Frederik I). — At Karlstadt her ikke er optraadt spagfærdig, maa sluttes dels af de anførte Oplysninger om hans daværende Standpunkt, dels af den følgende Forbitrelse fra katolsk Side, dels endelig af det Faktum, at Kongen, da han nu endegyldig tog ham i sin Tjeneste, udtrykkelig betingede sig, at han ikke optraadte literært med Angreb mod Paven, med mindre Kongen selv havde billiget det. At Kongen har sat denne bestemte Grænse for hans Ytringsfrihed og dermed ganske rykket Grunden bort under Fødderne paa ham, bevidner Karlstadt selv i 1521 to Gange efter hinanden [3] og benytter i Wittenberg netop dette som Grund til sin bestemte Vægring mod at vende tilbage paany til Danmark. Naar han ikke maa skrive mod Paven, er det ham umuligt at holde Disputatser, siger han i et Brev til Spalatin; men sikkert har det saa heller ikke været ham let at prædike. I alt Fald har han selvfølgelig forstaaet, at hvad der ikke maatte komme frem

[1]) Karlstadts egne Udtalelser til Spalatin (Zeitschr. f. Kgesch., II, 129, jfr. den rettede Tekst ssteds, XIII, 316_2).

[2]) Barge, I, 42 f., jfr. oftere, særlig S. 407.

[3]) »Forhøret« og Brevet i Zeitschr. f. Kirchengeschichte, II, 128 f.

literært eller ved Disputatser paa Universitetet, heller ikke maatte lyde fra Prædikestolen.

Det kunde ligge nær at spørge, om Karlstadt under sit Ophold har optraadt ved vort Universitet. I og for sig var det jo saare rimeligt at antage, at han som Universitetsmand netop har aflagt Prøve paa sin Lærdom dèr. Men forskellige Momenter taler derimod. Gablers førnævnte Digt siger intet derom. Det er trykt i Juni 1521, altsaa enten medens Karlstadt var i København eller efter hans Bortrejse. Alligevel dvæler Forfatteren kun ved den spændte Forventning, hvormed Hoffet imødeser den ansete Gæsts Komme. Dette kunde nu forklares ved, at Digtet er skrevet i n d e n Karlstadts Komme i Maj, og saaledes har man hidtil antaget det. Denne Tidsbestemmelse af det udaterede Digt var ogsaa den eneste mulige, saalænge man mente at vide, at Karlstadt i Virkeligheden mødte en daarlig Modtagelse heroppe og hurtigst muligt blev sendt tilbage. Gabler kunde da overhovedet kun have skrevet, som han skrev i sit Digt til Kongen, inden det blev bekendt, at Genstanden for hans Lovprisning ikke var *persona grata*, og Udgivelsen maatte da antages at have fundet Sted endnu i Begyndelsen af Juni. Ganske vist kunde man vel med nogen Føje undre sig over, at en »Extemporator« som Gabler, der raadede over saa let Adgang til Hippokrenes Kilde, ikke havde foretaget en Omarbejdelse af Linierne om Karlstadt, da Udgivelsen dog skete, efter at den store, ventede Begivenhed havde fundet Sted[1], men det havde han altsaa faktisk ikke gjort. — Nu véd vi derimod, at Karlstadt netop blev modtaget med al Hæder, blev taget i Kongens Tjeneste, rejste bort, men blot for, som alle ventede det, snart at vende tilbage. Der foreligger da nu den anden Mulighed, at Digtet baade er skrevet og trykt i Juni e f t e r Karlstadts Bortrejse[2]. Den stemmer netop fuldtud med Digtets Udtryks-

[1]) Grams Formodning (i Kbhvnske Selskabs Skrifter, III, 27), at »Poeten har sat dette *vocat* af pure Forlegenhed enten i Stedet for præteritum *vocauit* eller for *adventu gaudet*«, er overflødig; om Prof. Gertz's Tekstkorrektur jfr. S. 107. Versene gør heller ikke Indtryk af, at Forfatteren manglede Ævne til at udtrykke sig.

[2]) Trykningen af de 4 Blade lægger ingen Hindringer i Vejen for denne Opfattelse; næppe heller, at Forf. bruger *adventum* og ikke *reditum*.

maade. Gabler véd, at Kongen har engageret Karlstadt, derfor Udtrykket, at »han h a r lovet ham stor Løn«, han betoner, at det er Hoffet, der nu imødeser hans Komme med Forventning, d. v. s. han véd, at Karlstadts Tjeneste knytter ham særlig til Kongens Person og Hoffet, men overhovedet ikke officielt til Universitetet. Men er Digtet skrevet efter Karlstadts Bortrejse, maatte man vente, at en Forfatter, der er saa begejstret for den tyske Lærdes Person, havde nævnet hans Gæsteoptræden paa Universitetet, h v i s han virkelig ved en Forelæsning eller Disputats ogsaa havde givet Akademikerne en Prøve paa sin Indsigt i »de guddommelige Volumina«.

Vi véd videre, at to Mænd som H. P. Resen og Bircherod til forskellig Tid har gjort flittige Excerpter af den gamle Universitetsprotokol, der ogsaa optog nye Læreres Navne, men ingen af dem har fundet Karlstadt nævnt i den; de véd overhovedet ikke af, at han har været her. Ogsaa Skibykrøniken er tavs, skønt Helgesen dengang virkede ved Universitetet. Svaning, som gammel Universitetslærer, maatte ogsaa antages at have hørt om denne første afgjort lutherske Disputats, saa meget mere, som han maaske i 1521, da den skulde have fundet Sted, allerede kan antages at have været Student. Men i »Vita Christierni II« nævnes end ikke Karlstadt som nærværende. Karlstadt-Stykket i det føromtalte Manuscript om Christiern I taler ganske vist om den tyske Doktors Engagement, men véd ikke noget om, at han kom til at tiltræde det eller til at optræde som Lærer. Tværtimod, det har en Anekdote, der viser, at det ikke skete, og som skal forklare, hvor mærkeligt Gud bevarede Universitetet for den Skandale.

Denne Historie er iøvrigt særdeles betegnende for Manuscriptets Paalidelighed i »Circumstantier«. Ved sin Ankomst bliver Karlstadt indbudt til et Gilde af »ærbare« Mænd i København. Efter at han her har drukket rigelig og derved »glattet Panden« (er kommet i godt Humør), begynder han at fremsætte nye Meninger om Herrens Nadver. Derved forarger han i den Grad Gæsterne, at hans Opfattelse allerede næste Dag er offentlig bekendt og naar til »fromme Mænds« Øren.

Man finder imidlertid straks en Maade, hvorpaa man »med Honnør« kan skaffe sig af med ham, og »efterat have modtaget Rejsepenge og Taksigelser bliver han til Rigets store Gavn afskediget og vender tilbage til Wittenberg, hvor han atter gentager sit Dogme, indtil Luther, efter at være vendt tilbage til Wittenberg fra Rigsdagen i Worms, gendriver ham med Kristi Indstiftelses aabenbare Ord«. Saa maatte Karlstadt fortrække ogsaa fra Wittenberg. Til Slut beder da Forfatteren, »at Gud i sin Naade ogsaa i Fremtiden vil fri vort Universitet fra slige fanatiske Meninger, saa man fromt bøjer sig og tager Fornuften fangen i Guds Ord«.

Historien er for saa vidt en Parallel til Stykket om Martin Reinhard i »Vita Christierni II«, som den ogsaa er farvet af senere luthersk Opfattelse. Men man faar hverken Indtryk af, at Karlstadt har med virkelig Lutherdom at gøre eller staar overfor Katoliker som Modstandere. Tværtimod skulde man nærmest tro, at de »fromme Mænd«, der griber ind, var gode Lutheranere, der afskyede en »Sakramenterer«. I hvert Fald skildres Karlstadt ganske ud fra den ægte Lutherdoms Syn paa »Sværmerne«. Som disse tager han ikke Fornuften fangen og bøjer sig for Nadverindstiftelsesordene, som de bogstavelig lyder. At Karlstadts Bortrejse fra Danmark er hans egen, fuldstændig frie Beslutning, aner Forfatteren ikke; han kan da kun tænke sig, at her er Tale om en Afskedigelse. Men hans Kendskab til den senere Karlstadts Standpunkt bevirker, at han ikke gætter paa den nærmestliggende Grund til Bortsendelsen, at Karlstadt har angrebet Pave, Hierarki eller den bestaaende Kirke. Han kan kun tænke sig hans særlige Nadverlære som Aarsagen dertil. Denne Formodning er nu særdeles uheldig valgt. Som allerede Gram[1] saa, havde nemlig Karlstadt paa dette Tidspunkt i k k e denne Nadverlære. Vi véd, at han endnu efter sin Tilbagekomst til Wittenberg forfægtede meget konservative Meninger just med Hensyn til Nadveren. Lige efter sin Tilbagekomst fra Danmark udarbejdede han

[1]) Gram paaviste det (jfr. Kbhvnske Selskabs Skr., III, 26) ud fra Karlstadts Skrift »Von Anerbietung und Ehrerbietung der Zeichen des Neuen Testamentes (fra Nov. 1521). Om dette Skrift, hvor man allerede sporer nogen Ændring i Læren, jfr. Barge, I, 328.

nemlig et særligt Skrift om Nadveren[1], der væsentlig bygger paa Luthers daværende Meninger, men endnu ikke kræver Uddeling *sub utraque*. Som Luther fremhæver han vel, at Sakramentet er et Tegn, og at Tilegnelsen af Forjættelsen er det vigtigste, men det falder ham ikke ind med et Ord at nægte, at Herrens Legeme og Blod reelt er tilstede. Og at han ikke skulde bøje sig for Indstiftelsesordenes Bogstav, er ganske urigtigt. Tværtimod. Ganske vist begyndte Karlstadt i September at opstille en ny Lære om »Aanden« som det afgørende ved Skriftlæsningen i Stedet for Bogstaven[2], men endnu i nogle senere Nadverteser (17. Okt.) fastholder han bestemt Nadverordene i deres b o g s t a v e l i g e Mening: »Vi maa blive ved dem og ikke tvivle om deres Sandhed, selv om vi ikke kan trænge ind i deres Mening, og selv om Realiteterne unddrager sig Øjnene; ti vi tør intet føje til dem, heller ikke tage e t B o g s t a v fra dem«[3]. Disse Teser fastholder da ogsaa Adorationen af Sakramentet.

Har Karlstadt altsaa i Maj vakt »ærbare og fromme Mænds« Forargelse, har det sikkert været paa anden Maade — og jeg antager ikke, at han har behøvet en god Rus for at faa Panden glattet dertil. — At Fortællingen iøvrigt har alvorlige Urigtigheder som Morsings Forhold til Karlstadts Indkaldelse, Opholdets 2—3 Dages Varighed, Luthers Komme fra Worms til Wittenberg, er ligegyldigt her. Den har overhovedet kun Betydning som Udtryk for en gammel og rigtig Tradition om, at Karlstadt har været her og skulde virke ogsaa ved Universitetet, men netop ikke kom til det.

Men endnu lød Karlstadts Forpligtelse paa, at han skulde fungere som Kongens Raadgiver, og selv føjer han i et Brev til, at han skulde »sidde til Doms«[4]. Det sidste Udtryk fører Tanken hen paa den nye Domstol, som Christiern II's nye

---

[1]) »Von den Empfaheren, Zeichen und Zusag des heiligen Sacraments, Fleisch und Blut Christi«. Fortalen er dateret 24. Juni 1521, jfr. Barge, I, 281.

[2]) »De legis litera sive de carne et spiritu«, dateret 30. Sept., jfr. Barge, I, 304.

[3]) Barge, I, 318.

[4]) »Zu Rath und Gericht sitzen«, siger han, i det i Zeitschrift für Kirchengeschichte, II, 129, anførte Brev.

Landret senere paa Aaret paabød oprettet[1]. Den skulde jo bl. a. være Appellationsdomstol i gejstlige Sager, og dens Medlemmer skulde være 4 *Doctores* og *Magistri*, vel forfarne baade i Kirkeloven og Kejserloven. Alle »aandelige« Sager skulde »forslides og endes« for disse Doktorer og Magistre, saa de kom til at sidde til Doms selv over Bisper og Prælater, ti ingen slige Sager maatte i Fremtiden gaa til Viderebehandling i Udlandet eller ved Kurien[2]. Der kan da næppe være Tvivl om, at den ene af disse Pladser netop var tiltænkt Dr. Karlstadt[3].

Men vi føres herved til den Kendsgærning, at disse nye Love jo var under Udarbejdelse, medens Karlstadt opholdt sig her. Har Kongen ønsket i Fremtiden at bruge Karlstadt som Raadgiver, ligger det nær at slutte, at han allerede under Besøget har forhandlet med den fremmede Teolog om de paatænkte Reformer, for saa vidt de angik Kirkens Stilling. Karlstadts Biograf lægger ogsaa den største Vægt derpaa og mener paa flere Punkter at kunne spore direkte Indflydelse fra hans Side paa det nye Lovgivningsarbejde. Det er nu ganske aabenbart, at Barge[4] overdriver Karlstadts Betydning her. Vel indrømmer han, at Kongen kun tilegnede sig Karlstadts Syn, »for saa vidt det stemmede med Rammerne for hans politiske System«. Men Lovene viser, at der i Virkeligheden ikke var nogen Plads for Karlstadts Syn i Kongens »System«. Lovenes kirkelige Betragtning staar netop i den øjensynligste Modsætning til Karlstadts hele Kirkeopfattelse. Her er ikke mindste Spor til, at Kongen vil et Brud med Paven som Kirkens aandelige Overhoved, langt mindre er der Tale om at ombygge Kirken efter det almindelige Præstedømmes Teori. Trods Fornyelser vil Kongen ikke rokke ved Bispe-

[1]) Landretten, Kap. 44, jfr. Byretten, § 77 ff. (Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle dske Love, IV, 1824, S. 23 f., S. 113 f.).

[2]) Omfanget af denne Domstols Kompetence vil senere blive undersøgt.

[3]) Naar der siden i Udlandet gik Rygter om, at Kongen vilde gøre ham til Ærkebiskop, kan de muligvis hænge sammen med Ejendommeligheden ved denne Dommerplads, hvis de da ikke blot er bygget paa Kendskab til, at Jørgen Skodborg nu var i Kongens Unaade.

[4]) Jfr. Barge, I, 256 f., 471.

styret, og den Appeldomstol, som Lovene vil indføre i gejstlige Sager, og som netop maa antages at være drøftet med Karlstadt, da hans Engagement skulde omfatte »at sidde til Doms«, den skulde dømme efter den kanoniske Ret, som Karlstadt havde været med til at brænde som antikristelig! Og paa det indre, egentlig aandelige Omraade i Kirken, navnlig med Hensyn til Læren, tænkte Lovene aldeles ikke paa at gribe ind — i alt Fald ikke med nogen Stempling af katolsk Lære som vrang. Netop Kendskabet til den paatænkte kirkelige Reformlovgivning maa have gjort Danmarks-Opholdet til en afgjort Skuffelse for Karlstadt. Men trods denne Skuffelse, er der vitterlig en ganske særlig, personlig Grund til, at Karlstadt kastede Vrag paa den lige opnaaede Position i den danske Konges Tjeneste. Han har ikke selv lagt Skjul derpaa. Vi vil forstaa den, naar vi følger hans Vej efter Bortrejsen fra København.

I Begyndelsen af Juni afrejste han; og netop som Rygtet om hans Ansættelse og store Indflydelse i Danmark begyndte at brede sig og gav Anledning baade til Tale om vort Land som det sikre Tilflugtssted for evangelske (jfr. ovenfor S. 105) og til Raad om at søge Dr. Karlstadts Protektion her[1], dukkede han uventet op i Wittenberg paany. Hans hastige Tilbagekomst fortolkedes rimeligvis allerede da paa meget forskellig Vis. Nogle har opfattet Sagen, som den danske Tradition siden gjorde: man har villet være af med ham. Andre har hørt om, at der netop var gjort ham Tilbud om en stor Stilling, som han ikke vilde have. Allerede i Juni Maaned fortalte et Wittenberger-Rygte, at Christiern II vilde gøre ham til Ærkebiskop[2]. Men i de ledende kursachsiske Kredse, hvor

[1]) Butzers Raad til Brunsfeld og Spiegel, jfr. Zeitschrift für Kirchengesch., XVI, 492 f.

[2]) Jfr. Barge, I, 260: en vis Albert Burer skriver 30. Juni 1521 fra Wittenberg til Beatus Rhenanus: »Carolstadio rex Daniæ archiepicopatum obtulit« (Brevet i Horawitz-Hartfelder, Briefwechsel des Beatus Rhenanus, 1886, S. 280 f.). H. Haar, der i Khist. Samlinger, 5. R. IV, har behandlet Karlstadts Ophold i Danmark, anfører ogsaa (S. 423) et Brev fra Humanisten Mutian Rufus i Gotha til Joh. Lang i Erfurt, der omtrent tilhører samme Tid. Brevskriveren tilbyder spøgende Lang sine bona officia, hvis han vil søge om et Bispedømme hos en vis Konge, der »siges at have slagtet nogle Bisper

man i Virkeligheden synes at have været saare veltilfreds med at befris for den urolige Professor, vakte hans Komme Betænkeligheder, da man hørte, at han vilde blive i Sachsen. En Mangel paa Ordholdenhed fra Karlstadts Side kunde ogsaa skabe Vanskeligheder i Forholdet til Christiern II, der forstaaelig nok maatte fortolke en Udebliven fra Tjenesten som en Fornærmelse.

Det er under disse Omstændigheder, at et af Spalatin foranstaltet »Forhør« over Karlstadt holdtes den 24. Juni. Den ved denne Lejlighed af Spalatin selv nedskrevne Beretning viser tilstrækkelig tydelig, at enhver Tale om at sætte Karlstadts Hjemrejse i Forbindelse med Utilfredshed fra Kongens Side er grundløs. Tværtimod, det er Karlstadt, der i høj Grad modstræbende har indvilliget i at tjene Kongen i et Aar med at »læse, prædike og raadgive«. Noget andet er rigtignok, om Kongen har mærket noget som helst til denne Uvilje fra Karlstadts Side, og om Grundene dertil er blevet drøftet her oppe. Derom siges ikke et Ord. Hvad man derimod faar et meget stærkt Indtryk af, er, at Karlstadt overfor Kongen har forholdt sig meget reservé, da han følte sig ganske ufri. Han har samtykket i, hvad Kongen krævede, og blot været optaget af den Tanke at dække over, at han vilde bort, for ikke at vende tilbage. Karlstadt paastaar, at Bortrejsen var umulig, hvis han ikke lovede Kongen sin Tjeneste, men i samme Aandedræt indrømmer han, at han aldeles ikke har været Genstand for nogen Tvang, da han indgik Forpligtelsen[1]. Allerede denne Redegørelse tyder paa, at Kongens Personlighed har indjaget ham en ligefrem Rædsel. Han har følt, at han

levende« og nu »gennem vore Fyrster« søger at faa de ledige Pladser besat. Haar formoder, at Karlstadt efter sin Ankomst til Wittenberg har modtaget en Skrivelse fra Christiern II med et virkeligt Tilbud om en Bispestol — dog at Brevet er kommet, efter at nedennævnte Forhør, hvori intet nævnes derom, er afholdt. Formodningen om en saadan Skrivelse svæver ganske i Luften. De omtalte Bispestole kunde Kongen allerede have tilbudt Karlstadt i Kbhvn, hvis han havde haft saadanne Planer med ham. At han nu, da han var paa Rejse til Nederland, pludselig skulde faa Lyst til at sende Karlstadt til Lund eller til Sverige, synes mærkeligt.

[1]) »Dartzu hab in bewegt, das er on berurte zusage aus Denemarck nicht hab mogen kommen, nicht das er darczu gedrungen were« (Zeitschr. f. Kirchengesch., XIII, 316 f.).

allerede ved sin Rejse havde bundet sig og ikke kunde træde tilbage uden at fornærme Kongen. Denne har tilkendegivet ham sin Vilje, og Karlstadt har forstaaet, at Modsigelse her var farlig og umulig. Endnu stærkere fremgaar Karlstadts Frygt af den Motivering, han nu giver for, at han vil bryde sit Løfte. »Men fordi det er ham paalagt i Danmark«, hedder det i Spalatins Optegnelse, »at han intet maa skrive eller lade udgaa mod Paven, medmindre han forinden har ladet Kongen se det, og fordi han i Danmark frygter for paveligt Band og kejserligt Akt og tilligefor én Person etc., derfor er han bekymret for at begive sig til Danmark«. Censuren var ham pinlig, det er tydeligt nok; den rev jo Grunden ganske bort under Fødderne for hans Standpunkt og for Agitationen mod den bestaaende Kirke; men et senere Tilbud viser, at den dog er ganske underordnet for ham i Forhold til det stærke Indtryk af personlig Usikkerhed i Danmark. Og atter her er Rædslen »vor ayner Person« det aldeles afgørende. Spalatin har ikke fundet det raadeligt i sin Optegnelse (sikkert til Brug for Kurfyrsten) at karakterisere den unævnte nærmere; hvad »etc.« i Karlstadts tyske Ord har indeholdt, faar vi ikke at vide. Men at »Personen« er Christiern II, synes mig ganske utvivlsomt[1]. Og Rædslen for ham har været ægte nok. Det fremgaar tilstrækkelig af, at Karlstadt straks efter erklærede, at han hellere end at rejse til Danmark igen, endog vilde forlade alt og drage ud i den vide Verden »paa Guds Naade«. Men dèr truede jo ogsaa Band og Akt ham! Frygten for det ene Menneske vejer altsaa mere end alt andet. Eller rettere, Karlstadt maa have haft et stærkt Indtryk af, at han netop i Danmark paa Grund af denne »ene Person« var i større Fare for Pavens og Kejserens Indgriben end andetsteds.

Det lyder mærkeligt, ti man skulde dog netop tro, at Risikoen her var mindre. Spalatin gjorde da ogsaa Karlstadt opmærksom paa, at Christiern II ikke just stod i bedste Forhold

---

[1]) Saaledes ogsaa H. Haar; H. F. Rørdam gættede paa Sigbrit (Khist. Sml. 5. R., IV, 426), men det forstaas ikke, hvorfor man ikke i Sachsen har vovet at nedskrive hendes Navn. Karlstadts senere Tilbud viser ogsaa afgjort, at det er Kongen, han har Mistillid til

til Paven, og at kejserlige Akt-Erklæringer ingen Gyldighed havde i Danmark[1]. Vi kan tilføje, at Christiern II jo havde forbudt Bandtruselsbullens Offentliggørelse, ikke havde været bange for at indbyde selve Luther og aabenbart havde vist virkelig Iver for at engagere netop Karlstadt. Han stod endvidere i Begreb med at udstede Love, der dog faktisk betød en Krænkelse af kirkelig Praksis med Hensyn til kirkelig Jurisdiktion, ja en Krænkelse netop ogsaa af Pavens Ret. Karlstadt vidste det; han havde selv faaet Tilbud om at modtage en dansk Dommerstilling i Sager, der efter nedarvet Praksis hørte under Pavens Forum. Men alt dette kunde ikke overvinde hans Frygt.

Denne Karlstadts Frygt kaster da Lys over Christiern II's Luthervenlighed og over Standpunktet i den projekterede Lovgivning. Karlstadt har forstaaet, at den første beroede paa en Misforstaaelse, og at den sidste ikke indeholdt nogen som helst Garanti for h a m. Hvorledes skulde den ogsaa kunne gøre det, naar »Kirkeloven«, den kanoniske Ret, stadfæstedes gennem den? Der falder tillige Lys over Meningen med den specielle Censurforpligtelse. Den betød jo ikke, at Kongen overhovedet ikke kunde tænke sig Angreb paa Paven, men Karlstadt har fuldtud forstaaet, at den betød, at et Standpunkt, som forkastede Pavens Stilling som Kirkens Overhoved, ikke kunde gøre Regning paa Støtte hos Christiern II.

Et særligt Punkt maa man her lægge Mærke til. Karlstadt paaberaaber sig ikke under Forhøret i mindste Maade, at det viste sig, da han kom til Danmark, at Kongen havde skiftet Sind og indtog en anden Stilling til Angreb paa Paven end før, heller ikke at der under hans Ophold skete en Forandring i Kongens Synsmaade. Det sidste har man imidlertid antaget virkelig var Tilfældet, idet Christiern II's pludselige Tilbageholdenhed er blevet forklaret ved, at han netop under Karlstadts Ophold modtog Efterretning om Wormser-Rigsdagens kirkelige Resultat[2]. Da Karlstadt kom til København, kunde

[1]) Forbudet mod at skrive mod Paven søger Spalatin at tolke som Udtryk for, at Kongen ønsker Karlstadt sikret!

[2]) Heise: Danmarks Riges Historie 1481—1536, S. 230.

man faktisk endnu ikke kende dette[1]. Ediktet, der stadfæster det pavelige Band, er ganske vist dateret 8. Maj, men i Virkeligheden er det jo først udstedt 26. Maj efter Rigsdagens Slutningssession[2]. En Efterretning om Akterklæringen k a n derimod være naaet herop før Karlstadts Bortrejse, h v i s denne falder et godt Stykke ind i Juni. Rimeligt er det nu ganske vist ikke, men er det sket, bør man vogte sig for at overvurdere Efterretningens Betydning for Christiern II. Karlstadts Udtalelser ved Forhøret eller rettere hans fuldstændige Undladelse af at paaberaabe sig en forandret Optræden fra Kongens Side tyder imod, at noget saadant bestemte Kongens Stilling. Derimod kan man afgjort slutte ud fra den, at Karlstadt var sig klart bevidst, at Pavens Band og det kejserlige Akt i høj Grad betød noget for Christiern II, nemlig paa Grund af det kirkelige Standpunkt, han i Forvejen indtog. Muligvis har Kongen ligefrem i sine Samtaler med Karlstadt ytret sig derom. Muligvis drager Karlstadt sin Slutning ud fra det Kendskab, han bl. a. gennem de nye Loves Indhold havde til Kongens Stilling. Vist er det blot, at han ikke har vaklet i sin Overbevisning om, at baade Pavens og Kejserens Dom var af allerstørste Vægt for Christiern II. Og Udtalelsen viser, at Overbevisningen om den Fare, dette betyder for ham, øges stærkt ved hans personlige Indtryk af Kongen. Er det det uberegnelige og voldsomme i Kongens Karakter, han begrunder denne Frygt paa? Eller er det ganske simpelt det stærke Indtryk af, at Christiern II absolut følte sig som god Katolik trods sine hidtidige Handlinger og fremtidige Planer. Formodentlig begge Dele.

At dette er Karlstadts Indtryk af Kongen og hans Standpunkt overfor en erklæret Vranglærer, bekræftes ved det Tilbud, han sluttelig fremsatte, efterat man fra sachsisk Side havde underkastet ham et stærkt Pres. I et Brev[3] lovede

---

[1]) Hopfensteiner har efter hans Brev af 25. April at dømme forladt Rigsdagen straks efter og kunde altsaa ikke meddele noget herom.

[2]) Deutsche Reichstagsakten unter Karl V, II, S. 641 f. P. Kalkoff: Entstehung des Wormser-Edikts, 1913, S. 260 f. (om Forhistorien se ogsaa Tillægsafh. i Archiv f. Reformationsgeschichte, XIII, 1916, S. 241 f.).

[3]) Zeitschrift f. Kirchengeschichte, II, 128 f. Brevet maa antages skrevet til Spalatin.

han virkelig at vende tilbage til Danmark, men paa Betingelser, som han var sikker paa, ikke kunde accepteres. Han fordrer bl. a. et specielt, beseglet Værnebrev fra Kurfyrst Friedrich, der tillagde ham Karakter af dennes Gesandt; han vil altsaa ikke være den danske Konges Undersaat. Han forlanger videre — og det sigter aabenbart til hans Kendskab til de paatænkte Loves Indhold — at Christiern II skriftlig skal garantere ham, at han skal staa under »den bibelske Ret og ikke dømmes efter nogen anden«. Ved Beskyldninger for Vranglære vil han altsaa alene dømmes efter S k r i f t e n, ikke efter »Kirkeloven«, den kanoniske Ret. Trues han af Band eller Akt, og bliver Kongen ham af den Grund ugunstig, skal han have Krav paa fri og uhindret Afrejse med særligt Lejdebrev. Mere underordnet føjes saa et Ønske til om at faa Forpligtelsen til at lade Kongen censurere, hvad han skriver, ophævet: »den Risiko vilde jeg gærne være fri for«[1]. — Et Løfte med disse Betingelser kunde Karlstadt afgive med Sindsro. Han kunde vel allerede være vis paa, at man fra sachsisk Side ikke vilde vove at gøre Kongen bekendt med »Tilbudet«; men gjorde man det, kunde han i alt Fald være sikker paa, ikke mindst med sit Kendskab til de nye Love, at det ikke vilde blive modtaget. — Men har Frygten for Kongen, som baade Forhøret og Brevet viser, været det afgørende, saa mener jeg ogsaa, at man er berettiget til at tvivle om, at Karlstadt heroppe har turdet indvie Kongen helt og fuldt i sine Tanker. Hans senere Deltagelse i Henvendelsen til Kurfyrsten 20. Okt. 1521 (jfr. S. 56 f.) viser paa den anden Side den Vægt, han endnu lagde paa Statsmagtens Stilling. At han derfor i sin Prædiken hos os ligefrem skulde have opfordret til »Frafald«, er næppe troligt. Han kan ogsaa uden dette have talt voldsomt og udæskende og med stærke Invektiver. Der maa i alt Fald fremlægges afgørende Beviser, hvis man skal tro, at Kongen har sympatiseret med en Frafaldsagitator og knyttet ham til sin Tjeneste. — At det overdroges Universitetet i Wittenberg at udtale sig om Karlstadts Betingelser, og at Svaret lød paa, at Karlstadt burde holde sit

[1]) Barge, I, 264, har her en Rettelse til Teksten hos Waltz.

givne Ord[1] fik ingen Betydning; han blev alligevel boende i Wittenberg, udfoldede netop efter sin Tilbagekomst en vældig Aktivitet som Forfatter og blev sluttelig i Vinteren 1521—22 den egentlige Hovedmand i den ejendommelige Bevægelse, der gjorde det første Forsøg paa at bygge Menighedstilstandene op paany ud fra Grundsætningen om det almindelige Præstedømme og fra Kravet om en Bymagistrats Reformationsret. — Et Udtryk i et samtidigt Brev, der kan fortolkes, som om Karlstadt har stillet Kongen sin Tilbagekomst i Udsigt, er tvivlsomt[2] — men i alt Fald fik det ikke reelle Følger. De

[1]) Zeitschrift f. Kirchengeschichte, VIII, 289.

[2]) Den tidligere Strid om, hvorvidt Karlstadt overhovedet har været i Danmark er interesseløs, siden D. Schäfer i Zeitschr. f. Kirchengeschichte, XIII, fremsatte den rette Forstaaelse af Forhøret 24. Juni. Jfr. herom Barge, Karlstadt I, 467 ff. og Haar i Khist. Saml., 5. R., IV, 417 f. — Som Landet nu ligger, kan der kun strides om, hvorvidt Karlstadt virkelig en Tid har tænkt paa at vende tilbage eller ikke. — I Rigsarkivet findes et Andragende fra den senere kgl. Sekretær Hans v. Beyreuth (Johannes Büttner), skrevet i Kbhvn i alt Fald efter Dietrich Slaghecks Henrettelse (24. Jan. 1522). Ansøgeren fortæller Kongen, at han »jetzt ein Jahr verschinnen« fik Tilladelse af Markgrev Kasimir af Brandenburg til at søge Tjeneste i fremmede Lande og derefter fik en Anbefaling fra Dr. Karlstadt samt et Brev til Kongen om, at Karlstadt selv vilde komme til København inden 4 Uger efter Brevbæreren. Gram (Kbhvnske Selskabs Skr., III, 30 f.) antog, at Büttners Ankomst til Danmark skete i Efteraaret 1521, hvorfor Karlstadts medførte Brev maatte angaa en eventuel Tilbagevenden til København. Barge (I, 468 f.), derfra Dr. Heise fik meddelt, at der ikke i Brevet staar, at Büttner kom i forrige »Efteraar« (hvad Gram iøvrigt heller ikke paastaar), antager, at Tyskerens Ankomst fandt Sted i Foraaret, hvorfor Karlstadts Melding gælder hans Komme i Majs Slutning. Denne Opfattelse passer fuldtud til Brevets Opgivelse og stemmer unægtelig bedst med Karlstadts Forhold. At han med den afgjorte Uvilje, han havde mod at vende tilbage hertil, skulde have vovet at stikke Kongen Blaar i Øjnene paany og endda anbefale ham andre Personer, er lidet troligt. Men absolut sikker er Afgørelsen ikke. — Den hos Gram (S. 27) og i Zeitschr. f. Kirchengesch., XIII, 312 (vidtløftigere) citerede Ansøgning til Kongen fra den tyske Sekretær Joh. Wefring indeholder følgende Passus: »Og haver jeg skrevet hjem til min Fader [i Sachsen] om Penge med Dr. Karlstadt«. Naturligst maa Sætningen forstaas om, at W. har brugt Karlstadt ved hans Afrejse herfra som Brevbærer — ikke, som Kolde (Zeitschr. f. Kirchengesch., VIII, 285) vil, om at han ønsker at faa Penge bragt med ham ved hans Komme. Var dette Meningen, kunde der eventuelt tænkes paa Karlstadts forventede 2. Komme; men hvad enten det udaterede Brev virkelig er fra 1522 eller ej, kan ingen sikre Slutninger om Karlstadt drages ud fra det.

senere Underretninger om Karlstadts Færd har formentlig dæmpet den Vrede, man maa antage, Christiern II har følt ved at være holdt for Nar af den højlærde Doctor. Et enkelt Vidnesbyrd om, at Udlandets lærde Kredse vidste, at Kongens Interesse for Karlstadt var blegnet, findes[1], men Episoden synes ellers hurtig at være forglemt.

Med Karlstadts Bortrejse ophører saa foreløbig Kongens Forbindelse med Wittenberg — først som landflygtig skulde han atter træde Luthers Kreds nær, men nu paa en ganske anden og dybt personlig Maade. Resultatet af Forbindelsen maa derfor betegnes som særdeles magert. En lidet fremtrædende Mand, Gabler, om hvem vi intet nyt hører, var tilbage og vedbliver indtil Kongens Fordrivelse at virke ved Universitetet — det er alt. Nye Prædikanter eller Universitetsmænd indkaldes ikke mere. Impulser var selvfølgelig givet gennem Reinhard og Karlstadt, og noget Kendskab til evangelsk Bibelsyn udbredt, men om nogen hjemlig luthersk Bevægelse hører vi ikke. Spørgsmaal om Kongens Stilling til en saadan foreligger overhovedet ikke. Forbindelsen med Lutheranerne fremtræder da i Ordets egentligste Forstand som en Episode i Kongens Regeringstid, og det eneste udadtil fremtrædende Resultat af Forbindelsen synes det Had til Kongen og »Kætteriet« at være, som særlig Klagerne fra Oprørerne bærer Vidne om.

Set paa Baggrund af Christiern II's fremtrædende Iver i Begyndelsen af 1521 for at faa Wittenbergere ind, forklarer dette Forhold den almindelige Tale om et »Omslag« fra Kongens Side. Hermed menes dog som Regel ikke en virkelig Opgivelse af religiøs Interesserethed og Sympati for det lutherske, men en Skiften politisk Taktik. Stor Tillid til Christiern II's Sans for den nye Bevægelses religiøse Side har overhovedet vore Historikere ikke haft. Svaning og Huitfeldt opfattede jo Kongens Interesse som et Udslag af, at han forstod Lutherdommens Brugbarhed til at sønderbryde Hierarkiets Magt. Gram, der klart saa det betænkelige ved at tillægge Kongen

[1]) Brev fra Capito til Erasmus (14. Oct. 1521), hvori det hedder: »Vi véd, at Kongens Mening om Karlstadt er forandret« (Erasmi opera, III, S. 668, citeret hos Barge, I, 471).

en saa udpræget historisk Divinationsævne, var dog lige fuldt forvisset om, at »Kong Christierns Øjemed med Reformationen har ikke været meget ren og hellig«. Kongen opererede som Politiker og vilde »bravere det romerske Hof og tvinge det efter sin Vilje«. Men saa »begyndte han at blive bange og frygte sig«. Derfor sendte han Karlstadt (og Gabler) tilbage, og under Opholdet i Nederland »læste Kejseren ham en Tekst og tog Løfte og Forsikring af ham, at han ikke skulde have mere med dette Slags Folk at skaffe«. Dertil kom de mange Ting, Kongen havde »at lade negociere hos Paven«, og særlig Hensynet til den nye pavelige Afsending, de Potentia, fuldførte Omslaget. Men iøvrigt glemmer Gram ikke en Henvisning til Kongens »bekendte Ustadighed«[1].

I nyere Tid varieres de samme Forklaringer, snart træder Hensynet til Kejseren mere i Forgrunden, snart er det Hensynet til Paven, der er det mest afgørende; men det betones dog, at Kongen med sin humanistiske Interesse virkelig tillige havde Sans for en egentlig Kirkereformation. Omslaget betød da ikke en Opgivelse af saadanne Tanker, men en foreløbig Henlæggelse af dem af Hensyn til Tidsomstændighederne. Helveg mener, at Kongen »vilde en Kirkereformation ligesaa fuldt som tidligere«; »hans Stemning overfor Luther og Wittenbergerne var i Grunden heller ikke anderledes end før; skulde det vise sig, at de kom frem igen [altsaa trods Band og Akt], saa var han rede til at benytte sig af deres Tjeneste«[2]. — Allerede Münter tog dog ikke i Betænkning at lægge Hovedvægten paa Kongens religiøse Interesse. »Kongens Fjender har søgt at udlede hans Reformationsforsøg fra urene Kilder og at vise, at det ikkun var Attraa efter at berige sin og Statens Kasse paa Kirkens Bekostning og Politik i Henseende til hans Forhold til det romerske Hof, som havde bevæget ham til at nærme sig de Wittenbergske Reformatorer; desmere er det Efterverdenens Pligt at dømme ham med Upartiskhed«[3]. De andre Bevæggrunde kan have vejet til,

[1]) Kbhvnske Selskabs Skr., III, 29 f.

[2]) Helveg: Den danske Kirkes Historie indtil Reformationen, II, 1870, S. 551.

[3]) Om Kong Christiern den andens Reformationsforsøg i Danmark, i Skandinavisk Museum, II, 1798. S. 158 ff.

men Münter tror virkelig paa, at »Sandheden af Luthers Sætninger maa være blevet indlysende for en Fyrste af saa ypperlige Ævner og saa megen Selvsikkerhed«. Den lærde Biskop var dog tillige klar over, at Kongen dengang ikke kunde ane, at Lutherdom vilde føre til Dannelse af en egen ny Kirke. »Det var altsaa ikke ligefrem en Krigserklæring mod Rom, naar han kaldede Lærere ind i Landet, som skulde virke i Luthers Aand«[1]. Iøvrigt slutter Münter sig nærmest til Gram i Forklaringen af Kongens »pludselige Sindsforandring« — den ligger i hans »naturlige Vægelsindethed«, i Hensyn til Pave og Kejser, Samtaler med Aleander og Erasmus i Nederland, o. s. v. Og Kongen viser saa først sit Omsving ved at beordre Karlstadt (og Gabler) ud af Landet.

Ogsaa Allen tror paa de dybere Motiver hos Kongen. »Omslaget« betyder derfor blot, at Kongen, nødet af Forholdene, foreløbig opsætter Reformationsplanerne. Allen formodede allerede rigtigt, at Karlstadts Bortrejse skyldtes hans egen Beslutning; Omslaget maa derfor lægges senere end denne, men da Allen ikke tror paa, at Kejser og Pave eller Legaten de Potentia har øvet nogen virkelig Indflydelse paa Kongen, finder han Forklaringen simpelthen i de nye hjemlige Opgaver: i det svenske Oprør og Striden med Hertug Frederik og Lübeck, der optog Kongen helt efter Tilbagekomsten fra Nederland. »Det var ikke en Tid, hvor han kunde tænke paa Forbedringer i Kirkens Lære og Styrelse«[2]. Denne Opfattelse er for saa vidt mærkelig, som Allen jo meget godt ved og fortæller om, i hvor høj Grad den nye Lovgivning, der netop ogsaa berørte Kirken stærkt, optog Kongen efter hans Hjemkomst fra Nederland.

Endnu kan nævnes C. Paludan-Müllers ejendommelige Potensering af Forklaringen udfra Kongens Ustadighed. For ham er Christiern II's Forhold til Wittenbergerne Udtryk for et »Lune«; han ofrer derfor kun et Par Linier paa det

---

[1]) Ssteds, S. 160, jfr. S. 400: »Intet af de Skridt, Kongen havde gjort, kunde drage et Schisma med Rom efter sig. Skiønt ikke i beste Forstaaelse med Paven, var han dog endnu Kirkens Søn«, og han tænkte ikke paa at »opsige Apostelstolen Huldskab og Troeskab«.

[2]) Allen, III, 2, 56.

hele[1]. Paludan-Müller bliver altsaa staaende ved Melanchtons første Formodning.

Heises Udtalelser er ikke ganske klare, men at han ogsaa tror paa Kongens virkelig aandelige Interesse for Kirkens Reform, har man Indtryk af. Tydeligst udtaler han sig i Anledning af Kongens Indblanding i den kirkelige Embedsbesættelse, hans Hofholdningsinstruks og de nye Love. Christiern II's Standpunkt er »den forlutherske Humanismes«; han vil overholde den katolske Gudstjenestes Former og et Angreb paa Paven som Kristi Statholder synes ikke at være faldet ham ind. Paa den anden Side synes Heise at mene, at Pavens Bandsættelse af Luther ikke holder Kongen tilbage fra at indkalde baade Luther og Karlstadt. Først Efterretningen om den kejserlige Akterklæring under Karlstadts Besøg, bestemmer Taktikændringen. »I dette Øjeblik ønskede Kongen af politiske Grunde hverken et Brud med Paven eller Kejseren«[2]. Netop derfor forbyder Kongen Karlstadt at angribe Paven. Men hvad forstaar Heise her ved et Brud med Paven, der altsaa under andre Forhold dog var tænkeligt? — Som man vil se, har Fremdragelsen af den nye Kilde (Forhøret over Karlstadt) end ikke afgjort Spørgsmaalet om, hvorvidt Kongens Taktikændring ligger før eller efter Karlstadts Bortrejse.

Et Kildemateriale, der giver os noget sikrere Indblik i Kongens personlige Forhold til Evangeliet i disse Aar, har vi nu engang ikke. Med god Grund kan man gentage om Christiern II, hvad Paludan-Müller siger om Frederik I: »hans personlige Religion kender jeg ikke«. Men derfor at tillægge Kongen udelukkende politiske Motiver, er ganske uberettiget. Mig forekommer det, at Münter, Allen og Heise er inde paa den rette Vej, naar de antager, at Forholdet til Wittenbergerne maa ses som et Led i en virkelig interesseret Bestræbelse fra Kongens Side for at hæve Livet i Kirken og reformere dens Brøst. Men det maa tillige betones afgjort, at der ikke foreligger noget som helst sikkert Vidnesbyrd om, at Kongen kunde tænke sig et virkeligt Brud med Paven som Kirkens

[1]) De første Konger af den Oldenborgske Slægt, S. 393.
[2]) Danmarks Riges Historie 1481—1536. S. 238, 230.

aandelige Overhoved eller altsaa et Kirkeskisma. Intet i Forholdet til Wittenbergerne tyder paa dette eller paa, at Christiern II har tilegnet sig en Kirkeopfattelse, der bygger paa det almindelige Præstedømmes Ret og dermed paa et Brud med den hierarkiske Idé. Noget Bevis er heller ikke ført for, at Christiern II var en radikal Humanist af en saadan Type, der kan antages aandelig at have brudt med Katolicismen. Vi er da uberettigede til at fravige Antagelsen af, at Kongen virkelig følte sig som Katolik og selvfølgelig derfor opfattede kirkelig Enhed som en *conditio sine qua non.*

Men noget Bevis for, at Kongen har faaet et saa klart Indblik i det lutherske Standpunkt, at han forstod, at det konsekvent maatte føre til et saadant Kirkebrud, kan nu heller ikke bringes ud fra vort Materiale om Kongens Forhold til Wittenbergerne. Hvor meget Christiern II har kendt til det lutherske, er overhovedet stadig det uvisse Punkt, der gør Undersøgelsen saa svævende. Først gennem Hopfensteiner (jfr. S. 105) har han muligvis overhovedet faaet Lejlighed til at læse Luthers Skrifter. Naturligvis er det i og for sig rimeligt, at baade Reinhard, Gabler og Karlstadt kan have ført enkelte Bøger med sig, men selv om saa var, følger jo ikke deraf, at Kongen har læst dem, og har han det, er det heller ikke givet, at han af dem fik Indtryk af, at et Skisma var uundgaaeligt. Ikke med Urette kan man hævde[1], at det først var Wormser-Ediktet, der »beseglede« Skismaet. Selv Luthers store Programskrifter forudsætter jo Bevarelsen af Kirkens Enhed. Selv om Hierarkiets guddommelige Ret benægtes her, benægtes ikke, at dette ud fra »menneskelige« Grunde maa have en kirkelig Jurisdiktionsret. Dets Forsømmelse af det kirkeskabende Evangelium paatales, men det forudsættes, at det er Gejstligheden, som skal tage sig af Lære og Liv. Der tillægges Lægfolket og særlig Fyrsterne Ret til at kræve og eventuelt selv gennemføre en Række ydre Reformer; men det paalægges dem langtfra at bryde med Kirken. Først gennem Karlstadt k a n Kongen have lært den Opfattelse at kende, at Evangeliet nødte til Brud med Pavekirken som antikristelig,

[1]) P. Kalkoff: Zur Entstehung des Wormser-Edikt i Archiv für Reformationsgeschichte, XIII, 1916, S. 241.

men det forudsætter, som sagt, at Wittenbergerprofessoren har talt rent ud, og netop det kan man ikke antage. — Langt mindre kan Kongen have forstaaet Lutherdom som et brugbart Middel til at fremme den kgl. Magt over Bisperne. De Veje, han fulgte for at opnaa, hvad han her ønskede, er ogsaa ganske de sentmiddelalderlige og viser udpræget Forstaaelse for, at Paven er Kongernes Forbundsfælle og den sikreste Hjælper til at opnaa Resultater. Har han opfattet »Lutheriet« som en brugbar Forbundsfælle for dette Maal, gælder det atter, at Hovedsagen har staaet fast: intet Brud med Rom, ingen Nedbryden af den bestaaende kirkelige Organisation. Paa intet Tidspunkt kan det godtgøres, at Kongen har tænkt paa Fornyelser, der ikke var gennemførlige indenfor den bestaaende, hierarkisk ordnede Kirkes Rammer. Gram kan have Ret i, at Kongen ikke havde noget imod at »bravere« Paven, men indenfor de Grænser, som Münter korrekt betegnede, idet han hævdede, at en ligefrem Krigserklæring til Rom laa ganske udenfor Kongens Tanke.

Forholdet til Wittenbergerne maa da simpelthen forklares ud fra Kongens Interesse for at hæve Kirkelivet ved at fremme Bibelkundskab og evangelsk Lære indenfor den bestaaende »hellige Kirke«. Mere kan heller ikke det, vi faktisk ved om Kongens Forhold til de tre Personer, lære os. — Naar da Forholdet til Wittenbergerne kun blev en Episode, har det sin naturlige Forklaring i, at Kongen netop vedblivende fastholdt sit Syn paa kirkelige Reformer og hverken skiftede Anskuelse eller Handlemaade paa dette Omraade. Forholdet beroede paa en Misforstaaelse paa begge Sider, og Bruddet indtraadte ganske naturlig, da man fra begge Sider blev klar over dette. Til Misforstaaelsen hos Wittenbergerne har formentlig især Reinhards urigtige Oplysninger bidraget. Den mere klartseende Karlstadt erkendte den straks, da han kom, og han er retsindig nok til ikke at dække sin Retræte med Beskyldninger mod Kongen for at have handlet troløst mod ham. — Spørgsmaalet er udelukkende, naar Kongen blev klar over sin Misforstaaelse. Det er her ikke helt udelukket, at han allerede var det inden Karlstadts Komme. Hopfensteiner kan have meddelt ham, at det pavelige Band var en

Kendsgærning (Bullen *Decet Romanum Pontificem* af 2. Jan. 1521), og allerede dette kan have gjort Indtryk paa ham. En Samtale med Povl Helgesen (refereret i et Brev fra 3. Nov. 1524), hvori denne, der siden Kendskabet til Bandbullen havde taget sit Parti, tog afgjort Afstand fra Luther som Kætter, kan have virket med[1]. Muligt Kendskab til Luthers Skrifter ogsaa. Vi ved det ikke. Fast staar kun, at Christiern II's bestemte Optræden overfor Karlstadt, med Foreskriven af Grænserne for hans Virkefrihed og med Tilbud om en Stilling uden noget sikkert Tilsagn om Værn overfor Paven, hvis Bulle jo ogsaa truede ham, kan forklares ud fra, at Kongen allerede var ude af Misforstaaelsen. — Men sandsynligst er det dog, at Klarheden over, hvad Wittenbergerbevægelsen bar i sit Skød, først er indtraadt e f t e r Karlstadts Bortrejse. Kendskabet til Kejserens Godkendelse af Bandet og Forhandlingerne i Nederland med fremragende Katoliker har da slaaet Hovedet paa Sømmet. Men i b e g g e Tilfælde er der ikke Tale om nogen Skiften Standpunkt eller om Opgivelse af de Reformplaner, som havde hans Sympati, og heller ikke om nogen Opsættelse af Arbejdet for dem. Bruddet med Wittenberg er den naturlige Konsekvens netop af de stadig fastholdte Reformtanker.

I hvert Fald er det tydeligt, at Kongen under sit Ophold i Nederland har taget sit Parti. Der er ingen Grund til at dvæle her ved denne Rejse, hvis Hovedformaal var politiske (Holstens Forlening, de truende Forhold i Sverige). Foranledningen til den var Hopfensteiners Meddelelse fra Worms om, at Kejseren 14 Dage efter Pinse vilde være i Brabant. Pludselig, vel efter at have konfereret med Hopfensteiner efter hans Hjemkomst, besluttede Kongen sig til personlig at opsøge

[1]) Brevet til Peder Iversen, jfr. H. Rørdam, Monumenta, I, 119. I Almindelighed henføres denne Samtale til 1522, da Helgesen, umiddelbart efter at have omtalt den, erklærer, at nu blev Kongen hans Fjende, saa han derfor flygtede til Jylland. Det er dog givet, at Kongens Fjendskab mod Helgesen skyldtes hans dristige Prædiken paa St. Hansdag 1522. At en Kætterdom over Luther ikke kunde vække Kongens Uvilje, er givet efter hans Stilling allerede siden Rejsen til Nederland. Heller ikke forstaas, hvorfor Kongen i 1522 skulde raadspørge Helgesen om Luther, naar han allerede 1521 havde taget sit Parti overfor Wittenberg.

Svogeren og iværksatte Besøget paa sin ejendommelig dristige Maade. Endnu 17. Juni var Kongen i Danmark; først i Midten af September vendte han tilbage[1].

At det kirkelige Spørgsmaal imidlertid spiller en Rolle med paa denne Rejse, er sikkert. Det har næppe heller været blot for sin private Fornøjelse, at Hopfensteiner førte den Kasse med Luthers Bøger med sig, som Aleander havde et saa godt Øje til. Christiern II har nu ønsket at faa fuld Rede paa det lutherske Spørgsmaal og vel ogsaa villet vide, hvorledes Kejseren tænkte at stille sig til de Reformkrav, som Luthers Optræden havde givet fornyet Liv og Kraft. Antagelig har Kongen ogsaa ønsket sin Svogers Støtte overfor Paven i sin personlige Sag (Bispernes Henrettelse i Stockholm). Først ved Konferencerne i Nederland med Kejseren og hans Omgivelser har Christiern II kunnet faa de udførlige Referater af Wormser-Forhandlingerne om det lutherske Spørgsmaal. Han maa her ogsaa have faaet et stærkt Indtryk af den afgjorte Iver, Kejseren havde, for at faa Spørgsmaalet ordnet i den bestaaende Kirkes Interesse[2].

Aleanders Indberetning[3] til Paven giver et levende Indtryk af, hvor stærkt dette truende Kirkespørgsmaal var i Forgrunden i Kejserens Omgivelser. Den viser ogsaa, hvor ihærdig han arbejdede, for at faa Kejseren til at paavirke sin danske Svoger. Frygten for, at den tilsyneladende mægtige, nordiske Hersker fuldt og helt havde stillet sig paa Luthers Side, var stadig levende hos Nuntien. Christiern II var desuden i hans Øjne *un uomo terribile*, der let kunde bringe sit Land til Frafald, »hvilket ikke vilde være første Gang«! Aleander anbefalede allerede af den Grund betegnende nok Leo X »at lukke Øjnene en Smule« for hans kirkelige Voldshandlinger i Sverige[4]. Nuntien var saaledes ingenlunde beroliget ved

---

[1]) Allen, III, 2, 95 ff.

[2]) Allerede i Januar erklærede Karl V, at han ikke blot vilde sætte sine Riger, men sit eget Liv ind paa at udrydde den onde Vækst med Roden (Archiv f. Reformationsgesch., XIII, 268), jfr. skriftlig Udtalelse 19. April (Deutsche Reichstagsakte, II, 595).

[3]) Acta pontificum Danica, VI, S. 366, Nr. 4884.

[4]) Indberetninger fra Kongens Sendemænd i Rom taler iøvrigt tydelig om Rejsens Virkninger dèr. Der gik fabelagtige Rygter om

Christiern II's Optræden i Gand, som han umiddelbart forinden fortæller Paven om. Dèr havde dog Kongen den 25. Juli været med til en af de store »antilutherske Demonstrationer«, som Aleander arrangerede. En højtidelig Messe fejredes i Jakobskirken under Nærværelse baade af Kejseren og Kongen sammen med Hoffet og Masser af Befolkningen. Derefter holdtes paa Kirkepladsen udenfor en »højtidelig Sermon« til Mængden, som Aleander efter Opgivelser endog anslaar til »mere end 50,000 Personer«, og der opbrændtes mere end 300 Eksemplarer af Luthers Bøger. I Forvejen var den apostolske Bulle og »Cæsars« Edikt blevet bekendtgjort for Folket. Kejseren var yderst tilfreds med det hele (*fece un bel riso et festa di tal cosa*); om Christiern II's Bifald forlyder intet.

Men i Virkeligheden har Kongen næppe behøvet at være Genstand for noget egentlig Pres. Har han imidlertid vaklet i sin Dom, har den ensidige Paavirkning her været afgørende. Han har næppe mødt én eneste, der med Afgjorthed vilde tale Luthers Sag. Derimod har der været tilstrækkelig mange, der drog til den anden Side. Han har under Opholdet truffet Berømtheder som den engelske Kardinal W o l s e y og den store Humanist E r a s m u s. Men ogsaa disse var, trods deres humanistiske Stade, afgjorte Talsmænd for den bestaaende Kirkes Enhed under Pavens Styre. Erasmus havde i det længste søgt at støtte Luthers Sag, men det gik ham som saa mange andre Reformvenner, Skriftet *De captivitate Babylonica* blev afgørende for hans Syn paa Luther[1].

Kongens Optræden i Nederland og om hans Magt, noget der ogsaa bidrog til velvillig Bedømmelse af hans Voldshandlinger (jfr. Acta pontif. Dan., VI, Nr. 4880—81.

[1]) Jfr. P. Kalkoff: Die Vermittlungspolitik des Erasmus u. sein Antheil an den Flugschriften der ersten Reformationszeit (i Archiv für Reformationsgeschichte, I, 1903—4, S. 1 f., 194). Her paavises, at Erasmus er Forf. til de anonyme *Acta academiae Lovaniensis* 1520, der tidligere har været tillagt Luther. Erasmus vilde her uskadeliggøre Bullen af 15. Juni 1520, som han paastod var forfalsket eller forhastet, da Sagens Undersøgelse ikke var virkelig tilendebragt. I alt Fald var Bullen ikke bindende. Luthers Sag burde forelægges et Koncil eller en Voldgiftsdomstol. — I Anl. af Aleanders Opbrænden af Luthers Skrifter erklærer Erasmus bidende: »Det er let at fjærne Luther af Bibliotekerne, men vanskeligt at fjærne ham af Menneskers Hjærter«. Og han fastslaar: »Sandheden bliver ikke undertrykt, selv om Luther bliver det« (jfr. Theol. Rundschau, VIII, 1905, S. 58).

Fra Erasmus's Breve[1] kender vi den mærkelige og ofte citerede Udtalelse, som Christiern II under en Samtale med den højt ansete Lærde fremkom med. Erasmus havde bebrejdet Luther hans hensynsløse Optræden; men netop den havde Christiern II's Sympati, og han erklærede betegnende, at ved milde Midler naas intet; de Lægemidler, der mægter at ryste hele Legemet, er de bedste og virksomste. Det vilde sikkert være forhastet af denne løsrevne Ytring i en Samtale at slutte, at Kongen, netop efter at være blevet klar over Luthers Radikalisme, havde faaet virkelig Sympati for hans Sag, og altsaa nu kun holdtes tilbage af politiske Grunde. Kongen priser blot den Kampmaade, der ligger hans Natur nærmest, og Allen har Ret i, at disse Ord tegner os et klarere Billede af ham end lange Beskrivelser. Men ikke mindst belyser de tydelig Modsætningen i Karakteren mellem Kongen og den forsigtige Humanist. Noget ganske andet er imidlertid, om Ordene virkelig kan tages til Indtægt for en Sympati for Luthers Opfattelse. Her mener jeg, at Karlstadts Forstaaelse af Kongens Standpunkt og vor sikre Viden om Kongens Reformplaner gennem de nye Love vejer for tungt til. Iøvrigt, skal det Billede, Kongen bruger, overføres paa den daværende Virkelighed, tyder det heller ikke paa, at Kongen vilde tale et Skismas Sag, ti herved blev dog Legemet ikke helbredet, men sønderdelt.

Efter min Opfattelse er der altsaa ikke Grund til at tale om Ustadighed, Lune, Omsving eller ny Taktik for at forstaa Kongens Stilling. Den Interesse, han 1517 havde vist Reformvennerne ved at støtte Oprettelsen af Karmeliterkollegiet og derved muliggøre Ansættelsen af Bibelteologen Poul Helgesen ved Universitetet, er ikke forskellig fra den, der driver ham til Indkaldelsen af Wittenbergerne, og den har sin konsekvente Fortsættelse i den nye Reformlovgivnings kirkelige Bestemmelser. Men netop den maatte ogsaa medføre Bruddet med Wittenberg, da Bevægelsen dèr stillede Biblen alene op som Autoritet baade overfor Pavens og et Konciliums Afgørelser og forkastede selve den hierarkiske Kirkeopfattelse. Christiern

[1]) Allen, III, 2, 106 (efter »Epistolae Erasmi Roterodami«, 1642, col. 659. 1214).

II havde 1517 tiltraadt Lateranmødets Beslutninger, og hverken 1520 eller 1521 tænkte han paa at opgive dette Standpunkt. Reformlovgivningen 1521—22 viser, at Kongen meget vel kan gaa Pavens Interesser og Rettigheder nær, men paa samme Vis, som disse var blevet begrænset i andre godt katolske Lande af Hensyn til Kuriens usømmelige Kirkestyrelse og Udbytning af Kirkeprovinserne. Ligesaa kan han gribe ind overfor de hjemlige Hierarkers tilsvarende Anmasselser og Forsømmelser — men Kirkebrud og Reformer ud fra det almindelige Præstedømmes Grundsætning laa ganske udenfor hans Horisont.

Om denne Forstaaelse er den rette, maa prøves gennem en Undersøgelse af, hvad vi kan lære af de nye Love om Kongens Forhold til Kirken.

CHRISTIERN II's NYE LOVE OG HANS KIRKELIGE STANDPUNKT.

Hvor afvigende end Dommen om Christiern II kan være, hersker der dog Enighed om, at han har sikret sig en fremragende Plads i vor Historie ved sit ejendommelige Lovgivningsarbejde. Lovenes Hovedbetydning ligger vel utvivlsomt paa det verdslige Omraade, men allerede af den tidligere Omtale fremgaar, at de ogsaa i kirkelig Henseende er af allerstørste Interesse. For Bedømmelsen af Kongens Stilling til Lutherdommen vilde det nu være særdeles betydningsfuldt, om vi var i Stand til at følge Lovgivningsarbejdets Tilblivelseshistorie med afgjort Sikkerhed. Havde vi tilstrækkelige og sikkert tidsfæstede Forarbejder til Lovene, vilde det omstridte Spørgsmaal, om Kongen en Tid havde været stærkt interesseret i det nye Kirkesyn, men derefter havde slaaet om, let løses. Eventuelle Forarbejder inden Wittenbergernes Komme kunde tænkes at have forskellig Karakter fra dem, der faldt sammen med Karlstadts Nærværelse, og Ophøret af Forbindelsen maatte saa spores i Lovenes endelige Skikkelse, forsaavidt den tilhører Tiden efter Kongens Ophold i Nederland.

Beklageligt er det nu, at vi ikke engang véd med Sikkerhed, naar Kongen har optaget Planen om et Lovgivningsarbejde paa kirkeligt Omraade. Vi véd kun i Almindelighed, at Lovgivningsreformer har optaget Kongen stærkt siden hans Hjemkomst fra Sverige i Februar 1521, men Forberedelserne kan jo godt ligge betydelig længere tilbage, og delvis maa de det utvivlsomt, ti allerede 10. Februar udsendtes en vigtig Forordning om Købstadsforhold. Allerede den tyder paa, at Tanker om Ændringer i Kirkens nedarvede Retsstilling tidlig

maa have været fremme, ti den foretager et reelt Indgreb i Gejstlighedens hævdvundne Rettigheder, for saa vidt som den forbyder Bisper og andre kirkelige Personer at drive Købmandshandel paa Landet. — Men Kongen havde dengang, eller i alt Fald hurtig derefter, langt videregaaende Planer om Reformer paa kirkeligt Omraade. Vi har bevaret en vigtig og ret omfattende Optegnelse om »Brøst, som i nogen Tid haver været betalt og kierdh (paatalt og klaget over), at der skal findes hos Bisper, Prælater og Kirkens Personer«[1]. I løst henkastet Form og temmelig uordnet opregnes her en Række Forhold, som der er Grund til at gribe ind i. Den kirkelige Jurisdiktion trænger til at begrænses, da den breder sig paa verdslige Omraader og desuden misbruger Bandsretten; forskellige kirkelige Afgifter anses for uberettigede; den kirkelige Betjening lider under det gængse Anneksionssystem, hvorefter én Mand skal betjene flere Sogne, samt under, at Sognepræsterne ikke residerer i deres Sogne. Der tænkes paa at sætte Grænser for Kirkegodsets Forøgelse og for vilkaarlig Disposition over det; ligesaa for det kirkelige Tiggeri. Klostrene bør lægges under Bispetilsyn. Der bør sikres Kronen tilbørlig Hjælp og Tjeneste fra Bisper osv. Som man vil se, er alt dette Reformkrav, der længe inden Lutherdommens Fremkomst var levende andetsteds og delvis endog ført igennem. Der er absolut intet i dette, som peger paa evangelsk Indflydelse. Nyordning med Hensyn til Lære, Gudstjeneste eller Kirkestyrelse er her ikke Spor af. En enkelt Gang motiveres ogsaa Optegnelserne ved, at den paaklagede kirkelige Jurisdiktion er i Strid med selve »Kirkeloven«, og Gang paa Gang vender Formlen tilbage: »Gudstjenester øges [eller forbedres] ikke«. Der klages over, at Messer forsømmes eller er nedlagte, de bør derfor genoptages; eller over, at Almuen ikke faar de Messer og Gudstjenester, deres Forældre fik i gamle Dage. Det hele har et særdeles ægte katolsk Præg. Kongen ønsker »Hjælp, Trøst og tilbørlig Tjeneste, naar os og Riget nødtørfteligt er, af Kirkens Mænd«, men her er hverken Tale om at berøve Bisperne politiske

[1]) Trykt i Dske Magasin, VI, 559 ff. I det følgende kaldt »Optegnelsen«.

Rettigheder eller begrænse deres Kirkestyrelsesret — tværtimod, de skal aarlig tilse alt vedrørende Præster, Klostre og Gudstjenester.

»Optegnelsen« er med Rette at betragte som et »Udkast« til den senere Land- og Byrets kirkelige Dele, og hele dens Form tyder stærkt paa, at vi her staar overfor det f ø r s t e Udkast — en løselig opsat Memorialseddel med Punkter, der rent foreløbig er bemærkede som aabenbare Brøst, men som trænger til nærmere Drøftelse og Undersøgelse. — Men i denne Liste mangler Omtalen af Gejstlighedens Købmandshandel, der jo dog maa have optaget Kongen særlig, da den medtoges i Købstadsforordningen. Det tyder paa, at Punkterne er opskrevet e f t e r 10. Februar. Er dette rigtigt, vil det altsaa sige, at Kongens kirkelige Reformplaner paa det Tidspunkt, Reinhard var her, absolut ikke endnu røber noget »luthersk« Præg.

Hvor vidt man nu var naaet med Overvejelserne, da Karlstadt var her, eller inden Kongen rejste, kan vi desværre ikke sige med Sikkerhed. Det gennemarbejdede og i Lovform affattede Udkast til Landretten, som vi har, er udateret[1] og viser blot, at det aabne Brev om Vrag af 26. Maj, der ogsaa griber ind i Gejstlighedens (Bispernes) gamle Rettigheder og Indtægter, allerede var udstedt og forelaa trykt, men paa den anden Side er der Momenter, der tyder paa, at dette Udkast, i d e n Form, vi har det, først er blevet færdigt sent paa Aaret. Af den nøje Sammenhæng mellem Land- og Byretten og den Skoleforordning, som vi har bevaret i Udkast, maa vi slutte, at de er udarbejdede samtidig, og Overvejelserne over saa mange Spørgsmaal og Omraader har utvivlsomt beslaglagt en forholdsvis lang Tid. At Arbejdet derfor har været i fuld Gang, medens Karlstadt var her, er der ikke Grund til at tvivle om. Den Stilling, der blev tilbudt ham, viste, at et vigtigt Punkt af de kirkelige Reformer, der i k k e omtaltes i »Optegnelsen«, nu var kommet til og var tiltraadt af Kongen, ligesom et enkelt Punkt i Landretsudkastet synes at faa sin naturlige Forklaring ved direkte Indflydelse fra

[1]) Om den falske, tilføjede Dato, se nedenfor.

Karlstadts Medarbejde. Men om Lovudkastene paa den Tid havde samme kirkelige Præg, som det bevarede Landretsudkast og som den udstedte Byret, véd vi ganske vist ikke. Muligheden staar aaben for, at de paa dette Tidspunkt kan have været stærkere »luthersk« prægede. Sandsynligt er det paa den anden Side ikke, da Karlstadts Udtalelser i Wittenberg tyder paa, at Lovene bøjede sig for »Kirkelovens« Autoritet, d. v. s. Hovedpræget maa have været gammelkirkeligt.

Foreløbig kan blot siges, at Kongens Rejse vel har betydet en Afbrydelse i Arbejdet paa Lovene, men ved hans Tilbagekomst er der sat fuld Kraft ind paa Værket og formentlig henad Vintertid kunde man saa endelig skride til U d s t e d e l s e af Landretten[1]. Den første Anvendelse af den i Praksis er fra 22. December[2]. Byretten er dateret 6. Januar 1522. Den udarbejdedes i noget afvigende Former for de forskellige Landsdele og kan næppe, trods Datoen, være traadt i Kraft overalt paa én Gang. Skolelovens Udstedelsestid er uvis, men synes at maatte ligge før Landrettens.

L a n d r e t t e n haves ikke mere i dens retsgyldige Form. Vi kender den kun i det gennemarbejdede Udkast, der foreligger i én eneste Afskrift fra omtrent 17. Aarh.'s Midte. Afskriften er foretaget efter et Manuscript, der ikke har været Originalen, men en desværre ikke videre vellykket

---

[1]) P. Johs. Jørgensen: Udsigt over den dske Retshistorie, 1913, S. 80 f. jfr. 85—6 (Literaturangivelse); Allen, Om Chr. II's saak. gejstlige Lov i Videnskabernes Selskabs Skr. 5. R. Hist.-philos. Afd., III, 1869, S. 213 ff.; H. Matzen, Forelæsninger over den dske Retshistorie. Retskilder, 1897, S. 251 ff. Matzen antager, at Byretten først udstedtes for Købstæderne i Fyn, derefter for Skaane, saa for Jylland; med Hensyn til Tiden for Udgaven for Sjælland staar han usikker. — De ældre Opfattelser af Chr. II's Lovgivning var: 1) P. Resen: Kongen udstedte 26. Maj 1521 en almindelig Landslov [Landretten], men blev hurtig nødt til at tage den tilbage og udstedte saa 6. Jan. 1522 en ny alm. Landlov [Byretten]; 2) Kolderup-Rosenvinge: der blev ikke udstedt nogen Lov 1521; Landretten er aldrig naaet videre end til et Udkast; 1522 udstedtes paa Grundlag af den en Lov blot for Byerne; 3) J. E. Larsen: kun Byretten er udstedt som Lov; Landretten er et selvstændigt Udkast fra 1522, blot beregnet for Landet, yngre end Byretten; skulde være udstedt 1523, men Oprøret forhindrede Sagen.

[2]) Om Argumenterne for dens virkelige Ikrafttræden jfr. Allen's Afh., S. 220 f., 233 f.

Afskrift[1]. At man staar overfor et Udkast, fremgaar klart af den manglende Indledning, af, at visse Angivelser om Bøders og Lønningers Størrelse endnu staar *in blanco*, samt af forskellige Uregelmæssigheder og ligefremme Fejl[2]. Den Datering (26. Maj), Lovudkastet har i Afskriften, er i alt Fald falsk, hentet fra Forordningen om Vrag, og muligvis er Slutningskapitlet, der er identisk med den nævnte Forordnings Epilog, ogsaa uægte[3]. — Af mange Grunde er det nu beklageligt, at man ikke har den udstedte, fuldt færdige Lov, bl. a. fordi det vigtige Spørgsmaal, om Landretten har opnaaet Rigsraadets Samtykke, derfor ikke kan afgøres med Sikkerhed. Matzen mente, at ogsaa Landretten havde faaet denne Stadfæstelse[4], Poul Johs. Jørgensen er derimod tilbøjelig til at hævde, at Loven »ikke kan siges at være blevet til paa forfatningsmæssig Maade«, og Heise[5] er sikker derpaa. Hvis man virkelig kunde stole paa, at den udstedte Lov har indeholdt alle de kirkelige Bestemmelser, som Udkastet har, maa man i alt Fald erklære det for lidet troligt, at et katolsk Rigsraad, hvor Prælaterne spillede den absolut dominerende Rolle, skulde have sanktioneret Loven, selv om et truende Pres fra Kongen maa tages med i Beregning. Slutningskapitlet tyder afgjort paa Udstedelse uden Raadets Billigelse. Det er ogsaa ud fra dette, at Heise bestemmer Loven som en provisorisk kgl. Ordinans. Det hedder nemlig deri, at Loven skal holdes, »indtil saa længe, at os elskelige, menige Danmarks Riges Raad tilsammen kommer og anderledes granske og forfare, om nogen Punkt eller Artikel ikke tilbørlig sat eller skikket er, hvilket vi da efter deres Raad og gode Undervisning ville forvende i bedre Maade«. M e n denne Epilog kan ligesom Dateringen være Afskriverens Tilsætning. Tungt vejende er imidlertid § 73 i Frederik I's Haandfæstning, hvor der staar: »Item skulle vi aldrig paalægge, gøre eller give nogen ny Lov, Skikkelse eller Ordinans uden vort elskelige

[1]) Jfr. Indledningen til Kolderup-Rosenvinges Samling af gamle danske Love, IV. Pag. XVI f.
[2]) Jfr. Allen's Afh. S. 216.
[3]) Kolderup-Rosenvinge, Pag. XII f.
[4]) Forelæsninger over Retshistorien. Retskilder, S. 252.
[5]) Danmarks Riges Historie 1481—1536, S. 243.

Danmarks Riges Raads Raad, og Landet vil der ved tage, og al den ny Lov, som Konning Christiern gjorde, skal være aldeles død og magtesløs, og ingen Mand til Skade komme efter denne Dag«. Heraf maa sluttes, at Christiern II netop ved denne forkastede Lovgivning er gaaet den Vej, der absolut forbydes hans Efterfølger. Da nu Byretten i sin Indledning erklærer sig for udstedt med Rigsraadets Samtykke, maa det være Landretten, der har manglet den nødvendige Billigelse.

Indrømmes maa det dog, at man derved staar overfor en Vanskelighed. Matzen fremhæver det psykologisk mærkelige i, at Raadet skulde have givet Byretten sit Samtykke, naar Kongen lige i Forvejen havde tilsidesat dets Ret ved egenmægtig at udstede Landretten. Herimod kan dog siges, at det unægtelig er endnu vanskeligere at forstaa, at Mænd som Lage Urne og Ove Bille (hvis den udstedte Lov væsentlig har lignet Udkastet) skulde have godkendt Statens Indskrænkning i deres Ordinationsret, i deres frie Ret til at ordne Gudstjenesteforhold, til at holde Landemode, til at dømme om Trolddom m. m., for ikke at tale om Billigelsen af en Bestemmelse, der i hvert Fald maa ses som et Angreb paa Kirkens Cølibatslov. — Men Vanskeligheden er der og bliver ikke mindre, naar det rimeligste er, som Allen ogsaa stadig gaar ud fra, og Matzen tiltræder, at Tidsforskellen mellem Udstedelsen af de to samtidig udarbejdede Love ikke er stor. Matzen nævner nogle Momenter, der tyder paa, at Landrettens Udstedelse ikke ligger længere tilbage end Vinteren 1521[1]. En enkelt Bestemmelses kejtede Indførelse i Teksten viser i samme Retning.

Jeg sigter til Forbudet i Kap. 2 mod Bispers Brug af Piber og Trommer ved Indtog til Herredage »eller i andre Maader«. Det røber sig tydelig som et Indskud ved den Maade, hvorpaa det sprænger en Sætning om Bispernes Klædedragt[2].

[1]) Anf. Skr., 258 f.

[2]) »Da skulle de ride eller gaa udi deres Subtil, paa det at den menige Mand kan dennem kende fra andre Doctorer [og skulle de ikke have for dennem Pibe og Tromme, som de hertil haft have til at bespotte den hellige Kirke med], og deres Kjortler, saa de røre paa Jorden, med vide Ærmer«.

Tilføjelsen kan nu formentlig antages at være sket efter den 21. Nov., da den udvalgte Ærkebiskop Dietrich Slagheck introniseredes i Lund. En gammel Beretning derom siger nemlig, at han netop holdt sit Indtog med stort militært Følge af Kongens Drabanter og Lanseknægte og drog ind i Domkirken med Piber og Trommer[1]. At Kongen for hans Sikkerheds Skyld har medgivet ham Drabanter, kan forklares af, at man med Grund kunde vente Uroligheder ved denne skandaløse Højtidelighed; men at Slagheck just skulde optræde paa den Maade, en lige udstedt Lov kaldte en »Bespottelse af den hellige Kirke«, er dog usandsynligt. Naar Forbudet mod Piber og Trommer da tilmed formelt røber sig som en hastig anbragt Tilføjelse, synes det ikke urimeligt at sætte den i Forbindelse netop med den taktløse Westphalers første Optræden som Biskop. Men i saa Fald maa Udkastets Fuldendelse ligge efter 21. Nov., og Udstedelsen selvfølgelig noget senere.

Et andet Moment synes ogsaa at pege paa, at Udstedelsen ikke kan sættes før sent paa Aaret. Bestemmelsen om, at Retssager vedrørende Gejstlige skal endes i Danmark for en ny, særlig Ret, der ogsaa skal dømme over Bisper, indtager jo en afgørende Plads i begge de nye Love. Som før nævnt kender »Optegnelsen«, trods sin Interesse for Indgreb i gejstlig Jurisdiktion, intet til en saadan Appellationsdomstol. Dette betyder nu kun, at Kongen endnu lige efter sin Hjemkomst fra Sverige ikke tænkte paa en saadan Ordning, der efter kirkelig Opfattelse maatte betragtes som Oprør mod Paven og — ikke mindst, naar der var Tale om at lægge gejstlige Sager under en i Virkeligheden verdslig Domstol — som »Kætteri«[2]. Vi véd ogsaa, at Kongen selv nylig havde staaet som

[1]) Khist. Saml., II, 314. Allen, III, 2, 221, har paa egen Haand tilføjet »førende Krumstaven i Haanden og iført den prægtige Højtidsdragt«, hvilket ikke staar hos Jon Tursøn. Værre er det dog, at han taler om Slaghecks »Indvielse«, da han aldrig naaede videre end til »Archielectus«, jfr. hans Officials rigtige Indførelse i sin Regnskabsbog (Khist. Saml. II, 324). 23. Aug. 1521 havde Slagheck ogsaa faaet pavelig Bevilling til at udsætte sin Indvielse ét Aar (Acta pontificum Danica, VI, S. 370, n. 4889).

[2]) Begrebet »Kætteri« gaar efter Tidens Forstaaelse langt ud over egentlige Læreafvigelser; ogsaa en Forkastelse af kanonisk Rets

Tilhænger af denne Opfattelse. Jeg sigter til det skæbnesvangre Øjeblik den 7. Nov. 1520, da »Sammensværgelsesbrevet« fremlagdes i Stockholm. Hvad Rolle dette Dokument end virkelig har spillet med Hensyn til det stockholmske Blodbads Iværksættelse[1], saa betragtede Kongen i alt Fald denne Forpligtelsesskrivelse, hvorved det svenske Rigsraad netop enedes om at behandle Gustaf Trolles Sag til Ende i Sverige og modsatte sig endog Pavens Indblanding deri, som »Oprør« mod Peters Efterfølger og som »Kætteri«. — Under Karlstadts Ophold maa Kongen derimod, som omtalt, allerede have godkendt Tanken om en dansk Appelret, der unddrog Paven Domfældelse i danske, »gejstlige Sager« (i alt Fald vel i saadanne, der drejede sig om Retssager mellem Gejstlige indbyrdes, selv naar de angik Bisper). Det bekræftes ogsaa ved, at Christiern II straks efter, under sit Ophold i Nederland, stiller sig paa dette Standpunkt overfor den norske Ærkebiskop.

Sidst i Juni Maaned mødte Kongen til sin Forbavselse Erik Valkendorf i Amsterdam. Han skal straks, men forgæves have forlangt Ærkebispens Fængsling, idet han anklagede ham for at have plyndret Trondhjems Domkirke for dens Klenodier og Penge. Under en senere Samtale, hvori Valkendorf beklagede sig over den store Uret, han i flere Aar havde lidt, navnlig ved Forfølgelse fra Biskop Hans Mule i Oslo, forlangte Kongen bestemt, at Ærkebispen ikke maatte søge sin Ret udenfor Danmark, men skulde lade sin Sag paakende af Kongen og Danmarks og Norges Rigsraad i København. Ærkebispen erklærede imidlertid lige saa bestemt, at Paven var hans eneste Dommer. Siden skrev han

---

Indhold kan betegnes som kættersk (jfr. J. Gairdner, The English Church in the 16. Century, 1912, S. 25 f.).

[1]) C. Paludan-Müller (De første Konger af den Oldenborgske Slægt, 1874, S. 372 f.) betragter Sammensværgelsesbrevet som Aarsagen til, at man overhovedet gjorde den sørgelige »Retssag« til en Kætterisag. Kr. Erslev har i Histor. Tidsskrift (6. R. III, 127 f.) paavist Urigtigheden heri; men ogsaa efter ham spiller dette Dokument en højst betydningsfuld Rolle (jfr. S. 161 ff.). At Kongen har ønsket Gustaf Trolles Sag »endt« for sin Domstol, er en Sag for sig (jfr. S. 145); dette betyder endnu ikke i og for sig Forkastelse af Ærkebispens Ret til at gaa til Rom.

28. Aug. herom til det danske Rigsraad[1] og forespurgte bl. a., om det havde modtaget »en besynderlig Befalning« af Paven til at dømme i hans Sag. Svaret paa denne Henvendelse blev skrevet 13. Nov. i København af 5 Rigsraader, hvoriblandt Biskop Lage Urne og Mogens Gjøe. Kun af Ærkebispens Gensvar kendes Indholdet af denne tabte Skrivelse. Det viser sig, at Rigsraaderne, maaske under Paavirkning fra Kongens Side, har anbefalet Valkendorf at rejse til København og søge sin Ret for Danmarks og Norges Rigsraad. Men Valkendorf bemærker hertil, at de ikke har tilkendegivet ham, at de har »udtrykkelig Fuldmagt af vor helligste Fader Paven til at dømme over mig og mine Sager — ellers vide I jo selv, at I ere ikke mine Dommere«[2]. Intet antyder imidlertid, at Rigsraaderne i deres Skrivelse har haft Kendskab til, at der allerede forelaa en dansk Lov mod Appellation. Havde Landretten været udstedt den 13. Nov., kunde man dog have ventet, at Rigsraaderne i deres Vennebrev gjorde Valkendorf opmærksom paa, at Danmarks Gejstlighed nu maatte finde sig i en Forkastelse af deres Appellationsret og af Pavens Jurisdiktionsret. Men trods Brevet af 13. Nov. gaar Ærkebispen ud fra som givet, at Lage Urne og hans Kolleger er klare over, at Bisper, ogsaa i Sager af verdsligt Indhold, kun kan dømmes i Rom. Ad denne Vej føres vi da til at antage, at Landrettens Udstedelse maa ligge efter 13. Nov.; men da den førnævnte Tilføjelse tydede paa et Tidspunkt efter 21. Nov., vil det være rimeligt at sætte Udstedelsen til de sidste Dage af November eller til Begyndelsen af December.

Men i saa Tilfælde bliver ikke blot, som Matzen paapegede, Rigsraadets hurtig efterfølgende Billigelse af Byretten psykologisk mærkelig, men ogsaa Kongens Hastværk med at udstede Landretten bliver gaadefuld. Er Byretten nemlig vedtaget af Rigsraadet paa et Møde 6. Jan. 1521, maa dette Møde dog være indkaldt en Gang i December det foregaaende Aar. Men det vil atter sige, at Kongen, nogle Uger inden han sammenkaldte det Møde, som skulde behandle en Lov, der paa saa mange Maader hænger nøje sammen med den anden,

[1]) Valkendorfs Brev hos Huitfeldt, Folioudg. II, 1175 f.
[2]) Allen, III, 2, S. 124.

egenmægtig ved en Ordinans griber endog langt ud over Byrettens Fornyelser. Manglede man Vidnesbyrdet om, at der den 22. Dec. var dømt efter Landretten, vilde man sikkert antage, at Landretten var udstedt e f t e r Byretten. Man vilde gætte paa, at h e l e den nøje sammenhængende Lovgivning havde været forelagt Rigsraadet paa et Møde, hvor det accepterede den ene Lov og dermed i Virkeligheden en stor Del af den anden; men visse Stykker, og deriblandt sikkert nogle af de kirkelige, kunde Raadet ikke gaa med til. Allen mener ganske vist, at de kirkelige Kapitler i Landretten »er forholdsvis mindre anstødelige«[1], sammenlignet med de Punkter, der gennem Byretten er godkendt (Forbud mod Jordegodserhvervelse, Ophævelse af forskellig kirkelig Jurisdiktion angaaende Pengesager samt af Appeller til Rom). Men denne Opfattelse kan ikke godkendes. Landrettens paagældende Kapitler griber ind i Bispernes frie Bestemmelsesret med Hensyn til Ordination, Gudstjenestehold, Kollationsret overfor kirkelige Embeder, Landemoders Afholdelse, Dom i Trolddomssager, ja i selve Cølibatsspørgsmaalet, d. v. s. den gaar ind paa det egentlig kirkelige Omraade, selv om den ikke rammer det sakramentale eller selve Riterne. Overfor dette vil Mænd, der staar paa kanonisk Rets Standpunkt, vurdere Ændringer, der rammer Kirken økonomisk, ringe. Forbudet mod Appeller til Kurien er selvfølgelig et meget alvorligt Indgreb i Kirkens Rettigheder, da det tilsidesætter det *privilegium fori*, som den lagde saa stor Vægt paa[2], ja det kan, som nævnt S. 145, selvtaget, betragtes som Oprør mod Paven og »Kætteri«. Men det er jo en Kendsgærning, at slige Tanker møder os paa god katolsk Grund gennem hele Middelalderen, og ikke mindst i Sentmiddelalderen kom de stadig frem paany. Heller ikke hos os var de ukendte. Christiern I havde, da han 1449 sendte sit første Gesandtskab til Kurien, ansøgt Paven om, at alle Pavesager fra Danmark, der angik Beneficier, Ægteskabssager, Testamenter

[1]) Anf. Afh. i Vid. Selsk. Skr., S. 228.

[2]) Jfr. »Privilegien des Clerus« i Wetzer u. Weltes Kirchenlexikon, X, 1897, Sp. 439 f. P. Hinschius: System der katholischen Kirchenrecht, V, 1895, S. 734 f.

og andet lignende, i Fremtiden maatte blive færdigbehandlede heroppe. Det indrømmedes vel ikke, men Nikolaus V tilstod Kong Christiern, at ingen af hans Undersaatter i første Instans skulde kunne stævnes udenfor Rigets Grænser i disse pavelige Sager[1]. Trods Løftet krænkede Kurien stadig Bestemmelsen. Det følte i Danmark som en alvorlig Tilsidesættelse. 1485 gav Innocentius VIII Kong Hans et lignende Tilsagn med en Udvidelse, der gjaldt Holsten[2]. Men Tanken om at »færdigbehandle« kirkelige Retssager, der ikke angik Kirketugtssager i egentlig Forstand, har stadig været levende og havde nordiske Prælaters Sympati. Det omtalte svenske Sammensværgelsesbrev, der fremlagdes 7. Nov. 1520 i Stockholm, vidnede derom, og de danske Rigsraaders Svar til Ærkebiskop Erik Valkendorf (jfr. S. 147) viste, at danske Bisper kunde vindes for dette Standpunkt — vel at mærke, naar der ikke var Tale om Sager af indre kirkelig Art[3]. Udelukket er det desuden ikke, at Prælaternes Samtykke paa dette Punkt har været betinget, altsaa en Parallel til deres Stilling paa Herredagen i Odense 1526 overfor Spørgsmaalet om Bispers Konfirmation og om Provision af Prælaturer[4]. Naar man her gik med til, at Konfirmationen i Fremtiden ikke skulde søges i Rom, men hos den danske Ærkebisp, var det under Forudsætning af, at »Kongen kunde lade det saa forhandle hos Romerkirken, at det kunde ske med nogen god Læmpe«. — Overhovedet maatte Allen af det Faktum, at

---

[1]) Acta pontificum Danica, III, 1908, n. 1928 og n. 1940; jfr. Calixtus III's Stadfæstelse 1457, ssteds n. 2091. Jfr. Helveg: Den dske Kirkes Historie til Reformationen, II, 1, 1870, S. 341; Johs. Lindbæk, Pavernes Forhold til Danmark, S. 15 f. Lindbæk tilføjer: »selv i første Instans blev senere faktisk en Række Sager stadig afgjort uden Hensyn til Privilegiet. Atter og atter klagede man, atter og atter blev Privilegiet stadfæstet, og de danske Konger var vistnok tilbøjelige til at regne denne Bevilling for et af Rigets vigtigste Frihedsbreve«.

[2]) Acta pontif. Danica, IV, 1910, n. 2935, 2936, 2937. Jfr. Helveg, II, 1, S. 414; Johs. Lindbæk, S. 99.

[3]) S. 19 er omtalt pavelige Privilegier, der indrømmede en saadan Ordning. I nyere Tid har jo ogsaa den romerske Kurie bøjet sig for denne Indskrænkning i *privilegium fori* (jfr. Wetzer u. Welte's Kirchenlexikon, V, 415: Gerichtsbarkeit, kirchliche).

[4]) Ny dske Mag., V, 104, jfr. C. Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 1527, (1857), Særtryk, S. 55.

Byretten er godkendt af Rigsraadet, kunne have sluttet, at den trods dens kirkelige Bestemmelser maa have været mindre drøj for Prælaterne end den ikke sanktionerede Landret. — Ogsaa Tidsforholdene, netop efter Byrettens Udstedelse, vilde passe særdeles vel til en autokratisk Udstedelse af en Lov, der traadte Kirkens Ret meget nær. Slaghecks Henrettelse og Behandlingen af Lunds Domkapitel, der førte til Udleveringen af Bornholm m. m. til Kronen, viser, hvor vilkaarlig Kongen nu behandlede Kirken.

Dommen af 22. Dec. staar imidlertid fast[1]. Under disse Omstændigheder kan man maaske opstille den Formodning, at Byrettens Dato ikke er Vedtagelsesdatoen (hvad Indledningen iøvrigt heller ikke siger), men at dens Vedtagelse ligger en god Maanedstid længere tilbage. Netop dens nærmere Udarbejdelse i de forskellige Provinsformer kan forklare, at dens Udstedelse først skete paa det noget senere Tidspunkt, hvorimod Kongen altsaa hensynsløst har udstedt Landsloven, kort efter, at Raadet paa det Møde, hvor begge Lovene blev forhandlede, havde modsat sig den. Kongens Forbitrelse over Modstanden kunde saa ogsaa tale for, at den udstedte Lov væsentlig har beholdt Udkastets Indhold, bortset fra, at direkte Uoverensstemmelser med Byretten maa være strøget, saaledes f. E. Bestemmelsen i Kap. 21, at den nye Overdomstol skal være ambulant (medens Byrettens § 77 stedfæster den til Roskilde), samt den Passus i Kap. 17, der til Forbudet mod, at Gejstlige i Fremtiden køber Jordegods, føjer følgende Undtagelse: »uden de ville efterfølge St. Pauli Lærdom, som han skriver i sin første Epistel Kap. 3. ad Timotheum, raader dennem, at de tager Hustru og lever udi den hellige Ægteskab, som deres gamle Forfædre gjort have« (i den tilsvarende § 91 i Byretten findes den ikke). Allen[2] opfatter vel denne Undtagelsespassus som en blot Spydighed, der ingen reel Betydning har. Med andre Ord, Kongen skal ikke have tilladt Gejstligheden at bryde Cølibatet: »det kunde

[1]) J. E. Larsens Maade at komme uden om den (jfr. Samlede Skrifter, I, 1861, S. 5 f.) ved at antage en særlig, nu tabt kgl. Forordn. om Stævning, har med Rette ikke fundet Tilslutning.

[2]) Anf. Afh., S. 227.

ikke falde ham ind i den Henseende at tillade eller befale noget«. Dette turde dog være en noget ejendommelig Opfattelse af en Lovpassus. Ganske vist siger Bestemmelsen selvfølgelig kun, at Gejstlighedens eventuelle Ægteskaber vil drage Retsvirkninger til dens økonomiske Fordel efter sig og derfor ikke i Fremtiden kan anses for strafbare fra verdslig Side set. Om andre Grunde stadig vil gøre Præster Ægteskab umuligt, er en Sag for sig. Men allerede, at Staten ikke vil straffe Cølibatsbrud, er en vigtig Fornyelse og Krænkelse af gældende kanonisk Ret. Netop denne Passus er formentlig et Vidnesbyrd om Karlstadts Deltagelse i Lovenes Overvejelse. Det latinske Skrift om Cølibatet, han udgav kort efter sin Tilbagekomst fra Danmark, hævdede bestemt, at Skriften ikke blot tillod, men paabød Gejstlige Ægteskab, og et Steds deri anfører han netop samme Skriftord fra 1. Tim. 3 som Begrundelse[1]. Men er Tilsætningen kommet ad den Vej, vil man ogsaa let forstaa, at Kongen, efter Karlstadts Optræden overfor ham, ikke længere følte sig særlig bundet til den.

Jeg gaar da over til et Referat af de Punkter i Lovene, der berører Kirken, og begynder med de for Lovene fælles Bestemmelser. Da Byrettens Tekst alene er autentisk, er det rimeligt at lægge den til Grund. — Hovedfornyelsen her er absolut § 77 ff., der indfører den omtalte Appellationsdomstol til Behandling af Gejstliges Retssager. »Paa det at Præster og Klerke og andre gejstlige Personer her udi Riget maa vederfares Lov, Skel og Ret, og ej skulle søge deres Ret uden Riges til Rom og andensteds, som de hertil gjort have, dennem til stor Skade og Fordærv, Kost og Tæring og Penningspilde, ville vi med det allerførste skikke 4 Doctores og Magistros, som stedse skulle residere i vor Stad Roskilde, og der skulle sidde Ret og dømme over alle aandelige Sager, saa vel over Bisper, Prælater, som over andre her i Riget, og ingen herefter skal derudover trænges udi slige Sager at drage til Rom eller andensteds, paa det at Guld og Penninge kunne blive her i Riget, men alle aandelige

[1]) Barge, I, 258—59.

Sager skulle fore fornævnte Doctores og Magistros forslides og endes«. Efter § 78 skal de 4 Dommere være forfarne baade i Kirkeloven og Kejserloven, og hver have en Notar til Registrering og Forhøring af Vidnesbyrd. Hurtig Procesførelse indskærpes; der kan kun appelleres fra denne Domstol til Konge og Rigsraad (§ 81). Landretsudkastet (Kap. 21, jfr. 44) betoner som Motiv til Oprettelsen Klager fra Gejstlige; det kalder Domstolen »vor Kammerret« og lader den følge »vort Hof, hvor vi er i vort Rige Danmark«; Antallet af Dommere er ikke fastsat; det paabyder en særdeles alvorlig Bøde paa 4 ℔ Guld, hvis nogen, trods Loven, vover at appellere en Sag udenlands. Lovbudets Form er ikke ganske ens i de to Love. Senere Fortolkning maa udrede, om Bestemmelsen gaar ud over en Begrænsning af de Gejstliges *privilegium fori*.

Begge Love begrænser yderligere de bestaaende gejstlige Domstoles Kompetence; allerede »Optegnelsen« hævdede Nødvendigheden heraf, idet den bl. a. paastod, at Bispernes Officialer i visse Sager gik frem imod Kirkelovens Bestemmelser. Byrettens § 82 forbyder Biskopsting, Provsteting og Kælderting at befatte sig med »Sager om Gæld eller om andre Sager, som Provster hidtil pleje at sætte Folk uden Kirke og forbyde Lægfolk Sakramente for«; dog undtages af disse Bandssager udtrykkelig Ægteskabssager og aabenbare Horerisager, »som bør haandteres og handles for Biskop og hans Officialer«, og vil man ikke lyde Kirkens Band i disse Sager, skal Kongens Embedsmand, efter Tilmælding, straffe vedkommende. I Landrettens tilsvarende Kap. 19 afskaffes ogsaa Bispers Ret til at stævne Sandemænd og andre Nævn for sig, hvis Virksomhed iøvrigt ved Kap. 70 begrænses; Kap. 18 paalægger vedkommende Landsdommer paa særlig Maade at garantere de gejstlige deres »Rettigheder«, naar Skyldnere stævnes. Byrettens § 18 (jfr. Landretten, Kap. 54) indeholder en yderligere Forkastelse af Gejstlighedens altomfattende *privilegium fori* og sætter Bøder for de Gejstlige, der ikke efterkommer Stævning for verdslig Ret.

I Kirkens Ejendomsforhold og Godserhvervelse gribes paa forskellig Maade ind. Allerede »Optegnelsen«

var klar over, at Godsforøgelsen og Kirkens uhindrede Disposition over det erhvervede Gods maatte begrænses. Byrettens § 89 (jfr. Landretten, Kap. 14) bestemmer, at Jordegods og Gaarde i Købsteder, der ejes af Kirker og Klostre, men ikke personlig bruges af disse, skal overdrages de Borgere, der »besidde« dem, i en Slags Arvefæste; Besiddere maa ogsaa sælge og pantsætte Ejendommene, men Afgifterne sikres de kirkelige Ejere uforandret. Med andre Ord Kirkens Ejendomsret indskrænkes her til en fast Prioritet i vedkommende Jordegods og Gaarde[1]. — Videre erklærer Byrettens § 90 (jfr. Landretten, Kap. 16) de øde Jorder i Byerne, der ejes af Kirken, for forbrudte til Kronen, hvis de ikke bebygges af Ejerne.

For Kirkens Jordegodsforøgelse slaas Bom. Allerede »Optegnelsen« mindede om, at »Innocents' concilium generale« (ɔ: Lateransynoden 1215) havde sat Grænser for ny Godserhvervelse, »men de har faaet nyt og ladet Sandemænd sværge paa det«. Efter Byrettens § 91 maa nu Kirkens Personer, aandelige eller verdslige (altsaa regelbundne eller sækulare Gejstlige), i Fremtiden hverken købe nyt Jordegods (jfr. Landretten, Kap. 17; om den Undtagelse, der rammer Cølibatet, er ovenfor talt) eller testamentarisk modtage saadant. Kun rede Penge kan testamenteres Kirken, og selv i Testamentfriheden gribes ind (§ 92, jfr. Landr., Kap. 23). Særlig rammes Bisperne ved, at Byrettens § 93 (jfr. Landr., Kap. 31) ændrer den bestaaende Skik, at de tiltager sig Efterladenskab fra saadanne Præster, der dør uden Skriftemaal og uden at have gjort Testamente. Nu skal Præstens Arvinger »nyde hans Gods efter Loven«, dog skal Bispen »betænkes« med hans bedste Klenodie, og Kirken skal forlods

[1]) Paragraffen skyldes, som »Optegnelsen« viser, især Klager fra Københavns Borgere; det drejede sig om Gods, givet ved Gavebreve, der udtrykkelig betingede Arvingerne Brugsretten mod en aarlig Afgift; betegnende siges her, at, skønt disse Arvinger har bygget og forbedret paa Ejendommene, »forbedres« ikke de stipulerede Gudstjenester, som Gavebrevene krævede holdt. Der tilføjes, at paa samme Maade kræver »fattige Riddere og Svende« Brugsret (mod Afgift) af det Gods, deres Forældre gav til Kirken, men de maa ej faa det, ti Kirken sætter Præster »og andre urelig(!) Folk« paa disse Gaarde og trænger derved Almuen.

af Efterladenskabet betales for Messer og Gudstjenester (Landretten siger bestemtere: Arvingerne faar ¾, bortset fra det »bedste Klenodie«, ¼ deles i to Dele, hvoraf den e n e gaar til »Messer for alle kristne Sjæle«, den anden til fattige i det nærmeste Hospital). Har Præsten begaaet Selvmord, tilfalder hans »Hovedlod« Bispen; og dør han uden Skriftemaal, fordi han har forhærdet sig og ikke vil skrifte, »da gaa derom, som nævnt staar« (efter Landretten faar Bispen i begge Tilfælde ¾, Resten gaar til Messerne og Hospitalet)[1].

En meget vigtig, kirkelig Indtægt var A l m i s s e i n d s a m l i n g e n gennem »Termineringen«. Al »Trøglen« forbydes (Byret, § 83, jfr. Landr., Kap. 120) nu Herreklostre og andre Klostre med Jordegods, medmindre de har speciel kgl. Tilladelse. Kun de 4 Ordener, der er »beskikkede til at indsamle Guds Almisse« (ɔ: er indstiftede som Tiggerordener): Dominikanerne, Franciskanerne, Karmeliterne og Helligaandsordenen (Landretten tilføjer de kvindelige Franciskanere, Clarisserne; »Optegnelsen« medtog Antoniterne), maa efter § 87 tigge — dog forbydes den hidtil gængse Indsamling af Almisser i Købstæderne ved Bryllupper, Barsler og andre »Værtskab«. Samme § forbyder ogsaa »Omløben af Betlere, der tigger til Kirkers og Kapellers Bygning«. Begge Love (§ 86, Kap. 116) tillader dog paa visse Vilkaar Indsamling til Spedalskhedshuse. Specielt forbyder Byretten (§ 84) »den onde Sædvane« i Byerne, at Sognedegne (Stænkedegne) hver Søndag gaar rundt i Husene og indvier Middagsmaden med Vievand, hvorfor de faar Pengegaver; Kirkeværgerne skal lønne dem for deres Tjeneste. — Da Degnetjenesten besørges af Skolernes ældste Peblinge, føres vi over til S k o l e t i g g e r i e t, der absolut forbydes (§ 56); kun de, »der have Kost«, maa gaa i Skolerne (jfr. Landret, Kap. 125). Overhovedet forbydes al F a t t i g t i g g e r i af arbejdsføre (§ 88, jfr. Kap. 112); de, der ikke vil arbejde, skal udjages, og det forbydes at give dem Almisse; kun syge og arbejdsuduelige, der af en særlig

[1]) Landrettens Kap. 32 gentager ogsaa Købstadforordningens Forbud mod, at gejstlige Personer, lige op til Bisper, driver Købmandshandel paa Landet — et vigtigt Indgreb i de gejstlige Indtægtskilder; Kap. 33 og 34 griber desuden ind i deres Tjenestehold.

beskikket Stodderfoged har faaet et »besønderligen Stadstegn«, som de skal bære paa deres Bryst, maa tigge; mærkelig nok er det Landretten, der tilføjer, at Borgmesteren i Købstæderne skal ansætte en »suoren Bardscher« til de syges Pleje[1].

I Sognekirkerne maa kun ske Tavleombæring til Bedste for Sognekirken selv; denne Tavle skal én af Kirkeværgerne ombære (§ 85, jfr. Kap. 117). Overhovedet indskærpes nøje Kontrol med Sognekirkernes Ejendom og Indtægter; i Byerne skal Borgmester og Raad hvert Aar beskikke to nye Kirkeværger, hvem Regnskabsaflæggelse paalægges (§ 132); paa Landet vælger Sognemændene aarlig de to Værger blandt de mest agtede, og her tillades, at den ene genvælges; ejendommeligt for Landet er ogsaa Begrænsningen i Værgernes Handlefrihed. Skal der bygges »mærkelig« paa Kirken eller anskaffes »Tavler eller Ornamenter«, er de forpligtede til at raadføre sig med sagkyndige i nærmeste Købstad, hvorhos »Prælatens« (Bispens) Medvirkning kræves (Kap. 12). Ogsaa Kirkebygningernes indre Tilstand behandles (§ 95). Alle Kirkestole og Bænke skal borttages i Byernes Sognekirker og Domkirker, bortset fra »de to lange Stole langs Kirkegulvet, som Kanniker og Præster staa i, naar de synge Vor Frue Lov«, videre Stolene til Scultus, Borgmester og Raad samt »oppe foran Koret to Stole, én paa hver Side foran Pillerne« (altsaa Stolene til den egentlige Tidelæsning). Landretten motiverer Stolenes Borttagelse ved »den store Trætte og Tvedragt, som er mellem Bønderne om Stolestader« (dette er saaledes ikke noget nyt fra Tiden efter Reformationen!); det paalægges her Bispen at sørge for Borttagelsen (Kap. 11). Særlig for Byretten er Paabudet om, at Kirkegulvet i Domkirker og Sognekirker skal jævnes (ɔ: de ophøjede

[1]) Specielt for den er ogsaa Forbudet mod, at Folk, der har begaaet Manddrab, tigger Bøderne ind, og at de, der med Vilje har brændt deres Huse af, trygler til disses Opførelse; altsaa synes Loven dog at tillade andre brandlidte at tigge (Kap. 113—14). En speciel »social« § i Byretten er § 66 om Skøger, der skal have særlige Bosteder anvist og være kendelige ved Klædedragt, »og ville vi ej, at dem skal ske nogen Overlast med Slag eller Saar«; dette forbydes endog under Livsstraf.

Gravplader forbydes), og at Kirkerne hver Lørdag skal gøres rene. Billedværkerne skal saa tildækkes for ikke at ødelægges af Støvet (§ 96).

Medens Byretten kun omtaler Skolen gennem § 56's Forbud mod Skoletiggeri, behandler Landretten (Kap. 125) den mere indgaaende. Bønder, der vil have deres Børn i Skole, skal først sende dem til Sognepræsten og Degnen »eller nogen anden dèr, som er lærd«; her skal de lære »Paternoster, Ave Maria og Credo etc.« paa Dansk samt læse og skrive Dansk; saa kan de sendes til Købstadskolen, saafremt Bønderne da forsørger dem med Kost og andet Behov. Sluttelig nævnes de Skolebøger, der herefter skal bruges, med Henvisning iøvrigt til »den Ordinancie, de nu skulle have udi Skolen udi vore Købstæder«. Antagelig er det en Afskriverfejl (jfr. Skoleforordningen), naar der kræves Læsning af Gamle Testamente og ikke af Ny Testamente. Specielt forbyder Loven Peblinge og Degne, der gaar i Skole, at forlade den midlertidig, for at deltage i Høstfiskeriet »eller udi andre Embeder« (Kap. 126). Kap. 5 sørger for Skolepersonalets Underhold. — Begge Love har den for Universitetet vigtige Bestemmelse, at ingen maa studere udenlands (under 100 ℔'s Bøde), før han har taget Baccalaurgraden i København (§ 94, jfr. K. 22).

En overmaade vigtig Bestemmelse i begge Love, som allerede »Optegnelsen« bebudede, er Forbudet mod, at Landsbypræster flytter til Byerne, hvorved Sognefolkene forsømmes med »deres Sakrament og anden den hellige Kirkes Rede«, og Præstegaarde kommer i Forfald. Deres Residenspligt indskærpes, under Trusel om Embedsfortabelse, saafremt de ikke er udflyttede straks efter næstkommende Paaske (§ 97, Kap. 9).

Landretten nøjes nu ikke med disse kirkelige Fornyelser. Den behandler specielt Bispernes Gærning og stiller dem derved under et ikke ringe Statstilsyn. Paludan-Müller siger endog derom: »Aldrig har nogen dansk Konge siden Christendommens Indførelse talt et saadant Sprog til Bisper og Prælater«[1]. Allerede »Optegnelsen« sigtede mod saadant

[1]) De første Konger af den Oldenborgske Slægt, S. 391.

Tilsyn, men tænkte tillige paa at skærpe Statens Krav paa Tjenesteydelser fra dem (»alle Bisper skal herefter holde dem tilbørlig mod den alsommægtigste Gud, Vos, Kronen, Ridderskab og menig Mand med Hjælp, Trøst og tilbørlig Tjeneste, hver efter sin Magt, naar os og Riget nødtørftelig Behov gøres«). 10 Kapitler, der vedrører Bisperne, staar samlede i Begyndelsen og indledes atter med en almindelig Motivering, der forklarer, at man i ældre Tid kaldte Landretten for »Christiern II's gejstlige Lov«. Denne Indledning vækker virkelig Formodningen om, at der har været tilsigtet en maaske selvstændig, men i alt Fald endnu mere omfattende kirkelig Lovgivning. Det særlig betonede Moment, »Gudstjenesters Forøgelse«, træder saaledes ikke meget frem i Lovens Enkeltbud. »Optegnelsen« derimod lagde største Vægt paa Gudstjenestens »Forøgelse«, idet den dels bekæmpede den faktiske »Nedlæggelse« af Messer og Gudstjenester, der var stipulerede ved ældre Gaver til Kirker og Klostre, dels betonede, at der til Stigning i Indtægter af Kirkegods burde svare en Stigning i Gudstjenester. Den talte ogsaa, som nævnt, om Rigets og Kronens Krav paa Tjenesteydelse, og den vilde skride ind mod Bispernes Anneksion af Sognekald. Herved berører den Domkapitlernes Forhold paa en Maade, der ellers ikke kommer frem i Lovene. Den talte videre om at regulere Almuens Udgifter ved Kirkeindvielse, ved Indvielse af Kirkegaarde og ved Bispens Konfirmationsbesøg, ligesaa om Bispernes Krav paa Fisketiende; altsammen noget, der ikke er kommet med.

I n d l e d n i n g e n lyder: »Paa det at den alsommægtigste Gud maa ske des større Lov og Ære, Gudstjenesterne maa forøges og formeres, den hellige Kirke og hendes Prælater [og] Klerkeri maa og skal herefter holdes i tilbørlig Ære og Værdighed .... have vi det saa skikket og ville«. — Kap. 1 paalægger saa B i s p e r n e personlig at f u n g e r e ved Gudstjenester paa alle de store Højtider: begynde Aften- og Ottesang, derpaa selv holde Højmessen og her prædike Evangeliet fra Prædikestolen »og lære Almuen deres Sjæls Salighed«. Kun Sygdom og lovligt Forfald i »vort og Rigens Ærinde« er gyldig Undskyldningsgrund, men saa skal »den ypperste Prælat« træde i Bispens Sted. Videre skal Bisperne

nøje tilse deres Præsteskabs Livsførelse og straffe dem tilbørlig, hvor Brøst findes. Alle Klostre lægges under Bispernes Visitatstilsyn, saavel Munke- som Nonneklostre; de skal passe, at Regelen overholdes, og at Medlemmerne »herefter ej føre et uskikkeligt Levned, som de hertil gjort have«. — Kap. 2 paabyder Bisperne sømmelig ydre Optræden. Naar de kommer til Herredage eller optræder ved andre Lejligheder, skal de være iført deres »Subtile«[1], saa man kan kende dem fra »andre Doctores«, og Kjortlen skal naa til Jorden og have vide Ærmer; Piber og Trommer maa ikke føres foran dem, »som de hertil haft have, til at bespotte den hellige Kirke med«[2]. — Kap. 3 paalægger videre en af Bisperne eller af Rigsraadets ypperste Prælater at holde Morgenmesse for Kongen under Herredage, hvis han tilsiges dertil. Der gives ogsaa Regler (i Overensstemmelse med Instruksen for Hofkapellet)[3] for, hvorledes »den næstypperste Prælat« under denne Messe skal bære Evangeliebog, »Pats« (Pacem)[4] og

---

[1]) Den hvide Korskjorte, som ogsaa i Middelalderen kaldes *superpelliceum* (engelsk: surplice), fordi den bares over *pelliceum*, Pelsværkstalaren (jfr. Art. Præsteklæder i Kirkeleksikon f. Norden, III, 639). Den Form for Bispers og Sækularpræsters Subtile, der efterhaanden sejrede til Korbrug, kaldes senere Roket.

[2]) Ogsaa andre Kapitler i Loven vedrører Gejstliges sømmelige Optræden. Kap. 15 forbyder dem at gaa med langt Værge, Kap. 47, jfr. 49, at gøre »Ulyd« eller bande i Retten.

[3]) Jfr. Dske Magasin, 3. R., I, 317. Her omtales, hvorledes én af Hofkapellanerne fungerer ved Betjeningen af »Bog, Patz og Patene«, naar Kongen skal kysse dem; særlig meddeles Ordningen, naar en Biskop læser Messe i Slotskapellet.

[4]) »Pacem«, egtl. *instrumentum s. osculatorium pacis*, kaldes de særlige Kyssetavler eller Medailloner, ofte indeholdende Relikvier, der især siden Sentmiddelalderen brugtes ved selve Messen. De menes først at være fremkommet i England; deres Brug hænger sammen med Uvilje mod den Rest af det gamle »Fredskys« under Messen, som den romerske Ritus endnu havde bevaret, idet Celebranten og hans Medhjælper, eventuelt flere assisterende, efter Fredsbønnen, før selve Kommunionen, virkelig kyssede hinanden. I Stedet rakte saa Celebranten, efter selv at have kysset »Patsen«, denne videre til Kys til de assisterende, eventuelt til tilstedeværende fornemme Lægfolk, idet han udtalte Ordene: *pax tecum*. Det skete, medens Koret sang »Agnus dei«. Allerede 1570, da Pius V udgav det officielle romerske Missale, er Skikken udeladt; nu lægger Celebrant og Medhjælper kun Kinden mod hinanden. — I gotisk Stil eller Renaissance træffer man hyppig kunstneriske »Patser« enten i Tavle- eller Medaillonform; Kyssetavler

Patene til Kongen, at han kan kysse dem. — Kap. 4 indskærper Bisper at optræde med mindre F ø l g e; særlig ved »Gæsteri« (Visitats) hos Præster maa der ikke paalægges Underholdsbyrder ud over Sædvane (jfr. ogsaa »Optegnelsen«). Ligesaa bestemmes Prælaters og Klosterforstanderes Følge, og Klostrenes Jagthundehold begrænses. — 5. Kap. behandler S k o l e r n e, der jo hører under Bispens Tilsyn. Nu, da den gamle, »fordærvelige« Skoleskik reformeres overalt i Riget, og Skolemestre har faaet deres Pligt indskærpet, bør deres Løn forbedres. Bispene skal derfor fortrinsvis forsørge Rektor og Hørere med Præstekald eller Vikarier; ligesom det paalægges Bymagistrater at forsørge Skolepersonalet med de Vikarier, de har Patronat til.

6.—7. Kap. griber ind i Bispernes O r d i n a t i o n s r e t. Bisperne maa hverken tildele sækulare eller regelbundne Klerke de smaa Vielser, før de er 20 Aar gamle. Til Subdiakonat og Diakonvielse kræves 25—26 Aar, til Præstevielse 30 Aar, til Nonneindvielse 25 Aar. — Der tilføjes en noget gaadefuld Begrundelse: »ti at det stander ikke i det hellige Evangelium om saa mange Partis Regel, og forbyder det og St. Peder, som siges at være den første Biskop«. Teksten er klart nok fordærvet; ved Afskriften maa være udfaldet en Aldersbestemmelse for Munkeløftets Aflæggelse og en Bemærkning om Ordensreglernes Forskellighed paa dette Punkt. Kun derved forstaas Begrundelsen, der med Udtrykket »mange Partis Regel« ikke vel kan sigte til Forskellen mellem *ordines majores* og *minores* eller til Hierarkiets Grader overhovedet[1].

---

fra romansk Tid er derimod sjældne. (Jfr. G. Rietschel, Lehrbuch der Liturgik, I, 1900, S. 388 f.; Otte, Handbuch der kirchl. Kunst-Archäologie[5], I, 1883, S. 207). — Evangeliebogen »kredentses« (kysses), efter at Evangeliet er læst, Patenen formentlig efter Kommunionen. Rietschel bemærker rigtig, at disse Kys ikke blot gjaldt som Udtryk for Broderskab, men som Middel til Naadetilførelse, og henviser til, at middelalderlige Liturgikere som Durandus kan betragte dem som Surrogat for den bortfaldne daglige Kommunion.

[1]) I Reformationsskrifter klages almindelig over, at de mange forskellige Former for Klosterliv dækker over, at vi kun lærer Kristenliv og Kristentro at kende hos Herren selv. Hos os klager f. Eks. Fr. Vormordsen (»En kort Forklaring«, 1531, H. F. Rørdams Optryk 1888, S. 13) over Klosterløfterne, der er mod »vor kristelige Ordinans«, og henviser til 1. Pet. 1 (det er Kristus alene, der har forløst os). Luthers

— Det skeptisk klingende Udtryk om St. Peder, der »siges at være den første Biskop«, er mærkeligt. — Med Hensyn til Sækulargejstlige (»verdslige Personer«) forbyder Kap. 7 saa *ordinatio sine titulo*: ingen maa vies til Subdiakon eller Diakon, der ikke har en sikret aarlig Indtægt paa 20 Gylden enten af egne Midler eller af kirkelige Beneficier. Men tillige kræves en lærd Uddannelse. Ordinanden skal være Magister eller Baccalaur i den hl. Skrift eller paa anden Maade kunne gøre Fyldest for, at han kan »prædike og rettelig sige det hl. Evangelium og Epistel for hans Sognemænd«. Bispen skal afvise ham, hvis han ikke er saa lærd. Ogsaa dette Kapitel vidner om, at vi staar overfor et Udkast. Uddannelseskravet gælder sikkert Præster; at det skulde strække sig i alt Fald til Subdiakoner, lyder fantastisk. — Kap. 8 griber ind i Kollatsretten: Sjælesørgerembeder (Stillinger med *cura animarum*, altsaa først og fremmest Sognekald) maa ikke gives nogen, der ikke har Præstevielse. Kan Præsten ikke leve af Indtægterne af to Sogne, skal Bispen sørge for hans Løns Forbedring (men der maa aabenbart ikke gives ham flere Sogne). Ingen Præst maa læse mere end én Messe om Søndagen, men ved den skal det hl. Evangelium og Epistel prædikes. Alle Sognefolk i de to Sogne skal normalt søge denne Messe, der holdes i den Kirke, hvorved Præsten bor, med mindre de kan formaa Præsten til at holde Kapellan, eller selv vil holde én. Men ogsaa en saadan Hjælpepræst skal have studeret to Aar »i Evangelio og Epistel«, før han ansættes. Ellers skal Sognepræsten prædike Evangeliet i den anden Kirke om Eftermiddagen for dem, som ikke kunde komme i Kirke om Formiddagen. — Kap. 9 indeholder den føromtalte Indskærpelse af Landsbypræsters Residenspligt; Budet hænger jo nøje sammen med Kap. 8, ogsaa forsaavidt som det er Bispen, der skal tilse, at det efterleves[1].

Skrift til Adelen (Bonner-Udg., I, 394) polemiserer paa samme Maade mod »de mange Sekter og forskellige Ordener«, men uden særlig Henvisning til St. Peter. Derimod i *De votis monasticis* henvises til Ord af Peter (*Acta* 4, 12 og 2. Pet. 2, 1), jfr. Bonner-Udg. II, 240 f.

[1]) »Optegnelsen« berørte dette Forhold fra den særlige Side, at Bisperne annekterer Kirker til deres Gaarde og til Kannikedømmer; somme Præster har derfor 2—3 Kirker at betjene, saa deres Sognefolk ikke faar Messer og Gudstjenester, som Forfædrene i gamle Dage fik. Ogsaa dette tyder paa, at videregaaende Reformer har været paatænkt.

— Kap. 10 viser endelig Kongens Interesse for Gudstjenestens kunstneriske Side. Her forlanges den moderne Kunstsang indført i Domkirkerne. En særlig Succentor skal ansættes paa fast Løn, der skal have Ansvar for, at Koret synger rent; men han skal tillige være kyndig i »den nye Mensur«, og saa snart Koret har lært den, skal der synges ved Højmessen paa alle Festdage efter den. Svarende hertil kræver Udkastet til Skoleforordningen, at Disciplene (som *Chorales*) skal øves i Sang »udi den nye Mensure«[1]. — Ogsaa Kap. 11—12 angaar Bispen, forsaavidt han har Ansvaret for, at Kirkestolene bortfjærnes, og har Tilsyn med, naar Kirkeværger foretager Nybygninger eller Nyanskaffelser af Kunstværker. — Ham vedrører ogsaa Kap. 13, skønt Loven ikke udtrykkelig siger det. Det drejer sig om Præsters Embedsnedlæggelse, og der kræves, at en »Opladelse« til andre eller Resignation skal være baade frivillig og uden Vilkaar; den skal ske, medens vedkommende er i sin Velmagt, og kræver, for at være gyldig, Vidner. — For sig selv staar Kap. 20, der begrænser Bispernes Ret til at holde Landemode. Bisperne maa ikke dèr »lade handle eller endelig beslutte noget, som angaar menige Landet« (hele Stiftet), uden at Sagen først er forelagt Kongen; kun med Hensyn til »deres egen Kirkes Personer« (Domkirkens og Kapitlets Gejstlige?) har de stadig frie Hænder. — Ogsaa Kap. 78—79, der lægger Troldddomssager ind under de kgl. Embedsmænd og befaler Brugen af Pinebænk, men ikke antyder, at Bisperne har med Sagerne at gøre, hører til Lovens Indgreb paa kirkeligt Omraade.

Endnu maa Forordningen om Skolen, der af Landretten (Kap. 125) omtales som færdig eller maaske endog udstedt (jfr. ogsaa Kap. 5), henregnes til Reformerne, der angaar Kirken. Ogsaa den er nu kun kendt gennem et Udkast[2]. Den »Begæring«, Kongen her retter til Bisperne om at sørge for Lærernes Underhold ved kirkelige Embeder, selv hvor Bymagistraten styrer Skolen, og den Betingelse,

[1]) Danske Magasin, VI, 366.

[2]) Danske Magasin, VI, 364 f.; ogsaa optrykt i F. M. Rendtorff, Die schlesw.-holst. Schulordnungen vom 16. bis zum Anfange des 19. Jahrhunderts, 1902, S. 1—3.

der stilles for Rektors Ansættelse ved Katedralskolerne, betegner Indgreb i Bispernes Ret; at Forordningen uden videre bestemmer Skolebøger og lægger Undervisningsplan, er det ikke mindre. — For at blive Rektor ved en Domkirkeskole kræves nu, at vedkommende har »læst *in universitate*« ɔ: har Lærerret dèr gennem Promotion. Ogsaa de andre Købstadsskolers Rektorer skal være »eksaminerede« ved Universitetet eller eventuelt prøvet af en Katedralskolerektor. Kun de smaa Købstadsskoler faar en foreløbig Respit med Hensyn til at ledes af akademisk uddannede Mænd, men aabenbart kun paa Grund af den faktiske Mangel paa kvalificerede Personer. Med Hensyn til Lærernes Underhold »begærer« Kongen altsaa af Bisperne (jfr. Landretten, Kap. 5), at de »beskikker« det saaledes, at hver Hører faar et godt Sognekald eller en Vikarie til at leve af; iøvrigt indføres ogsaa Skolepenge. — Forordningen giver Byskolerne Monopol paa alle de Børn, der skal lære Latin. Gennemførelsen heraf maatte bl. a. ramme de Ordener, der holdt Skoler (f. E. Karmeliterne). Der indføres Skoletvang for Disciplene paa ét Aar, aabenbart for at forhindre den gængse Løben fra en By til en anden. Overalt skal Undervisningen og Bøgerne straks fornys; de gamle Skolebøger skal opbrændes. Undervisningen reguleres ved en Timeplan; Klassesystemet skal gennemføres, og der indføres Halvaarseksamen med Oprykning til højere »Lektie«. Paa Helligaftener skal Rektor læse »en Lektie *in Novo Testamento*« for Disciplene. Iøvrigt skal Disciplene som før deltage i Korsangen, men de skal undervises efter den nye »Mensure«. Skoletugtens gamle Haardhed mildnes ved Afskaffelse af Ferlen, og det bestemmes, at Disciplene har Krav paa en ugentlig Fridag til at »lege«. — Sidst er tilføjet Forbud mod, at »Klerke, Degne eller Peblinge« ved Fastelavns Tid formummer sig og gaar rundt og tigger eller »bedriver anden Skalkhed«. — At Udkastet ikke udtrykkelig medtager Byrettens almindelige Forbud mod Skoletiggeri, viser formentlig, at vi ikke har det i den endelige Form[1].

[1]) Tiggeriforbudet ligesom Landrettens Kap. 125—6 kan antages at have staaet i den udstedte Forordning; ligesaa Kap. 5's Medtagelse af Rektorer (ikke blot Hørere). Svaning (Vita Chr. II, Lib. II, c. 7,

Tiggeriforbudet maa betragtes som Indgreb i kirkelig Ret, ti baade før og efter Reformationen betragtes Skolediscipleⁱ som »rette Almissemedlemmer«, som derfor havde Krav paa »Guds Almisse«.

Af Referatet vil man se, at det kirkelige Standpunkt, som Lovene repræsenterer, paa ingen Maade betegner noget Brud med katolsk Lære eller med Romerkirken som Institution. Naar der er blevet talt om »reformatorisk Opfattelse« i Landretten eller om »luthersk« Indvirkning paa den, er i hvert Fald den Lutherdom ganske udelukket, der tilkender verdslig Øvrighed en Reformationsret paa de indre kirkelige Omraader, eller som tænker paa at nybygge Kirken paa det almindelige Præstedømmes Grundlag med Forkastelse af Hierarkiets Ret. Har K a r l s t a d t deltaget i Arbejdet, er der kun tre Muligheder tænkelige. Enten har han haft absolut Uheld med at gøre sine Anskuelser gældende, eller de har kun præget et Trin af Forarbejdet paa Lovene, hvorom vi nu ikke længere har skriftlige Vidnesbyrd, eller han har overhovedet ikke turdet komme frem med sine vidtgaaende, reformatoriske Tanker. Det sidste er min Opfattelse. Mod den anden Mulighed taler Karlstadts Skuffelse og afgjorte Uvilje mod at tiltræde sit Engagement; Overensstemmelsen i Grundsynet mellem »Optegnelsen« og den færdige Lovgivning gør den vel heller ikke rimelig. — Men hvad enten man vælger den første eller sidste Mulighed, er det selvfølgelig ikke udelukket, at Lovene dog bærer enkelte virkelige Spor af hans Tilstedeværelse ved Overvejelsen af dem. Karlstadts Biograf har, som tidligere anført, bestemt hævdet, at dette er Tilfældet, selv om han maatte indrømme, at Kongen kun brugte d e Karlstadtske Tanker, der lod sig indpasse i hans

---

4—6, Udg. 1670, S. 203—11) omtaler med stor Fortørnelse Kongens »Edikt« mod Peblingenes Tiggeri, der efter hans Opfattelse skyldtes Sigbrit. Hun mistænkte Disciplene for at stjæle og fik derfor deres hævdvundne Dragt, hvorunder man let kunde gæmme et eller andet, forbudt. Den udstedte Forordning maa da ogsaa have indeholdt Forbud mod Kappen og Kabudsen med »Halen« (*cauda*). Denne havde to fremtrædende Folder, som skulde minde hver Discipel om, at de Danske to Gange var faldet fra Kristendommen(!) — man kommer ligefrem til at tænke paa Aleanders Udtalelse om de Danske (jfr. S. 135).

»System«. Barge finder dog, at »Reformatorens teologiske Overbevisninger skinner igennem ved en hel Række Enkeltbestemmelser« i Landretten og mener »tvingende at have godtgjort det«[1]. I Virkeligheden indskrænker Beviset sig dog til den stærke Sandsynlighed, der unægtelig er for Karlstadts Indflydelse paa Landretsudkastets Passus i Kap. 17 (jfr. ovenfor S. 150 f.)[2]. Hvad Barge iøvrigt henviser til, er: Lovens Krav om Bibelkundskab som Betingelse for Ordination, dens Paabud om Prædiken, om at Klosterløfter ikke maa aflægges i for ung Alder, Indskrænkningen af Munketiggeriet samt den »gentagne, overraskende Paaberaabelse af Biblen«. Med Hensyn til disse Punkter mener imidlertid Barge aabenbart, at Paastand er Bevis nok, ti han giver hverken »tvingende« Grunde eller Grunde overhovedet, bortset fra det rimelige i Karlstadts Interesse for de nævnte Krav. Men derfra at slutte til, at disse Tankers Optagelse skyldes

---

[1]) Han er stolt af at have opdaget og bevist dette, som var undgaaet Allens Opmærksomhed (jfr. I, 471); dog indrømmer han (S. 259_{52}), at allerede C. E. Carstens, Die evang.-luth. Reformation in Schleswig-Holstein (Nordalbingische Studien, II, 1845, S. 124) talte derom. Hj. Holmquist (Den luth. reformationens historia, S. 68) refererer Barges Opfattelse forsigtig, men dog uheldig: Karlstadt medvirkede i Kbhvn ved Affattelsen af en »gejstlig Lov«(!), »overhovedet det første landsherrelige Edikt med reformatorisk Opfattelse(!), bl. a. indrømmedes her Præsteægteskab«.

[2]) Lovstedets Henvisning til 1. Tim. 3 godtgør for Barge »paa det evidenteste« Karlstadts Medvirken; han indrømmer iøvrigt, at Synspunktet i Loven adskiller sig stærkt fra det i Karlstadts Skrift, der bruger den samme Bibelhenvisning. Karlstadt vil afskaffe Cølibatet, da det forleder til Usædelighed; Loven, for at bekæmpe Kirkegodsets Forøgelse. Barge misforstaar imidlertid her ganske Landr., Kap. 17. Han tror, at Kongen vil splitte det samlede Kirkegods, som Kirken allerede besidder. Derfor tillades det Sognepræster, naar de gifter sig at erhverve sig Kaldets Jord som deres egen. Paa den Maade vil Jorden hurtig forsvinde som Kirkegods, idet den kommer til at gaa i Arv. »Teologen har smedet Politikeren Vaabnene ved en Indskriden »von bisher nie gehörter Kühnheit(!)« mod det kat.-kirkl. System i hans Land«. Motivet for Lovstedets Ægteskabstilladelse er imidlertid sikkert, ganske som hos Karlstadt, Bekæmpelsen af Usædelighed. — Ogsaa paa andre Steder misforstaar Barge Lovene paa Grund af sit mangelfulde Kendskab til Dansk: han tror, at de ophæver al gejstlig Jurisdiktion (bortset fra Ægteskabssager), og lader dem stadfæste Billeddyrkelsen (vel en Misforstaaelse af Paabudet om sagkyndig Bistand ved Anskaffelsen af nye Altertavler).

Karlstadt, er for dristigt, navnlig gælder det Kravet vedrørende »Evangeliet«. Med Hensyn til Munketiggeriet paaviser Barge ikke noget Sted hos Karlstadt, hvor han udtaler sig mod Herreklostrenes Terminering og kræver denne Praksis forbeholdt de Ordener, der var stiftede som Tiggerordener. Hans Skrifter om Klostervæsenet, der udkom umiddelbart efter det danske Ophold, angriber ogsaa dette og Munkeløfter overhovedet og vil bestemt have Cølibatsløftet afskaffet. Skyldes Lovstedet Karlstadts Indflydelse, er hans Tanker altsaa blevet totalt forandrede. Lige saa lidt paaviser Barge nogen Parallel hos Karlstadt til Landrettens Bestemmelser om Aldersbetingelser for Vielser (Kap. 6) og navnlig ikke til den virkelig højst ejendommelige Motivering udfra det hl. Evangelium og St. Peder, »der siges at være den første Biskop«[1].

Det afgørende er imidlertid, hvad Landrettens Krav om Bibelkundskab reelt betyder. Er dette Krav i sig Beviset paa luthersk Indflydelse paa Lovarbejdet? Det tror Barge aabenbart, siden han saa dristig tillægger Karlstadt Æren for denne Interesse. Formodningen kunde ved første Øjekast synes at faa en Støtte ved, at »Optegnelsen« ikke har noget derom, men den indskrænker sig jo til Behandling af Afgifter, Godssager og Misbrug af Domsret. Det kultiske berøres kun, forsaavidt Messer ikke holdes eller forøges. Instruksen for Kapellanerne, der kræver Evangelieprædikener, er paa den anden Side intet sikkert Modbevis, da den jo ikke er dateret. Vel er den ældre end vort Landretsudkast (hvis Kap. 3 sikkert benytter den), men hvormeget? Den udtrykkelige Vægt, den lægger paa Ceremonien med Kyssetavlen og Patenen, tyder dog ikke paa, at den kan være affattet under Karlstadts Indflydelse. Jeg tror, den er ældre end Reinhards Indkaldelse. Men i alt Fald vidner dennes Indkaldelse bestemt om, at Kongens Interesse for bibelsk Præ-

[1]) Barge henviser ganske vist her (I, 258) til et Skrift af Karlstadt, der forlanger, at Kvinder skal være 60 Aar, før de aflægger Nonneløfter; men her mangler Motiveringen ud fra St. Peder etc. Og skal denne Udtalelse bevise Karlstadts Medvirken ved den danske Lov, saa er den typisk for det begrænsede Held, han havde med at gøre sine Anskuelser gældende, ti Loven satte jo 25 Aar som Aldersgrænse for Nonneløftet.

diken er ældre end Karlstadts Komme. Videre har vi jo afgjorte, ældre Vidnesbyrd fra Danmark om Interessen for, at der skulde prædikes over Bibeltekster ne. Ikke blot Bisperne havde drevet derpaa (jfr. S. 83), men Kongen havde vist sin Interesse for Sagen. Hans Forhold til Poul Helgesen og Karmeliterkollegiet taler i den Retning, og Udgivelsen af Christiern Pedersens Postil gør det samme. Vel er det kun den berømmelige Forfatters »Tidebog«, der udtrykkelig betegnes som »udsat paa ret Danske, højbaarne Fyrste Hr. Christiern, osv., til ydmyg Tjeneste«, men Udstyret af Postillen med det samme Kongevaaben som i Saxo-Udgaven tyder sikkert paa, at ogsaa dette vigtige Skrift er udgivet paa Kongens Opfordring eller Bekostning[1]. I hvert Fald er denne Bog et stærkt Vidnesbyrd om dansk Interesse for Søndagsprædiken og Bibelkundskab inden Wittenbergernes Komme. »Alle Epistler oc Evangelia, som lessis alle Søndage om aared« (trykt 1515 i Paris) maatte allerede 1518 optrykkes i Leipzig; den maa altsaa have fundet en vid Udbredelse. Bogen er vel senere blevet haanet som »Jærtegnspostil«, og Christiern Pedersen har selv været blandt de første, der tog Afstand fra Bogen, men trods dette er den unægtelig præget af dyb Respekt for Biblen, og selv med sit middelalderlige Islæt fører den en virkelig Kristusprædiken frem. Betegnende nok er det, at Christiern Pedersen samler alt om »Vor Herres Pines Ihukommelse« og kræver et Liv efter »Guds Budord« (ɔ: Skriften); »a l t i den er skrevet os kristne Mennesker til en god Lærdom, at vi stadelig haabes skulle paa den evige Salighed, f o r d e n s t o r e H u s v a l e l s e, v i h a v e a f d e n h e l l i g e S k r i f t«. Næst efter Augustin bruger Christiern Pedersen ogsaa mest som Autoritet den af Luther saa højt skattede Lyra, »den m æ g t i g e Doctor Nicolaus de Lira«, som han kalder denne den middelalderlige Prædikens fremragende Bibelmand. Ogsaa Christiern Pedersens Messeopfattelse vidner om, at Kristi Død er Midtpunktet i hans Tro; hans Skrift »Om at høre Messe« (1514) samler alt om »aande-

[1]) C. J. Brandt: Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter, 1882, S. 50.

lig« at nyde den korsfæstede Frelsers Legeme[1]. — Men interesserede man sig i Danmark saaledes for Prædiken over de bibelske Søndagstekster, er Paabudet om Bibelkundskab som Forudsætning for deres Ordination, af hvem man krævede Bibelprædikener, logisk og selvfølgeligt; der behøves ingen fremmed Impuls for at stille det, navnlig ikke i en Tid, hvor Biblen var ved at rykke i Forgrunden som Grundvolden for al Lære (jfr. S. 38).

Noget helt andet er det selvfølgelig, hvis Lovens Krav betyder, at Forkyndelsen skal være evangelsk eller luthersk. Men er dette Meningen, eller har Kongen, som Barge sagde, her villet lade Karlstadts »teologiske Overbevisning« præge Landretten, saa har baade han og Wittenbergerprofessoren baaret sig temmelig naivt ad. Loven lægger jo nemlig hele Tilsynet med Forkyndelsen i Bispernes Haand. Saa forstod rigtignok Frederik I Situationen bedre, da han i 1526 f. ved Værnebreve satte »Guds Ords« Prædikanter u d e n f o r det bispelige Tilsyn. Vilde Loven sikre den evangelske Naadeforkyndelse, maatte den i det mindste paa en eller anden Maade have givet en Læreanvisning. Men herpaa indlader den sig overhovedet ikke. Den fastslaar end ikke Skriften som eneste Norm for dansk Forkyndelse, langt mindre indeholder den noget, der kan minde om de senere, evangelske Ordinansers Normering af en bestemt Læretype (jfr. f. Eks. Christian III's Kirkeordinans af 1537).

Tværtimod. Hvor Lærepunkter indirekte berøres, viser Standpunktet sig at være godt katolsk. Børnene skal lære deres *Ave Maria*, i Bykirkerne skal de Stole bevares, hvorfra Kanniker og Præster synger »V o r F r u e s L o v«, og de Edsformularer, der gentagne Gange foreskrives ordret, indeholder stadig Anraabelse af »alle Guds H e l g e n«[2]. At Begængelser og Sjælemesser uden Kritik bestaar, ja faktisk forøges gennem Lovenes Bud[3], vidner heller ikke om, at det er Karlstadts Forstaaelse af Evangeliet, der normeres gennem Prædiken-

[1]) Christiern Pedersens Danske Skrifter, I (1850), S. 22; II (1851), S. 422. C. J. Brandt, Anf. Skr., S. 77, S. 64.

[2]) Landret, Kap. 35. 40. 68, jfr. Byret § [6]. 7. 8. [27].

[3]) Landret, Kap. 139. 31.

kravet. Var Meningen, at den nye Naadesforstaaelse skulde forkyndes, maatte ogsaa Forkastelse af »de fortjenstfulde Gærninger« paa en eller anden Maade være kommet frem, f. Eks. gennem Forbud mod Afladshandel eller Valfarter, eventuelt ved Paabud om Lukning af Mirakelstederne, saadan som Luther krævede det, eller lignende. Naar Skoleforordningen saa energisk tager sig af de ubrugelige gamle Skolebøgers Udryddelse, kunde man dog ogsaa i saa Fald i det mindste have ventet en Kritik af de hidtil brugte kirkelige Haandbøger eller Prædiken-Hjælpemidler, men intet saadant findes. Man maa derfor atter sige, at Karlstadt har været grumme uheldig, hvis det er ham, der først har ført disse Krav frem.

Derimod forstaas de særdeles vel, hvis de er Udtryk for den sentmiddelalderlige, katolske Bibelinteresse. I saa Fald er der ikke noget mærkeligt i, at Tilsynet med Forkyndelsen helt er i Bispernes Haand; der bliver overhovedet ingen Modsigelse mellem Landrettens forskellige Dele, saalidt som der er det mellem Instruksens Krav om Evangelieforkyndelse og om Betjening med Kyssetavlen. Det er den samme Personlighed, der lod Christiern Pedersen udgive »Marietiderne«, Bogen »Om at høre Messe« og Postillen, som taler gennem Loven. Netop Landrettens Bud maatte reklamere for Udbredelsen af »Jærtegnspostillen«, det eneste trykte og brugbare danske Hjælpemiddel for Præsterne. Postillen indeholder iøvrigt netop ogsaa de Synspunkter, der er de bærende for Lovenes kirkelige Bestanddele. Den taler nemlig paa sin Vis de djærveste Ord til Kirkens Prælater og Sognepræster, »som lære skulle Almuen Salighedens Veje ... men er forsømmelige i deres Embede og i k k e p r æ d i k e eller sige enfoldige Folk den kristelige Tro og Guds Vilje«. Eller, som det hedder andetsteds: »Hermed maa mærkes nogen Kirkens Prælate, som paa sit Embeds Vegne aleneste agter og skøtter den Rente, Stat og Ære, som han skal have, og en føje Ting eller intet agter sine fattige Undersaatters Salighed«[1]. — Et er altsaa, at Landrettens Bud aabner en M u l i g h e d for en

[1]) Christiern Pedersens Danske Skrifter, I, 214; II, 29.

Forkyndelse ogsaa af en uddybet Naadeforstaaelse, et andet, at den skulde repræsentere »en reformatorisk Opfattelse«. De paagældende Lovsteder kunde i Virkeligheden ikke fortørne de katolske Bisper, forsaavidt de fordrede Bibelkundskab og Bibelprædiken; det gjorde Bisperne jo selv. Men ubehageligt maatte det være dem at høre en verdslig Lov stille Krav til deres egen kirkelige Virksomhed; og at den satte Betingelser for Meddelelsen af Ordination, maatte de vel betragte som utilbørligt.

Men derom kan ikke strides: Love, der vil fremme »den hellige Kirkes og hendes Prælaters og Klerkeris Ære og Værdighed« (Landrettens Indledning), der ikke giver nogensomhelst Anvisning paa Fornyelser i Læren eller Gudstjenesten, som ikke rokker (bortset fra Appeldomstolen) ved den danske Kirkes Stilling til »Antikristen« i Rom, som lader den hierarkiske Bispemagt bestaa urørt og paabyder Brug af kanonisk Ret, kan ikke siges at staa under virkelig Indflydelse fra Karlstadts Side. — Skulde der for Alvor tales om en »reformatorisk« Indflydelse, maatte man snarest tænke paa Mesteren selv. Hans Programskrifter gaar jo, som tidligere udviklet, udenom enhver radikal Omstyrtelse af Kirkens ydre Ordninger og arbejder med det historisk givne, men driver, ligesom Lovene, paa, at Kirkens Mænd gør deres Pligt, eventuelt nødet dertil af den verdslige Øvrighed; og Skriftet til Adelen opstiller en lang Række *Gravamina*, der i alt Fald delvis lægges Landsherrerne paa Hjærte (jfr. S. 41). Flere af disse Luthers *Gravamina* har virkelig ogsaa en stærk Lighed med vore Loves Bud. Utænkeligt var det da ikke, at Lovgiverne, selv om de lod det ligge, der for Luther var Hovedsagen (iøvrigt netop i god Forstaaelse med Luthers Opfattelse, at det aandelige Liv ikke kan fremmes ved ydre Midler), havde udnyttet Bogen til Adelen ved Udarbejdelsen af de nye kirkelige Lovbud. — Men ogsaa her gælder det, at Ligheden let lader sig forklare af, at det drejer sig om Spørgsmaal, der almindelig var fremme i Tiden; og hvis Luthers Skrift var Kilde for Lovene, maatte der kunne paavises formelle Lighedspunkter. Men saadanne Overensstemmelser findes ikke. Det kan imidlertid lønne sig at sammenligne

Skriftet til Adelen og Lovene, da der derved kastes et skarpt Lys over Lovenes kirkelige Standpunkt.

Først og fremmest falder da i Øjnene, at, hvad der mest interesserer Luther, ikke interesserer Christiern II det ringeste. Luther tænkte sig (jfr. S. 41) de gamle Nationalkirkeforhold fornyede med et stærkt og selvstændigt Episkopat, ledet af Ærkebisperne. De høje kirkelige Embeder skal frigøres fra Rom økonomisk, hvad deres Besættelse og hvad Retssager vedrørende dem angaar. Christiern II's Love er kemisk fri for Bestemmelser om Bispestolenes Besættelse. Her er intet Angreb paa Pavens Provision, hans Konfirmation, Ret til Annater eller andre Indtægter, end ikke Tale om Kurtisanerne eller om, at danske Embeder skal forbeholdes danske Mænd. Tanken om at genoplive det danske Ærkesædes virkelige Primatstilling interesserer aabenbart ikke Kongen. Paa det vigtigste Punkt, hvor han træder Pavens Ret nær (ved Appellationsdomstolen), indsætter han en kgl. udnævnt »Kammerret«, medens Luther betegnende nok ønsker et gejstligt Konsistorium i nær Forbindelse med det tyske Primat. — Luther er stærkt interesseret i det pavelige Pønitentialvæsens Begrænsning. Pavens Ret til at reservere sig Pønitentssager og hele hans Dispensationsret forkaster han; han vil have Interdiktet forbudt, Afladskræmmerne udjagne og f. Eks. Dispensationerne i Ægteskabssager forkastede. Med Hensyn til alt dette tier de danske Love. — En Lighed findes derimod, hvor Talen bliver om Indskrænkning af de hjemlige gejstlige Retters Kompetence. Luther vil have alle Sager vedrørende Penge, Gods, Liv og Ære frataget gejstlige Dommere, og Band skal forbydes i slige Sager. Formelt udtrykker de danske Love sig vel anderledes; men Forbudet mod, at »Sager om Gæld og andre Sager«, som Provster plejer »at sætte Folk uden Kirke for«, behandles for gejstlig Ret, rammer vel i Hovedsagen det samme. At det ikke ligefrem siges, at Officialerne som hidtil skal tage sig af Sager om Tro, finder sin Forklaring i, at Lovene overhovedet ikke blander sig i det egentlig religiøse Tilsyn. Og naar Luther hævder Officialernes Ret til Sager om »gode Sæder«, forbeholder Lovene parallelt de gejstlige Domstole »Ægteskabs og aabenbare Horerisager«.

Men Udtryksmaaden tyder unægtelig ikke paa Afhængighed, og fuld reel Overensstemmelse er der heller ikke; Christiern II lægger jo f. Eks. ogsaa Trolddomssager under verdslig Domstol. — Men Begrænsningen af gejstlige Retters Omraade (jfr. S. 19 f.) hører iøvrigt til de almindelige Tidskrav.

En Fællesinteresse er ogsaa Klostervæsenet; men her er Stillingen stærkt forskellig. Begge vil have Klostertilsynet lagt under Bisperne — et gammelt Krav fra Reformkonciliernes Tid, ogsaa kendt hos os dengang. Men Luther driver paa Nedlæggelse baade af egentlige Klostre og Kapitler (»Stifter«); helst skulde alle Tiggerklostre ophæves, men man kan slaa 10 eller saa mange, som det er nødvendigt, sammen til ét, hvor Munkene saa skal underholdes — men tigge maa de ikke. Prædiken og Skriftemaalshøren skal ogsaa forbydes dem, med mindre »Bisper, Sognepræster, Menigheder eller Øvrighed« ligefrem kalder dem dertil. De gamle »Stifter« kan bestaa som Forsørgelsesanstalter og som Studiehuse, ti efter Luthers Opfattelse var Meningen med Klostre og Stifter oprindelig, at de skulde være Skoler. Men de nye Stifter, der kun er oprettet til Messer, Korsang og »Orgelskrig«, skal bort som unyttige. Overhovedet skal Ordensvæsenets Grundvold ganske forandres, ti Luther vil have de livslange Løfter, der betragtes med større Ærbødighed end Daabsløftet, ophævet. Det skal ogsaa forbydes Paven at stifte eller bekræfte nye Ordener (de mange forskellige Ordener er en Fare for den ene Kristustro), ja det skal befales ham at indskrænke de bestaaende Ordeners Tal. — Lovene paabyder ikke Nedlæggelse af én eneste klosterlig Stiftelse, end ikke ét Tiggerkloster; Kapitlerne rører de overhovedet ikke ved; Herreklostrene forbydes det kun at terminere; Tiggeri godkendes udtrykkelig for de Ordeners Vedkommende, der er stiftede paa det Program. Saa lidt som dette forbydes disse, indskrænker Lovene deres Ret til at prædike eller høre Skriftemaal. Overhovedet paabydes det Bisperne, der jo skal visitere Klostrene, netop at tilse, at Reglerne nøjagtig overholdes (Landret, Kap. 1). Tanken om Klostrene som Skoler, der iøvrigt siden optages af vore lutherske Prædikanter (jfr. f. Eks. Peder Laurentsen i »Malmøbogen«; ligesom Opfattelsen reelt

godkendes gennem Kirkeordinansen), er Christiern II's Love ganske fremmed, trods den Rolle Skolereformen netop spiller i dem. Sognepræsters Cølibat har Kongen forbigaaende tænkt at angribe, men Klosterløfterne indlader han sig overhovedet ikke med; derimod fastslaar Landretten, som før nævnt, Aldersbestemmelser for Løfternes Aflæggelse, noget som Luthers Skrift ikke berører[1].

Med Hensyn til det gudstjenstlige er der ligeledes en stor Forskel. Luther angriber kraftig Aartidsholdet og Sjælemesserne; alle Fester vil han have afskaffet, særlig Kirkevielsesfesten er han Fjende af. Vore Love indlader sig ikke paa liturgiske Fornyelser. Landrettens Indledning ønsker tværtimod, at Gudstjenesterne maa blive forøget og formeret, og selv om den ikke, som »Optegnelsen« vilde, griber ind overfor den faktiske Nedlæggelse af stiftede Messer, saa henlægger den dog Bøder og Indtægter ved Salg af Vraggods til Afholdelse af Votivmesser og »Begængelser«.

Man kunde blive ved længe. Luther vil have Pluraliteterne afskaffet. Lovene synes forsaavidt at være inde paa Tanken, som de kræver Residenspligt for Indehavere af Embeder, der er forbundet med Sjælesorg. Dette vil udelukke, at en fungerende Sognepræst har mere end de to Sognekald. Det kunde se ud som et Angreb paa Pavernes Ret til at tillade Gejstlige at beklæde flere Embeder, der paalægger *cura animarum* som Pligt. Intet var almindeligere paa den Tid end netop slige Dispensationer, der egentlig stred mod den kanoniske Ret[2]. Men de danske Love er sikkert ogsaa her loyale mod Paven. Intet i Lovbudene forbyder nemlig Vikariatsvæsenet. De paalægger kun den fungerende Sognepræst at residere. I selve Pluralitetssystemet griber de altsaa ikke

[1]) Om Landrettens fordærvede Tekst jfr. S. 159. Den uklare Passus, »om saa mange Partis Regel«, strejfer vel Luthers Kritik af de mange Ordener, men synes kun at kunne hentyde til Reglernes Forskellighed med Hensyn til Løfteaflæggelsen; men Skriftet til Adelen har ikke noget, der minder om den karakteristiske Motivering.

[2]) I »Acta pontificum Danica«, VI, kan findes talrige Eksempler paa Tilladelse til at beklæde »uforenelige« Embeder samtidig, hvortil yderligere tilføjes Dispensation for at lade sig præstevie i 7 Aar, saaledes at vedkommende i Virkeligheden end ikke kunde betjene ét af Embederne (jfr. f. Eks. n. 4610, 4797 osv.).

ind; saa maatte de ogsaa først og fremmest have taget Kapitelsmedlemmernes Forhold op til Behandling, ti netop her florerede Uvæsenet værst. — Landretsudkastet har, som tidligere nævnt, en Slags Angreb paa Cølibatsloven for Sognepræsternes Vedkommende. Det maa antages at være bortfaldet før Lovens Udstedelse, men det har altsaa været paatænkt. Rent bortset fra, om dets oprindelige Indsættelse faktisk skyldes Karlstadt, kunde det minde om Luthers Krav — men Forskellen ses ogsaa straks. Luther vilde have et almindeligt Koncil til at ophæve Cølibatspligten; Christiern II vil friste Sognepræster til Giftermaal ved privatretslige Fordele. — Endelig griber Lovene ind overfor nogle sociale Brøst, der ogsaa interesserer Luther stærkt. Han vil ligeledes have Fattigtiggeriet bort, men Skriftet til Adelen kender ikke til at give de arbejdsuduelige Tiggertegn. Luther vil have Skøgehusene afskaffet; Christiern II sanktionerer dette Kvindeerhverv og interesserer sig kun for, at Skøgerne kan kendes sikkert fra de ærlige Kvinder ved deres Dragt. — Sammenligningen synes da at stadfæste, hvad der tidligere har været formodet (S. 87 og 132), at Kongen næppe har kendt Luthers Skrifter, hverken da Reinhard eller Karlstadt var her. Den viser i alt Fald afgjort, hvor udpræget maadeholdne de danske Loves kirkelige Fornyelser er i Forhold til Tidens Reformkrav.

Impulserne til Lovgivningsarbejdet maa altsaa afgjort søges fra k a t o l s k Side. Men det rimeligste er da ganske simpelt at søge Foranledningen til det i de hjemlige Klager over de bestaaende Tilstande. »Optegnelsen« erklærede ogsaa, at alle de Punkter, den medtog (jfr. S. 140), »i nogen Tid« havde været Genstand for Paatale og Klager (jfr. ogsaa Udtrykkene: »Almuen klager«, »mod Kongens og Ridderskabets Frihed og Ret«)[1]. Paa et enkelt Punkt (jfr. S. 153[1]) henvistes til Københavns Borgeres særlige Klager.

[1]) Til Klagerne over »nedlagte Gudstjenester« fandtes sikkert mange gode Grunde, men særlig kan mindes om Biskop Jens Andersens Nedlæggelse af Odense Provti, hvorved Messer og Almisseuddeling, stiftet af det tidligere Kongehus, betydelig indskrænkedes. Sagen gav Anledning til hæftige Klager til Pavestolen fra Kong Hans, men Jens Andersen sad Pavens Formaning overhørig, og Christiern II maatte paany søge Pavens Støtte (jfr. Allen, II, 359 ff.).

Landretten anførte som Motiv til Oprettelsen af »Kammerretten« »gejstlige Personers« Klager over, at »de ej tilforn kunde ske Ret her i Riget«. Enkelte Punkter, som Forbudet mod Bispers Optræden med Piber og Trommer eller Skoleforordningens Indskriden mod Peblinges Mummeri, hænger formentlig sammen med nylig stedfundne Skandaler hos os (jfr. S. 94 og 145). Stolestadeforbudet motiveres ved det gængse Kævleri og Slagsmaal om Pladserne; Paabudene om Kirkers Renholdelse og om sagkyndig Bistand ved Anskaffelse af Alterbilleder osv. skyldes selvfølgelig hjemlige, sørgelige Erfaringer.

Med Hensyn til Maaden, hvorpaa Lovene afhjælper disse Brøst, giver en Række Bestemmelser sig i Virkeligheden af sig selv. Ved vigtigere Indgreb (Indskrænkning af de gejstlige Retters Kompetence og af Appellation til Paven, Standsning af Kirkegodsets Forøgelse, Kravet om gejstlig Embedsvirksomheds Forbedring, om Klostrenes Reform og om Tiggeriets Begrænsning) kan selvfølgelig Kendskab til de Reformer, der andetsteds var gennemført, have været medbestemmende, men at paavise et bestemt Forbillede for Lovenes Paabud, lader sig næppe gøre. Hvor langt man naaede frem ad Reformvejen de forskellige Steder, beror jo heller ikke paa forskellige Synsmaader, der giver Ordningerne Særpræg, men paa de enkelte Landsherrers reelle Magt. Man kan selvfølgelig henvise til, at Brandenburg f. Eks. (jfr. S. 19) havde faaet de gejstlige Retters Kompetence og Appellerne begrænset, og her havde Christiern II særlige Forbindelser, idet hans Søster Elisabeth var gift med Kurfyrst Joachim I. Man kan ogsaa antage, at Forholdene i Slesvig-Holsten, hvor Landsherrens kirkelige Indflydelse var fremtrædende, har fristet til Efterligning[1]. Men man maa stadig erindre, at de

[1]) Kirkehistorikeren H. v. Schubert har i en speciel Afhandling i »Zeitschrift für Schleswig-Holst.-Lauenb. Geschichte«, XXIV, 1894, S. 95 ff. (Die Entstehung der schl.-holsteinischen Landeskirche) søgt, i Tilslutning til Rieker o. a., at vise, at Hertugdømmerne allerede før Reformationen havde en Landskirke, hvori Hertugen væsentlig havde den Ret, som den lutherske Landsherre siden udøvede som »Vogter af Lovens to Tavler«. De schauenburgske Grever grundlagde denne kirkelige Magtstilling, og de oldenburgske Landsherrer

vigtigste Punkter havde staaet paa Dagsordenen saa længe i Danmark, at man formentlig forlængst var klar over, hvorledes Ordningen burde være. Sikkert gælder det Klostertilsynet, hvor Landretsbestemmelsen ligefrem er Udtryk for

---

arvede den og befæstede den. Schuberts Afh. gav Anledning til en ret interessant Videredrøftelse af Spørgsmaalet i »Schriften des Vereins für schlesw.-holst. Kirchengeschichte«, 2. Reihe (Beiträge u. Mitteilungen), V. — Prof. Fr. Rendtorff (S. 73—87) sluttede sig med nogen Kritik til Schubert, men betonede, at Sentmiddelalderen og Reformationen vel skabte en selvstændig Landskirke, en Gennemførelse af territorial Enhed paa kirkeligt Omraade, men ikke sikrede Hertugdømmernes Kirke den nødvendige Selvstændighed; en virkelig Landskirke som Retsstørrelse fremkom først ved Preussens Bistand o. 1870. — Heroverfor viste Juristen Prof. C. Rodenberg (S. 129—149), at de saakaldte »Landskirker« fra 15. Aarh. overhovedet kun betyder, at Landsfyrsterne i nøje Samvirken med Paverne forskaffer sig visse territorielle Fordele, navnlig overfor den lokale Gejstlighed. Men naar Spørgsmaalet lyder: Var det en Landskirke?, kan Svaret kun lyde: Nej! Hverken af Navn eller Begreb var den det, da den øgede Fyrstemagt kun gjaldt *temporalia*. Det er altsaa Sehlings Opfattelse (jfr. S. 20). Manglen ved Rodenbergs Indlæg er, at han antager, at de stærke Tilløb til Fyrstemagt i Kirken, der fremkommer før og lige efter Reformkoncilierne, stadig udvikles videre i Sentmiddelalderen; han betoner ikke tilstrækkelig Usikkerheden ved de erhvervede Rettigheder paa Grund af Pavernes faktiske Tilsidesættelse af Konkordater eller Privilegier. — Endelig sluttede Juristen Dr. E. Kaufmann (S. 370—93) sig til Rodenberg; de enkelte Højhedsrettigheder, Fyrsterne erhverver, betyder ikke moderne Statsoverhøjhed over Kirken; ikke paa ét eneste Punkt kan Fyrsten siges at have erhvervet virkelige »Spiritualrettigheder«. Det hele maa ses i Lys af den middelalderlige Opfattelse af den ene Kristenhed, og ogsaa Reformationen, og navnlig Luther, levede ganske i den middelalderlige Samfundsopfattelse. — v. Schubert har i sin »Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins«, I (1907), S. 257 ff., udtalt sig forsigtigere end i den førnævnte Afh., men han fastholder, hvad der vel heller ikke kan benægtes, at de slesvig-holstenske Landsherrer udøvede et stærkt følelig Advokati over Kirken. Visse Punkter heraf fortjener Paaagtelse. Allerede 1390 forbød Gerhard VI Borgere og Bønder at give Kirker eller Præster Jordegods; kun Penge og løse Værdier maatte skænkes; samtidig paabødes det alle Gejstlige at søge deres Ret mod Borgere og Husfolk først for Hertugens Dom. 1399 fastslaas, at Bispers undergivne i Retsstridigheder mod Lægfolk skal søge Landsherrens »foreskrevne Ting«; »ingen Lægmand skal forfølge den anden for gejstlig Ret om verdslige Ting« (dog gælder det ikke Retstridigheder mellem Bispegodsets undergivne indbyrdes). De senere Landsherrers Indgreb mærkes stærkest paa Klostervæsenets Omraade, der behandles som landsherrelige Domæner; ligeledes kræves, at Kirken finansielt skal støtte Statsmagten, og i Embedsbesættelser gribes ind. Præ-

et gammelt Ønske fra Epistopatets Side[1]. Begrænsningen af de kirkelige Domstoles udstrakte Jurisdiktion var ligeledes et gammelt Ønske, om end selvfølgelig fra anden Side, og Vejen til Maalet var vist. 1477 indgik saaledes Langelands Beboere en gensidig Forpligtelse til k u n at stævne Sager vedrørende Børns og Enkers Gods samt »Kirkegæld« for Kirkens Dom[2], iøvrigt skulde gejstlige Domstole ikke have med Gods- og Afgiftssager at gøre. Man søgte at faa »kgl. Dom« til Stadfæstelse deraf. Da Kong Hans's Haandfæstnings § 17 alligevel stadfæstede Kirkens gængse Domsret, tilføjede den dog: »heller ikke maa Kirkens Mænd bevare sig med nogen verdslig Dom y d e r m e r e e n d Kirkeloven og deres Privilegier udviser«[3]. Christiern II's Loves Bestemmelser gaar jo langt videre, men er i alt Fald kun den logiske Videreførelse af disse Begyndelser. — Ogsaa Begrænsningen af »Pavesagerne« er (jfr. S. 148) kun Optagelse af et gammelt dansk Krav. Ordningen med en »Kammerret« kender vi ganske vist ikke som et ældre dansk Forslag, men forsaavidt disse »Pavesager« var Beneficialspørgsmaal og lignende kirkelige Godssager, var man end ikke i kirkelige Kredse ukendt med Tanken om at

laterne føler sig ogsaa som Landsstand. — v. Schubert nøjes da nu med Paastanden, at den evang. Landskirke i Slesvig-Holsten havde »dybe Rødder« i den førreformatoriske Tid (jfr. S. 229—33). Heller ikke i denne modificerede Fremstilling betones dog tilstrækkelig, hvor magtesløs Landsherren reelt stod overfor Pavestolens Indgreb (jfr. Eksemplet ovenfor S. 26). Vi faar heller ikke Rede paa, om Forbudet mod Kirkens Godserhvervelse eller Indgrebene i de kirkelige Jurisdiktionsrettigheder virkelig kunde opretholdes (det første utvivlsomt ikke!).

[1]) Ved Kong Christoffers og Ærkebiskop Hans Laxmands Dom 8. Jan. 1443 lagdes Reformationsret og Tilsyn med Klostrene helt i Bispernes Haand (jfr. Helveg, Danmarks Kirkehistorie til Reformationen, II, 1, S. 323 f.). Paa Herredagen i Odense 1526 udtalte Prælaterne to Gange Ønsket om, at Kongen vilde give Bisperne Befalingsbrev paa at »reformere« alle Klostre, eller som Dupliken udtrykker det: »de vil gærne skikke det saa med Klostrene efter den Skikkelse, som før var gjort udi Kong Christoffers Tid« (Paludan-Müller, Herredagene i Odense, S. 61—62; Nyt dansk Magasin, V, 210).

[2]) Tingsvidne i Khist. Saml., I, 49 f.

[3]) Aarsberetninger fra Geheimearkivet, II, 51; jfr. ssteds S. 60: Chr. II's Haandfæstning, der stadfæster, at kgl. Tiltale mod Kirkens Mænd skal ske for deres »tilbørlige« Dommer, dog tilføjes »her udi Rigerne«, og der undtages udtrykkelig Sager om »Jorddele«.

paakalde verdslig Medvirken til deres Afgørelse — man erindre Kong Christoffers og Hans Laxmands vigtige Dom 1443 om Bispetienden. Paa en Tid, hvor man, som Kong Hans's Haandfæstning viser, betragter »Kirkens Len« som nationale Beneficier, der bør forbeholdes Landets egne, kan man da vel uden fremmed Forbillede finde paa den Løsning, som Lovene har[1]. Forudsat, hvad jeg straks kommer tilbage til, at Kammerrettens Kompetence ikke er tænkt udstrakt til de rent kirkelige Pønitentialsager (egentlige Kirketugtssager), kan dens Indførelse da ogsaa betragtes som en blot Videreførelse af en begyndt Udvikling, hvad der tillige kan forklare Prælaternes Samtykke med Hensyn til den. Meningen var jo dog ogsaa, at kanonisk Ret skulde være Grundlag for dens Afgørelser, da Dommerne udtrykkelig skulde være sagkyndige i Kirkeloven; og naar den endelige Afslutning af Sagerne var forbeholdt Konge og Rigsraad, fik Prælaterne sluttelig Indflydelse paa Sagernes Afgørelse.

Enkelte af Lovenes Bestemmelser viser ogsaa hen til, at gammel Skik har bestemt deres Udformning[2]. Allerede Biskop Münter gjorde opmærksom paa, at adskillige Lovpunkter ligefrem var Gengivelse af ældre, nu tilsidesat kanonisk Ret[3].

[1]) Der er gættet paa (Kolderup-Rosenvinge, Gl. dske Love, IV, Pag. XXXIV, finder det »udenfor al Tvivl«; Matzen, Retshist., I, Retskilder, S. 266, ligesaa), at den tyske Rigskammerret er Forbilledet for Christiern II's, men det synes ikke rimeligt, da dennes særlige Formaal var Afgørelse af Landefredssager. Det ejendommelige allerede ved Maximilians Rigskammerret var dens Sammensætning ved Valg fra Stænderne (jfr. H. Prutz, Staatengeschichte des Abendlandes im Mittelalter, II, 1887, S. 708 ff.). Fornyelsen under Karl V viste ogsaa, at den først og fremmest var en politisk Domstol (jfr. Kammerretsordningen i »Deutsche Reichstagsakten unter Karl V«, II, 267 ff.).

[2]) At Lovgiverne ogsaa har haft Opmærksomhed henvendt paa speciel dansk Landsordning, viser »Optegnelsens« Begyndelse, der med Hensyn til ét Punkt, der ikke er medtaget i den endelige Lovgivning, siger: »Haandfæstningen mellem Ærkebiskoppen og Skaaningerne holdes ikke«. Tænkes der her paa »den gamle Skraa«, der spillede en saa stor Rolle i Kirkekampens Dage, da Tiendespørgsmaalet stod paa Dagsordenen i Skaane?

[3]) Afh. i Skandinavisk Museum, II, 1798. Münter henviser her (S. 194 ff.) til en Række Steder i *Corpus juris canonici*, der er Paralleller til Lovbestemmelserne. Der findes dèr Forbud mod, at Gejstlige driver Købmandshandel; Residenspligten kræves; det befales at bære sømmelig gejstlig Dragt; lignende Aldersbestemmelser for Ordination

At søge Kilden her, er ogsaa nærliggende, naar man tænker paa den Rolle, Kirkelovens ældre Bestanddele spiller ved Argumentationen mod Romerkirken hos Luther og hans senere danske Disciple (jfr. Skriftet til Adelen; P. Laurentsens »Malmøbog« og »En stakket Undervisning«; Fr. Wormordsens »En kort og liden Forklaring«). »Optegnelsen« glemte heller ikke at notere, at der forekom Misbrug, der stred mod selve »Kirkeloven«. — Man kan i alt Fald ikke se bort fra, at Lovene har bestræbt sig for at holde sig saa nær op ad kanonisk Ret som muligt. Og overhovedet maa man bestemt fastholde, at den Opfattelse af Advokatiet for Kirken, der præger Lovene, er afgjort k i r k e v e n l i g. Bestemmelserne tager virkeligt Hensyn til Kirkens Bedste. Mottoet i Landrettens Indledning: »at den hl. Kirke, hendes Prælater og Klerkeri maa og skal holdes i tilbørlig Ære og Værdighed«, er ikke tomme Ord. — Denne reelle Moderation, der præger Lovene, mærkes først og fremmest i Forholdet til P a v e s t o l e n. Trods Indgreb faar man et stærkt Indtryk af Omhyggelighed for at undgaa Konflikter. Cølibatsangrebet maa jo anses for strøget i Landrettens endelige Form, da det ikke findes gentaget i Byretten. Klosterspørgsmaalet er i alt Fald ordnet, uden at Landsherren kræver nogen Ret for sig. De store Spørgsmaal om Embedsbesættelse og Embedsafgifter er ganske forbigaaet; der forlanges end ikke nogen Nominationsret til Bispestole eller Prælaturer, og Lovene griber ikke ind i Patronatsforhold. De berører heller ikke Spørgsmaalet om Udlændinge og Kurtisaner, noget, der dog med Vished kunde gøre Regning paa Rigsraadets Sympati[1]. Lovene har heller

---

af Præster, Diakoner og Subdiakoner hævdes; der er Forbud mod, at ikkepræsteviede overtager Sjælesørgerembeder, at Præster normalt holder mere end én Messe daglig, at de bærer Vaaben. Der kan tilføjes: Forbud mod, at Gejstlige gaar paa Jagt med Hunde (Decr. Gregorii IX, lib. V, Tit. 24, c. 2) og mod at ordinere Gejstlige *sine titulo* (ssteds lib. III, tit. 5 *de præbendis*, c. 16, c. 23).

[1]) Kong Hans's Haandfæstning (jfr. S. 26) viser det. P o u l H e l g e s e n paastaar (Skibykrøniken i Rørdams Monumenta, I, 37), at Rigsraadet efter Ærkebiskop Birgers Død 1519 ligefrem vedtog, at kun adelige i Fremtiden kunde blive danske Bisper. Svaning (Vita Chr. II, lib. II, c. VI, 4—5, Udg. 1670, S. 178 ff.) gentager Meddelelsen, men erklærer Bestemmelsen for vedtaget *ab universo eccle-*

ingen Bestemmelse om *Placet*, skønt man kunde have ventet en saadan, da Christiern II nylig (jfr. S. 92) havde forbudt Offentliggørelsen af Bandbullen mod Luther[1]. De har heller ikke noget om Tilsyn med eller Betingelser for Afladshandelen og de andre Former for den pavelige Naadesforvaltning eller for Pavens »Indsamlinger«.

Under disse Omstændigheder er der Grund til at tvivle om, at den gængse Fortolkning af Omfanget af Kammerrettens Kompetence er rigtig. Efter denne vil Loven forbyde Appeller til Paven i a l l e gejstlige Sager[2]. Herimod taler adskilligt. Hidtil havde jo danske Konger kun tænkt paa at opnaa hos Paven selvstændig og »endelig« dansk Retsbehandling af de Pavesager, der i Virkeligheden var af borgerlig Art. Christiern I's Ansøgning 1449 (S. 148) drejede sig selvfølgelig ikke om Sager vedrørende Lære og Liv, Gudstjenesteforhold eller Sakramentforvaltning eller om Dispensationer paa det egentlige Pønitentialomraade. — Da Frederik I's Haandfæstning affattedes, indsattes som § 8 følgende: »item

siastico senatu regni (vel Bisperne alene?) og holdt hemmelig, for ikke at vække Uvilje. Heise (Skibykrøniken, S. 61, Note 3) tvivler om Rigtigheden af Vedtagelsen; men at Helgesen kan have vidst Besked om en faktisk, men ikke proklameret Vedtagelse i Rigsraadet eller dettes bispelige Del, synes mig ikke utroligt. I hvert Fald er »Vedtagelsen« et ægte Udtryk for den faktiske Stemning hos Rigsraadet (jfr. Optagelsen af dette Punkt i Frederik I's Haandfæstning); den er ogsaa i bedste Overensstemmelse med Bestemmelser andetsteds (jfr. S. 19). Man vil udelukke borgerlige Mænd fra Bispesæderne, men Meningen er tillige (jfr. Frederik I's Haandfæstning) — at forbeholde dem for d a n s k e Adelsmænd.

[1]) Allerede Martin V forbød 1418 alle Kirkens Mænd at gøre Udførelsen af pavelige Skrivelser afhængig af verdslig Magts *Placet*. 1511 forbød Julius II enhver Form for *Placet* overfor Pavens eller hans Delegeredes Afgørelser; Leo X bekræftede dette (Hinschius, System der kath. Kirchenrecht, V, 1895, S. 725 f.).

[2]) Münter i Skand. Museum, II, 202 f.; Helveg, II, 2, 592 f.; Allen, III, 2, 20 f.; Matzen, Forelæsninger over dsk Retshist. Offentlig Ret, I, 1893, S. 38 (»forbød e n h v e r Appel til den pavelige Domstol«); Heise, Danmarks Riges Historie 1491—1536, S. 239 (»ja, a l l e gejstlige Retssager blev ligefrem unddraget Rom«). Paludan-Müller, De første Konger af den oldenb. Slægt, S. 392, refererer vel forsigtig Lovens Krav som kun gældende Stridigheder mellem gejstlige Personer, men han mener ganske vist tillige, at Lovene ligefrem vil tage Suprematiet i den danske Nationalkirke fra Paven og lægge det i Kongens Haand (!).

skal vi ej tilstede, at noger Sager, aandelig eller verdselige, skal kaldes eller drages indtil Rom, førend de ere først haandteret for Rigens Prælater efter Rigens Privilegiers Lydelse«. Aabenbart henholder man sig her nøje til Nikolaus V's og Innocentius VIII's Bevillinger; »Rigens Privilegier« maa være deres Buller. Men disses Indhold forklarer altsaa, hvad der menes med »aandelige Sager«, nemlig udelukkende Beneficial- og beslægtede Sager. Da Haandfæstningens Ord nu tillige netop maa opfattes som Modsætning til de ophævede nye Love fra Forgængeren, ligger det nær at opfatte de »aandelige Sager«, der omtales i disse, paa samme Maade. — Det vil ogsaa stemme med, at Lovene iøvrigt overhovedet ikke gaar ind paa indre kirkelige Anliggender, ja endda udtrykkelig forbeholder Ægteskabssager for de gejstlige Domstole og haandhæver den gejstlige Bandsret. — Havde Christiern II virkelig krævet a l l e »aandelige« Sager afgjort for sin Kammerret med Appel til Rigsraadet, vilde, som før omtalt, Rigsraadets (og det vil jo ogsaa sige Episkopatets) Samtykke være ganske uforstaaeligt. Man erindre blot, hvorledes Bisperne kæmpede som Løver paa Frederik I's Tid mod, at Præster stilledes udenfor deres Jurisdiktion ved »Værnebreve« eller mod, at det ikke tillodes dem at straffe dem, der brød Klosterløftet, og navnlig mod, at Prædikanternes Sag om »Guds Ords« Forstaaelse skulde paadømmes af Konge og Rigsraad. Skulde Lage Urne og Ove Bille da virkelig i 1521 have indrømmet, at egentlig aandelige Sager kunde behandles for en ikke afgjort kirkelig Domstol? Skulde de være gaaet med til en Bestemmelse, der ophævede Pavens egentlige Reservatret paa Kirketugtsomraadet og derfor reelt betød et Brud med Paven som Kirkens aandelige Hoved? Det skulde de senere Prædikanter nok have erindret dem om! Men i hele Reformationspolemiken spiller denne tilsyneladende saa vigtige Lovbestemmelse overhovedet ingen Rolle. Det viser afgjort, at dens »aandelige« Sager simpelthen betyder disse verdslige Beneficial-Spørgsmaal. — Karlstadts Frygt for et Ophold i Danmark vilde ogsaa være uforstaaelig. Var der ved Lovene brudt med Pavens Supremati i de indre kirkelige Anliggender, behøvede han ikke at frygte Paveband her. — Var Lovenes

Indskrænkning i Appeller saa omfattende, maatte man virkelig vente i dem at finde en Placet-Bestemmelse. Skulde alle gejstlige Sagers Afgørelse berøves Kurien, maatte ogsaa pavelige Bullers Gyldighed i Danmark i Fremtiden bestrides, og ligesom Landretten satte Bøde for Appel, maatte der være Bødebestemmelse for Udvirkelse af en pavelig Bulle i en Pønitentialsag. Lovene har imidlertid end ikke en saa betimelig Bestemmelse som Kravet om Ret til Prøvelse af en Bulle eller en pavelig Bandsættelse[1].

Naar der altsaa i Byrettens § 77 siges, at de nævnte Doktorer og Magistre skal dømme i »alle aandelige Sager«, maa der tænkes paa Gods- og Beneficialsager, hvad enten disse Retssager (som Ordene i Byretten nærmest henleder Tanken paa) paadrages Gejstlige fra verdslig Side, eller de (som Landrettens Ordlyd betoner) skyldes indbyrdes Trætte[2]. Har en Gejstlig f. Eks. brudt sit Cølibatsløfte og dømmes af Bispen, vil han da ikke kunne indanke den Sag for Appeldomstolen. Landrettens Kap. 1 lagde jo ogsaa hele det aandelige og sædelige Tilsyn med Gejstligheden i Bispernes Haand, og den blander sig derfor heller ikke i, at slige Sager gaar videre til Paven eller gaar straks til ham, hvis det drejer sig om et pavelig Reservattilfælde. Paa anden Maade kan jeg ikke forstaa Bestemmelserne. Lovbudet er altsaa et med Gejstlighedens Samtykke[3] foretaget Indgreb i den bestaaende Opfattelse af *privilegium fori* (jfr. Ærkebiskop Erik Valkendorfs Paastand om, at Paven alene var hans Dommer) og kan derfor meget vel være foranlediget netop ved Gejstliges

[1]) Altsaa en Parallel til den i Tyskland ved Karl V's Valgkapitulation indsatte Bestemmelse (jfr. S. 90). — Ved samme Haandfæstnings § 17 paalagdes det Kejseren at værne om, at ingen af hans Undersaatter trængtes fra deres ordentlige Dommere og udenfor den tyske Nation, men at Sagerne, efter »den gyldne Bulle«, blev i Riget. Dette er en Parallel til Standpunktet i Christiern II's Love, ti heller ikke her er Tale om Indgreb i Pavens egentlig kirkelige Jurisdiktion.

[2]) Landret, Kap. 21: »paa det at gejstlige Personer, som haver Trætte dem imellem, ej skal nødes til at søge deres Ret uden Riget til Rom eller andetsteds ... da haver vi skikket, at alle Sager skulle nu herefter blive i Riget osv.«.

[3]) Jeg minder dog igen om den S. 149 fremsatte Formodning, hvad Bispernes Samtykke angaar.

Klager. Da Retten er selvtaget, er den ganske vist »Oprør« mod Paven (jfr. S. 145), men Christiern II kunde her, som ved Klosterordningen, dække sig bag Tilslutningen fra Kirkens Mænd, og han kunde med Rette hævde, at Paabudet ikke gik ud over, hvad udenlandske Paralleler viste, lod sig opnaa hos Paven. Paabudet staar imidlertid som det stærkeste Vidnesbyrd om, at Lovgiverne betragter de gejstlige Beneficier som danske »kirkelige Len«.

Vender vi os derefter til Lovenes Stilling til det hjemlige Bispestyre af Kirken og til dennes hidtidige Rettigheder, saa maa det ogsaa erkendes, at de Paastande, der lige siden Svaning er fremsat om, at Christiern II vilde bryde Episkopatets Magtstilling, har ringe Støtte i Lovene[1]. Af største Vigtighed for Spørgsmaalet er selvfølgelig, om der er sket nogen Indskrænkning af Prælaternes politiske Rettigheder. Intet saadant er Tilfældet. Af betydelig Interesse er videre Lovenes Stilling til Kirkens økonomiske Grundlag, til Kirkeembederne og til den selvstændige kirkelige Jurisdiktion. — Med Hensyn til det første Punkt sættes afgjort Grænse for det kirkelige Jordegods' Forøgelse[2], og der gribes paa et enkelt Punkt ind i den frie Dispositionsret over kirkelig Ejendom, nemlig overfor den Godsbesiddelse i Byerne, hvis Brugsret i Forvejen var overladt ikke-kirkelige Personer. Den kirkelige Indtægt af det garanteres derimod som hidtil. Man kan da ikke sige, at disse Bestemmelser vidner om, at Kronen tilstræber noget Herredømme over Kirken. Den forlanger kun, at de øde Jorder, der ikke bruges eller indbringer Kirken noget, skal tilfalde den, saafremt de ikke tages i Brug. Lovene ser her paa Landets Tarv; og i deres Bestemmelser om Indsamlinger ser de

[1]) Jfr. Barge (ovenfor S. 100): Kongen vilde ved Lovene bryde det høje Kleresis Magtstilling. Paludan-Müller (De første Konger af den oldenb. Slægt, S. 392) siger i Anl. af Lovene: »Hovedsagen er dog, at Kong Christiern her tiltager sig Herredømmet i den Kirke, hvis Biskopper hidtil kunde sige, at deres Dommer ikke fandtes i Riget«.

[2]) Lovenes Testamentbestemmelser minder her stærkt om Gerhard VI's Ordning i Holsten (jfr. S. 175), der ogsaa forbød Jordegodsgaver, men frit tillod Pengegaver.

paa Folkets Tarv, men de forlanger heller ingen Indtægter af disse for Kongen; Bestemmelserne præges ogsaa her af reel Hensynsfuldhed mod Kirken. Almisseindsamling forbydes de Klostre, der har deres Jordegods, og som Kirken ikke selv har ordnet som Tiggerklostre; men de Ordener, der er stiftede som Tiggerordener, vedbliver at have deres Ret, idet Prelleriet kun forbydes ved bestemte borgerlige Festligheder[1]. Ikke ét Kloster eller én Barmhjærtighedsanstalt inddrages, ikke noget som helst bestemmes om, at deres udvortes Administrationsforhold skal forandres, saaledes at Kronen tjener noget derved; ikke nogen kirkelig Beskatningsregel optages. »Optegnelsen« havde været inde paa Tankerne om at stille bestemte Krav til Kirke- og Klostergodset til Rigets Bedste, men Lovene har ganske ladet dette ligge. Lovenes Tilbageholdenhed paa dette Omraade kan hurtig ses ved en Sammenligning med de Krav, den udenraads (katolske) Adel kun faa Aar efter, paa Herredagen i København, stillede med Hensyn til Kirkegodset[2]. — Lovene træffer Dispositioner med Hensyn til Sognekirkernes Ejendomsadministration (jfr. Bestemmelserne om Kirkeværger), men de lader Tilsynet vedblive at være i Bispernes Haand; de beskikker ikke nogen kongelig Embedsmand dertil, og de fordrer ikke en Skillings Indtægt for Kronen. Alle Bestemmelserne vidner om en strængere Opfattelse af Statens Advokati; det er dens Pligt at sørge for, at Administrationen er god, og at intet gaar til Spilde (jfr. ogsaa Bestemmelsen om Sognepræsternes Udflytning, for at Præstegaardene ikke skal forfalde); det er ogsaa dens Ret at værne Borgerne mod de følelige Gêner ved de be-

[1]) Betegnende for Unøjagtigheden i Lovene er Uoverensstemmelsen mellem »Optegnelsen«, Landretten og Byretten; at kun Landretten har Klarisserne med, betyder selvfølgelig ikke, at deres Tiggeri er udelukket i Byer, og at Antoniterne er forbigaaede i begge Lovene, er formentlig ogsaa en blot Hastværksfejl.

[2]) De krævede, at alle Herreklostre skulde forlenes til adelige, at alt Jordegods, som adelige Bisper havde købt eller tilpantet sig i de sidste 20 Aar, ikke skulde betragtes som Kirkegods, men gaa i Arv til Slægtninge, mens det Jordegods, som uadelige Bisper havde erhvervet fra Adelsmænd, skulde sælges til Adelen, og videre fordrede de Bøderne, som idømtes deres undergivne ved gejstlige Retter. Ogsaa Kapitlernes Prælaturer og Kannikepladser ønskede de at lægge Beslag paa! (Paludan-Müller, Herredagene i Odense, S. 30).

staaende Forhold (jfr. saaledes Fattig-Tiggeriets Afskaffelse), men for sig kræver den ikke noget af Indtægterne af kirkelig Ejendom eller af de kirkelige Afgifter. Det gaar ud over visse bispelige og kirkelige Indtægtskilder af egen Art (Ordningen med Købmandshandel, Vragbestemmelserne, Bestemmelserne om Præsternes Testamentret), men noget kirkeuvenligt eller egennyttigt for Kronen er der ikke i disse Bestemmelser. Det skulde da være i Vragbestemmelsen. Men ikke uden Grund kunde Cornelis van Schepper i sit Forsvarsskrift for Christiern II 1524 anføre det store Tab, Kongen selv led ved sin humane Vragforordning. Da en Biskop (vel Børglums Bisp) forlangte sin Ret opretholdt, der jo ogsaa var hjemlet ham ved Kongens Haandfæstning § 24, erklærede Christiern II, at han kun vilde indskrænke de gamle Rettigheder, hvor de stred mod Guds Lov. Og da Bispen forlangte Svar paa, hvorledes den gamle Retssædvane stred mod Guds Ord, svarede Kongen slagfærdig: »Der staar skrevet: Du skal ikke ihjelslaa, Du skal ikke stjæle«[1]. — Haandfæstningens Bestemmelse (§ 62) om, at Bisper, Prælater og Domkirker nyder al kgl. Ret (ogsaa Fredkøb) af deres Tjenere, er ikke omstyrtet. Selvfølgelig vil Kirkens Mænd miste Bødeindtægter ved den indskrænkede kirkelige Retspleje, men Beneficiernes kirkelige Afgiftsindtægter garanteres dem udtrykkelig (Landret, Kap. 18).

Med Hensyn til Kirkeembederne Besættelse forbliver alt ved det gamle. Ikke blot gælder det, som før omtalt, de store Stillinger, hvor Pavens Ret kommer i Betragtning, men ogsaa de mindre. Ikke en Tøddel antyder, at Kongen ønsker nogen ny Nominations- eller Patronatsret for sig; ikke en Kapitelsplads[2] eller et Præsteembede er draget

[1]) Jeg anfører Anekdoten, da den vel kan vise, at den »overraskende« Brug af Skriftord i Lovene ikke kan ligge Christiern II fjærnt. Naturligvis mente Bispen, som ogsaa Paludan-Müller (Anf. Skr. S. 389) gør opmærksom paa, at det ikke kunde være mere mod Guds Lov, at Indtægter af Vrag gik i hans end i Kongens Kasse. Schepper beregnede dog Nedgangen i Kronens aarlige Indtægt ved Vragforordningen til 70—100,000 Gylden. Om Scheppers Skrift jfr. C. Bruun, Den dske Literatur fra Bogtrykkerkunstens Indførelse, I, 306 ff.

[2]) Adelen krævede, som før nævnt, 1525 Prælaturer og Kannikestillinger reserveret dens Medlemmer.

fra den hidtidige Besættelsesindehaver. — Heller ikke sker der nogen Fornyelse med Hensyn til selve de kirkelige Beneficier, bortset fra den krævede Oprettelse af Succentorstillingerne ved Domkirkerne. »Optegnelsen« var inde paa en Kritik af Anneksionssystemet, der spillede en saa stor Rolle baade for Bispernes, Kapitlernes og Klostrenes Vedkommende, men ogsaa dette lader Lovene ligge. End ikke Pluralitetsvæsenet rammes (jfr. S. 172). Der stilles nogle Krav, der paa god kirkelig Maade begrænser Ordinations-[1] og Kollationsretten, og der træffes Foranstaltninger overfor Tvang mod Gejstlige ved »Opladelse« af Embeder til andre, noget der sikkert var højst betimeligt, men nogen Fordel for Kronen finder man ikke i alt dette. — Naar Landrettens Kap. 7 taler om en eventuel Kapellanansættelse i Sognene, tillægges der sikkert heller ikke Sognefolkene nogen ny Ret, i alt Fald er Bispens nødvendige Samtykke forudsat. Om nogen Indførelse af Menighedsvalgret, der omstøder Patronatsret, er her ikke Tale.

Gaar vi til den kirkelige J u r i s d i k t i o n, betegner den afgjorte Begrænsning af *privilegium fori* selvfølgelig en alvorlig Fornyelse i Kirkens hele Stilling, men man maa ogsaa straks tilføje, at Indskrænkningen gælder det borgerlige Omraade, og at den hører til de Punkter, der findes i Byretten, og som altsaa har kunnet faa Stadfæstelse i Rigsraadet, selv om Prælaternes Glæde ved denne Reform naturligvis har været bittersød. Det kan jo tydelig ses af den store Iver, hvormed de paa Odense-Herredagen 1527 hævder deres Ret til »at sætte aabenbare Skrifte og Pønitents« som hidtil overfor den udenraads Adels Angreb, selv om de nu samtykker i at opgive de Bøder, som de tidligere paa samme Møde havde erklæret det for umuligt at opgive, da det var en Ret, som G u d selv havde givet sin hellige Kirke og den gejstlige Stand

[1]) Betegnende er det vel nok, at Landr., Kap. 6, ikke sætter nogen Aldersgrænse for Bispers Indvielse. 7. Jan. 1521 gav Paven den udvalgte Biskop til Viborg Stift, Jørgen Friis, Dispensation for, at han ikke havde kanonisk Alder — han var kun 28 Aar! (jfr. Acta pont. Dan., VI, n. 4834, jfr. 4833). Christiern II, der selv drev denne slette Embedsbesættelse igennem, kunde saaledes personlig have Grund til at stryge en Aldersbestemmelse om Bisper i de Love, han samtidig lod udarbejde.

over hele Kristenheden[1]. Man vil heraf forstaa, at de i 1521 har været under et særdeles stærkt Pres, naar de S. 152 anførte retslige Reformer er blevet gennemførte[2]. Men alligevel maa man indrømme, at Begrænsningen er foretaget med Skønsomhed og virkelig kirkelig Forstaaelse. Naar Lovene udtrykkelig undtager Ægteskabs- og Horerisager fra verdslige Domstole, hævder Bandsretten her, stiller Statsmagten til Disposition for Bandets Gennemførelse og sikrer Kirken dens berettigede Afgifter, kan de ikke anklages for Kirkefjendskab eller for Forsøg paa at nedbryde Kirkens virkelige Frihed. Heller ikke kan Landretten (jfr. Kap. 57) anklages for bristende kirkelig Sans, naar den fratager Nævn Drabssager og forlanger en Drabsmand dømt paa Landsting, før Biskoppen eller hans kirkelige Embedsmænd »leder nogen Manddraber i Kirken« (til Bandsættelse). — Bestemmelserne (Kap. 78—79) om Trolddom viser i alt Fald, at den teokratiske Nidkærhed ikke var mindre hos Lovgiverne end hos Kirken, og iøvrigt betyder dette Indgreb i Kirkenævnets Funktioner vel ikke nogen Ophævelse af Kirketugtsindgriben overfor de skyldige[3].

Med Hensyn til Bispens *potestas jurisdictionis* i egentlig Forstand (hans, selvfølgelig under Hensyn til Pavens Ret, begrænsede Myndighed som kirkelig Lovgiver, Dommer og Styrer, hvortil endnu regnes hans *magisterium*, hans Myndighed som Forvalter af den religiøse og teologiske Undervisning) holder Lovene sig tilbage. Nogen Indskrænkning er der ikke Tale om, tværtimod forøger Landretten Bispernes faktiske Kompetence ved at lægge hele Klostervæsenstilsynet under dem. Standpunktet er meget klogt. Statsmagten undgaar saaledes at blande sig i et Spørgsmaal som det om Klosterflugt eller Cølibatsbrud. Det vigtige Stridspunkt om den kirkelige Arbejdsfordeling mellem sækulare og regulare

[1]) Paludan-Müller, Anf. Skr., S. 68 f., 74 f.; jfr. Ny danske Magasin, V, 293 ff.

[2]) Om Biskops- eller Kælderting og Provsteting jfr. Matzen, Forelæsninger over den dske Retshistorie. Offentlig Ret, II (Proces), S. 13. Ssteds S. 89 ff. om Sandemænd.

[3]) Jfr. Matzen, ssteds, III (Strafferet), S. 154. Om Nævninger, ssteds, II (Proces), S. 63 ff.

Præster, der siden Reformkonciliernes Tid vedblivende stod paa Dagsordenen, bliver det Bispernes Sag at ordne. Lovene stiller Krav til Præsterne med Hensyn til deres Embedsgærnings Forrettelse (ligesom til Bisperne selv), men Tilsynet og Ansvaret, baade med Kirkestyrelsen, Kirketugten og den kirkelige Embedsgærnings Udførelse, ligger hos Bisperne, ikke hos nogen Statsembedsmand. Bisperne har da selvfølgelig ogsaa Tilsyn med de særlige Punkter, som Lovene har nævnt: at Præsterne prædiker Evangeliet, forretter de Gudstjenester, de skal, og forvalter Sakramenterne, saa Menighederne faar deres fulde »Kirkerede«, at de eller Degnene underviser Børnene i Børnelærdommen, at Skolerne betjenes vel efter den nye Ordning, at Kirkebygningerne holdes efter Loven osv. Som før nævnt er det en ny Opfattelse af Advokatien for Kirken, naar verdslig Øvrighed ved Love stiller Krav paa disse Omraader, men selve Kravenes Indhold viser kun Sans for det kirkelig sømmelige og Iver for, at Kirkens Arbejde kan gøres saa godt som muligt og i ret kirkelig Aand. — Det Punkt, der synes mig mest nærgaaende af Lovens Bestemmelser vedrørende Bispestyret, er Landrettens Kap. 20, der paabyder Bisperne at forelægge Kongen, hvad der skal forhandles paa Landemoder, forsaavidt det angaar hele Stiftet[1]. Her synes virkelig at være en Stræben mod en Slags Supremati for Kongen, i hvert Fald vilde denne Bestemmelse kunne give Kongen en Veto-Ret overfor Bispestatuter, der medførte Fornyelser. Muligvis er der her i første Række

[1]) »Menige Landet« kunde selvfølgelig i og for sig betyde hele Riget, men da en enkelt Biskop overhovedet ikke paa sit Landemode kan »endelig beslutte« noget, der gælder hele Landet, maa Meningen her være Stiftet, dets Gejstlighed og Menigheder, modsat Domkirkens Personer, med Hensyn til hvilke han kan gøre »Skikkelse«, forsaavidt den ikke paalægger disse ny »Besværing«. Trods dette tager Münter (Afh. i Skand. Museum II, S. 201) Kap. 20 om Provinsialsynoden, Bispernes Fællesmøde, og tænker paa, hvor ofte disse Synoder havde udsat Rigets Rolighed for »de største Rystelser«. Han tilføjer: »dog udstrakte denne Anordning sig hverken til Sammenkomster i blotte Kirkesager eller til de Landemoder, som fra 12. Aarh. af bleve holdne tvende Gange om Aaret i ethvert Stift«. Men gjaldt Kap. 20 Fællesforsamlingerne, kunde der dog ikke staa »ingen Biskop skal osv.«. Muligvis har Münter Ret i, at »blotte Kirkesager« er undtagne, men det staar der ganske vist ikke noget om.

tænkt paa at hindre »nye Besværinger« i Retning af Afgifter — det vilde stemme med den øvrige Lovgivnings Aand, men blev dette Lovbud staaende i denne Form, maatte det aabne Kongen Adgang til en Tilsynsret, der ogsaa kunde strække sig ind paa indre-kirkeligt Omraade. Jeg er ikke i Tvivl om, at vi her har et af de Punkter, der forklarer os, at Landretten ikke kunde opnaa Rigsraadets Godkendelse. Paa den anden Side giver Kapitlet ikke Kongen nogen Ret til at forelægge Landemoderne Sager til kirkelig Drøftelse og Beslutning. Nogen *jus reformandi* i indre kirkelig Betydning aabner Bestemmelsen ikke Adgang til.

Allerede i det foregaaende har vi været inde paa Punkter, der vedrører Bispens *potestas ordinis*, Styrelsen af Sakramentforvaltningen og Forrettelsen af Kirkens øvrige hellige Handlinger. Paa dette det intimeste kirkelige Omraade indeholder Lovene ingen Fornyelser, der med Rette kunde forarge. Landrettens Krav om Bibelkundskab og Ordination er henholdsvis Udtryk for kirkelig Sans og gammelkirkelig Ordning[1]. Iøvrigt lader den Bisperne have frie Hænder, bortset fra, at den indskærper dem deres Pligter og paalægger dem ved Domkirkerne at oprette Succentor-Embeder til Kirkesangens Forbedring. — Paa det kultiske Omraade staar Lovene med den fuldeste Respekt baade for Messer, Tidebønner og andre kirkelige Handlinger. De forbyder vel Stænkedegne at tigge eller tage mod Gaver, men de forbyder ikke selve Madvielsen, saalidtsom nogen anden Benediktionshandling. Deres Agtelse for

[1]) At Bisperne ved disse Bestemmelser kunde komme i Ulejlighed overfor Pavestolen, er en Sag for sig. Kuriens Embedsbesættelser var jo simpelthen skandaløse og tog netop intet Hensyn til de kirkelige Krav vedrørende Ordination; derfor den almindelige Besørgelse af Embederne ved Vikarer og de gængse Dispensationer med Hensyn til Ordination. Undertiden var de nødvendige højere Vielser overhovedet kanonisk umulige for deres Vedkommende, der fik Embeder. Eksempelvis kan anføres, at Paven 1522 (Acta pontif. Dan., VI, n. 4912) overdrager en 16-aarig (!) Klerk et Sognekald (altsaa et Sjælesørgerembede). Folk, der blot havde Akolut-Vielse (!), faar Præstestillinger (ssteds n. 4461). Den bekendte Embedsjæger Joh. Wulff (jfr. Khist. Saml., 5. R., VI, 144) havde endnu 1514, trods sine mange kirkelige Stillinger, ikke Subdiakonvielse (!) og fik pavelig Tilladelse til at udsætte sin videre »Promotion« i kirkelige Grader (Acta pontif. Dan., VI, n. 4500) osv.

Kirkens Funktion paa dette Omraade viser sig ikke blot ved, at de henlægger Bøder og Indtægter af Vraggods til Messer[1], men ogsaa ved at de paalægger enhver Dommer daglig, inden han indtager sit Sæde, at høre Messe (Landret, Kap. 49; Byret, § 5)[2]. Lovene er derfor blottede for ethvert Krav om Ændringer i Liturgien (*sub utraque* eller andet), og de tænker end ikke paa at forlange Modersmaalets Brug ved Gudstjenester, bortset fra Prædikenerne selvfølgelig. Heller ikke her har Karlstadts Meninger (jfr. S. 112) afsat sig noget Spor. Sentmiddelalderen indførte mange Steder en Menighedssang paa Modersmaalet (Sekventserne), men om nogen Interesse for at fremme den hører vi ikke i Lovene, skønt de netop er interesserede i den gudstjenstlige Sang. Overhovedet er det det eneste Punkt, hørende til det kultiske, hvor de kræver Fornyelse. Men det er udelukkende den kunstneriske Side af Gudstjenesten, der berøres, naar Landretten kræver »den nye Mensur« indført i den gejstlige Korsang.

At Kongen personlig har haft en varm Interesse for Musik og ikke mindst for kunstfærdig kirkelig Sang, maa anses for sikkert. Det var ikke blot af Lyst til at prange som Fyrste, at han holdt sig et velbesat Sangerkor, der i 1519 bestod af 18 Personer: to Bassister, tre Altister, tre Tenorister, fire »alte iungen« og seks »newe iungen« som Diskantister[3]. Instruksen for Kapellanerne viser, hvor stor Pris Kongen satte paa at høre navnlig den kirkelige Aftensang sunget

---

[1]) Byret, § 16, paabyder for »Brødepenninge« at afholde tre Messer om Ugen, én om Søndagen af den hl. Trefoldighed, én om Mandagen for alle kristne Sjæle, én om Fredagen af Vorherres fem Saar. Landrettens Kap. 47 henlægger Bøder for usømmeligt Forhold for Domstole til Messelæsning og Hospitaler. Kap. 139 lægger $^1/_3$ af Indtægten af Vraggods til Messer og Begængelser for de skibsbrudnes og alle Kristnes Sjæle osv.

[2]) Om Lovenes Respekt for det religiøse vidner ogsaa Bestemmelser om Trolddom, om Sværgen og Banden for Retten (Landr., Kap. 47), om høje Bøder for Helligbrøde (Landret, Kap. 76: om Tyveri paa indviet Sted).

[3]) Handlingar rörande Skandinaviens historia, XXXII, 1851, S. 64. Der udbetaltes ved Paaske 1519 222 Gylden til Koret; Bassisterne, Hr. Conradt og Hr. Michael, var, som Titulaturen viser, Gejstlige; deres Paaskehonorar var henholdsvis 50 og 15 Gylden; formentlig er da Hr. Conradt Sanglederen.

vel. Hans Kapellaner skulde have en god Stemme og kunne synge rent, ti naar »Sangeren« (Sanglederen) var forhindret, skulde de lede Sangen (»og der skulle de alle rette dennem efter, saa ingen *confus* bliver udi Sangen«), ti Kongen ønsker bestemt, »at vi fange Aftensang om hellige Aftener og hellige Dage«. Kongen synes overhovedet at have været en regelmæssig Kirkegænger i Slotskapellet, ti Instruksen for Kansleren[1] paabyder denne nøjagtig at være tilstede om Morgenen til Referat, inden Kongen gaar til Messen, og ligeledes om Eftermiddagen indtil Kl. 3, da det ringer til den Aftensang, som Kongen ikke vil undvære. — I Instruksen for Kapellanerne stilles nu intet ligefremt Krav om, at de skal kende »den nye Mensur«, hvilket maaske ogsaa kan pege paa, at dette Aktstykke er fra Begyndelsen af 1521 eller ældre. Men af Sangerkorets førnævnte Sammensætning kan vel sluttes, at der allerede 1519 er blevet sunget flerstemmigt ogsaa i Kirken. Derimod møder vi Interessen for den nye Kunstsangs kirkelige Indførelse saavel i Skoleforordningen som i Landretten. Latinskoledrengene skal som *Chorales* indøves »udi den nye Mensure«, og Loven paabyder Oprettelsen af Succentor-Embedet ved alle Domkirker, for at man snarest kan faa sikret, at Højmessen paa alle Festdage udføres i den nye Musikform.

Betegnelsen »Mensuralmusik« gaar tilbage til Højmiddelalderens første Tid, da man især i Frankrig stræbte mod at afløse den gamle gregorianske *cantus planus* med flerstemmig Sang[2]. Langsomt tilkæmpede man sig en udviklet musikalsk Følelse for og teknisk Dygtighed i flerstemmig Komposition, og den vanskelige Udøvelse af »Figuralsangen« blev støttet ved den nye Mensural-Nodeskrift. I Avignon-Tiden var man naaet til stor Virtuositet i Anvendelsen af to- eller

---

[1]) Ny danske Magasin, I, 313.

[2]) Om de ældre, endnu ubehjælpsomme Former for flerstemmig Sang (Organon, Fauxbourdon, Diskant) jfr. A. W. Ambros, Geschichte der Musik, II³ (ved H. Reimann), 1891, S. 149 ff., 339 ff. Forsøgene førte tidlig til Overdrivelser. Den berømte engelske Kirkemand Johannes fra Salisbury klager i *Policraticus* over »de snørklede Sirenesange«, der overgaar Nattergalen i Strubefærdighed, men forvirrer Sansen og gør Teksterne uhørlige (Ambros, II³, 380).

trestemmig Ledsagelse af Tenorstemmen, der da var Overstemmen; men Melodierne truede med at antage en saa verdslig Karakter, at Pave Johannes XXII 1322 overhovedet forbød »Diskantsang« i Kirkerne[1]. Kampen mod Mensuralmusiken var dog haabløs, og allerede Gregor XI indførte den ved Messen i selve Rom, da han vendte tilbage fra Avignon. Ogsaa i Danmark har man allerede i 14. Aarhundrede kendt til Mensuralmusik[2]. — Naar der da paa Christiern II's Tid er Tale om en n y Mensur, maa der sikkert sigtes til den Mensuralkunst, der i hans Samtid vandt saa stort Ry gennem de flandersk-brabantske Mestres fremragende polyfone, kontrapunktiske Kompositioner[3]. Rundt om efterlignede man nu denne Kunstsang. 1498 begyndte man saaledes i det kejserlige Hofkapel i Wien »auf Brabandisch zu discan-

[1]) Hugo Riemann: Handbuch der Musikgeschichte, II, 1907, S. 18, sætter Dekretet til 1324. Ssteds (I, 2, 294) gøres Rede for, at Firenze egentlig er Vuggen til *ars nova* med de rigere Taktarter og fastere Regler for den 4-stemmige Sang, der derpaa trænger igennem i Frankrig i 14. Aarh. og derfra gaar til Nederland for her at naa den fulde kontrapunktiske Udvikling (jfr. H. Riemann, Geschichte der Musiktheorie, 1898, S. 236 ff.).

[2]) 1345 testamenterede Kanniken Peder Jønæssøn i Lund en anden Præst sin *Liber qui dicitur Tonarius cum canone et aliis. Tonarius* kaldes Vejledningen til Psalmesangen med Fortegnelsen over Antifonbegyndelserne og deres Højde efter de 8 Kirketonearter (Ambros, II[3], 94); til Melodiangivelserne har vel her været føjet Regler for Sangudførelsen, ti *Canon* kaldtes dengang de versificerede, ofte gaadelignende Regler, som vejledede ved Diskantsang (ssteds, II, 491; jfr. Riemann, Handbuch, II, 1, 83 ff.). — 1358 testamenterede Kantoren i Lund, Benechin Henrici, Skolen sin *Liber cantus, continens discantus et tripleta in bona litera cum literis capitalibus deauratis*, aabenbart et meget smukt Haandskrift, der synes at have indeholdt baade to- og trestemmige Sange. Ogsaa 1404 testamenteres i Lund en *Liber de cantu* (jfr. Kr. Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder, 1901, S. 88, 7; 122, 7; 178, 6).

[3]) Gennem Tyskerne har Betegnelsen »den 2. nederlandske Skole« (1450—1550) vundet stærk Indgang (om den og dens store Repræsentanter jfr. Ambros, III[3], 1891, S. 3—371 og H. E. Woolridge: The Oxford History of Music, II, 1905, S. 240 ff.). Prof. Angul Hammerich har gjort mig opmærksom paa, at Betegnelsen franco-belgisk Skole vilde passe bedre, da Kunstens egentlige Hjemland er Frankrig og Hovedrepræsentanterne af fransk Herkomst. Hovedrepræsentanten er den geniale Josquin de Près, virksom især i Italien og Frankrig, d. 1521 som Provst ved Domkapitlet i Condé (Ambros, III[3], 203 f.). Samtiden talte dog om »brabantisk Diskantmusik« (jfr. ovenanførte Efterretning om Wien).

tiern«[1]. Det er da grumme hæderligt, naar vi allerede træffer Kunsten hos os under Christiern II. Ogsaa i England (hvor man dog længe med Iver havde dyrket Mensuralmusiken) vakte den nye nederlandske Musik største Begejstring og støttedes af Henry VIII's levende Interesse[2]. De Musikværker, der skyldes denne flanderske Skole, udmærker sig ikke blot ved deres overlegne kontrapunktiske Teknik, men ogsaa ved deres udpræget musikalske Stemningsrigdom. Det gælder baade den verdslige og den kirkelige Musik. Og saavel i *a capella*-Sangen som i Instrumentalmusiken var Datidens »Nederlændere« drevne Mestre[3]. Man forstod ikke mindst at give gribende Udtryk for de vekslende religiøse Følelser under Gudstjenesten: den mystiske Tilbedelseshensynken, den jublende Glæde og den hellige Smærte.

Man forstaar derfor meget vel, at Kanniken i Roskilde Hans Valkendorf (en Broder til Ærkebispen i Trondhjem), der under sit Studieophold i Louvain havde hørt disse Vidundere af musikalske Præstationer, 1515 kunde tilraade Christiern II at indkalde netop nederlandske Sangere med den Motivering: »de synge meget ilde i København«[4]. Hensynet til Dronning Elisabeth, der var opdraget i Nederland i al denne Musikherlighed, har muligvis vejet til, saa Resultatet vel blev, at det kgl. Slotskapel i de følgende Aar gik i Spidsen for Musikreformen herhjemme. Det kgl. Sangerkors Sammensætning 1519 viser, at den 4-stemmige Sang, hvor Diskantstemmen nu er Overstemme, er blevet Hovedsagen. Hans Valkendorfs Brev kan dog vel ogsaa tages som Vidnes-

[1]) Ambros, II[3], 516.

[2]) Ssteds III, 34; Kongen komponerede selv Motetter og Messer.

[3]) Ogsaa den nederlandske Malerkunst, lige fra Brødrene van Eycks berømte Genter-Alter, vidner om Tidens store Interesse for den flerstemmige Sang og for dens instrumentale Ledsagelse. Genter-Alterbilledets ene venstre Sidefløj gengiver os Sangere, der udfører Figuralsang. Stemmernes høje og dybe Klangkarakter er tydelig karakteriseret af Maleren. Paa tilsvarende højre Sidefløj har man Instrumentalledsagelsen med Orgel, Gambe, Harpe osv. Ogsaa f. Eks. Memlings berømte Dommedagsbillede i Danzig viser en lignende Samvirken mellem Sangere og Instrumentister (jfr. Ambros, III[3], 35).

[4]) Ny danske Magasin, II, 121. Flere af Navnene, der nævnes i Regnskabslisten for 1519 (Handlingar rör. Skandinaviens historia, XXXII, 64), tyder bestemt paa Udlændinge.

byrd om, at Kongen kunde gøre Regning paa nogen Støtte i Gejstligheden, naar han tog den Sag op, overhovedet at reformere Kirkesangen i Landets Hovedkirker. Men sandsynligt er det, at det er Kongens Ophold i Nederland, der har skærpet hans Interesse for »den nye Mensure« og har medført Indførelsen af dette Punkt i Landretsudkastet og Skoleforordningen. Er dette rigtigt, har vi da et nyt Vidnesbyrd om, at Landretten i den os foreliggende Form først er afsluttet efter Kongens Hjemkomst. — Endnu maa man gøre opmærksom paa, at Lovens Paabud k u n gælder Sang. Muligvis viser det, at Kongen har delt den Uvilje mod Instrumentalmusikens Brug i Kirken, der begyndte at brede sig[1]. En Smagsdommer som Erasmus dadlede overhovedet den »Luksus«, der havde trængt sig ind i den kirkelige Musik, og dertil regnede han Instrumentalmusikens Ledsagelse af Menneskestemmerne[2]. Landrettens Paabud paa dette Punkt kan da ogsaa opfattes som et Vidnesbyrd om hele dens Iver for den sømmelige Orden i Kirken.

I Sammenhæng med denne kunstneriske Interesse i Landretten kan ogsaa mindes om dens Paabud om Tilsyn med Kirkeværgerne, naar de foretager »mærkelig« Nybygning paa Kirkehusene eller anskaffer »Tavler og Ornamenter«. Den Smag, der herskede i Danmark, og som Kongehuset delte, var endnu kun i ringe Grad paavirket af Renæssancens Aand; ogsaa paa dette Omraade holdt man sig væsentlig konservativ, men man ønskede altsaa virkelige Kunstværker[3].

Naar der sluttelig erindres om, at Lovene selvfølgelig ikke paa nogen Maade optræder mod de gængse Former for

[1]) At Kongen holdt »Instrumentister« er en anden Sag. Skatteregistret 1521 fortæller om Udbetaling til »min herris spelemen« og »spelemensdrengene« (N. J. Ekdahl, Bihang till Christiern II's Arkiv, I, 1842, S. 1412).

[2]) Udtalelse i Kommentar til 1. Kor. 14 (jfr. Ambros, III [3], 35). I det pavelige Kapel i Rom var og er alle Musikinstrumenter bandlyste, og paa Trienter-Konciliet var overhovedet den instrumentale Kirkemusik stærkt truet.

[3]) Fr. Beckett: Renæssancen og Kunstens Historie i Danmark, 1897. De importerede kirkelige Alterbilleder og Skabe var især fra Nordtyskland (navnlig Lübeck), Rhinegnene samt efterhaanden tillige fra Nederland (S. 11—21). Om det hjemlige Odense-Kunstværksted og Claus Berg jfr. S. 21—41.

Fromhedslivet (Helligdomsgang, Helgendyrkelse, Relikviekult, Afladsvæsen osv.), hvad der jo heller ikke vilde passe for en Lovgiver, der nylig under Arcimboldis Ophold havde løst Afladsbreve for sig og sin Gemalinde[1], og som samtidig med Lovenes Affattelse ansøgte Paven om at faa to nye Helgener kanoniseret[2], saa mener jeg, at man maa give Landretsudkastets Indledningsord Ret. Disse Love skal virkelig tjene den hellige Kirke og dens Klerkeris Ære. Og tillige maa det indrømmes, at det Kirkeherredømme, Kongen gennem dem kunde erhverve, ikke var stort bevendt. Selvfølgelig staar de som Udtryk for Tidens hele Opfattelse af de nye Pligter for det landsherrelige Kirkeadvokati. De fremtræder særlig som Udtryk for Opfattelsen af, at Statsmagten skal værne om »de kirkelige Len« (Beneficierne, deres Indtægter og Rettigheder). De berører vel ogsaa Kirkens hele Arbejde, forsaavidt de driver paa dets tilbørlige Udførelse, ligesom paa Gejstlighedens sømmelige Optræden overhovedet. Men at Kongen ved disse Love, som f. Eks. Paludan-Müller udtrykker det, har tiltaget sig Herredømmet i Kirken eller frataget Paven Suprematiet og lagt det i sin Haand, kan kun betegnes som et mærkeligt Fejlsyn. Heller ikke hans Udtalelse om, at ingen dansk Konge siden Kristendommens Indførelse har talt et saadant Sprog til Bisper, kan godkendes. Et blot løseligt Kendskab til den ældre Middelalder, hvor Bisperne betragtedes som Kongens personlige Tjenestemænd, eller til Højmiddelalderens Kampe, da Kongerne trodsede Band og Interdikt, kastede Bisper i usle Fangehuller og støttede Tiendenægtelse osv. overfor dem, vil dog belære om noget andet. Christiern II's Love er, maalt med Tidens Maalestok, hensynsfulde og godt

[1]) Allen, II, 405.

[2]) 21. Sept. 1521 meddeler Klaus Pedersen Kongen fra Rom, at Paven tillader Kongen »at holde Højhed og ære hl. Eiler og hl. Haagen, skønt de ikke er kanoniseret«; han faar Ret til at lade udarbejde Officier og Messer for dem og udstaffere deres Altre med »eders Naades Navn og Titel derhos skrevet eller udgravet« (Acta pontif. Dan., VI, n. 4895). 1524, under Kongens Landflygtighed, var der Forhandlinger i Gang med Kurien om at kanonisere en islandsk Biskop; Kongens Tillidsmand ønsker i den Anledning nærmere Besked tilsendt om samme hl. Mands Mirakler samt, som sædvanlig, Penge til Sagens Fremme (ssteds, n. 4984).

kirkelige. Noget helt andet er den samme Herskers praktiske Administration. I sin Styrelse optræder han med al den Hensynsløshed, hans Personlighed var i Besiddelse af, og paa det Omraade mærker man, at han opfattede sig som Herre og ikke taalte Modstand; men Lovene taler i Forhold til Tidens Reformkrav et udpræget dæmpet Sprog, og de Mænd, der har affattet dem, har ikke været af radikal Natur.

Desværre véd vi jo ikke nærmere Besked om, hvem det har været. Der har været gættet paa Hans Mikkelsen, men efter hans senere Optræden at dømme, skulde man unægtelig vente sig en kraftigere Indgriben. Helhedsstandpunktet svarer vel ganske til Poul Helgesens, hvis Interesse for Skolesagen ogsaa senere gav sig saa stærke Udtryk. Hans Forhold til Kongen var jo, endnu medens Lovene udarbejdedes, ubrudt, men selvfølgelig kan der af Standpunktsoverensstemmelsen ikke sluttes noget til faktisk Medarbejderskab, navnlig da der er vigtige Enkeltpunkter, overfor hvilke vi ikke kender Helgesens Stilling. Ogsaa til Christiern Pedersens Standpunkt passer Lovenes kirkelige Opfattelse. Helveg har[1] i Anledning af Landrettens Indskærpelse af Evangelieprædikenerne udtalt, at »man ligesom mærker den lundske Kannik Christiern Pedersen staa bag og hviske Lovgiverne det i Øret«. Det gælder i Virkeligheden adskillige Punkter, ikke mindst selvfølgelig Skolereformerne. Kongens Forhold til ham allerede inden hans Hjemkomst fra Paris og den Omstændighed, at han siden ligefrem optræder som Kongens Sekretær[2], kunde maaske tyde paa en Medvirken fra hans Side. Men dette er kun Gætninger og uden Betydning for Hovedspørgsmaalet, hvad Lovene lærer os om Kongens Stilling til Kirken. — Ligesaa lidt véd vi om Lovenes Virkninger paa det kirkelige Omraade. Vi véd ikke engang om Kammerretten virkelig naaede at blive oprettet. Tiden for Lovenes Gyldighed blev for kort, men paa adskillige Punkter ser vi, som ogsaa omtalt i det foregaaende, at Tankerne ikke kunde slaas ned, og selv Prælaterne dreves i den føl-

---

[1]) Den dske Kirkes Historie til Reformationen, II, 2, 1870, S. 599.
[2]) C. J. Brandt, Om Lundekanniken Chr. Pedersen, S. 150.

gende Tid til Indrømmelser i Overensstemmelse med Lovenes Krav.

Undersøgelsen af den nye Lovgivning godtgør altsaa heller ikke Berettigelsen til den Dom over Kongen som Kirkens Fjende, »Foragter af Kirkens hellige Canones, Fædrenes Dekreter og de kirkelige Riter«, som udtaltes af hans Fjender efter hans Fordrivelse, og som gaar igen i Skibykrøniken[1]. Helgesen har da heller ikke udtrykkelig sigtet til Lovene. Rigsraadets Stadfæstelse af Byretten maatte jo lægge dette Argument, forsaavidt man søgte Anklagepunkter fra kirkeligt Omraade, Hindringer i Vejen. Det var da ogsaa, som Anklageskrifterne tydelig viser, fra anden Side, at man søgte at ramme Kongen og unægtelig ogsaa med god Grund kunde beklage sig over ham.

* * *

Christiern II's Love maa ligesom hans Forhold til Wittenbergerne godskrives hans kirkelige Interesses Konto; begge Dele er Vidnesbyrd om en alvorlig Stræben efter at fornye Livet i Romerkirkens danske Kirkeprovins. Selv om Kongens Fjender formentlig med godt Udbytte har fortolket den nye Lovgivnings kirkelige Reformer paa samme Vis, som de fortolkede hans Indkaldelse af Wittenbergere, og har benyttet dem til at stemple ham som den hellige Kirkes Fjende, har Kongen dog her arbejdet i samme Aand, som da han støttede Poul Helgesen og Christiern Pedersen. Jeg tvivler ikke om, at der i Christiern II's mærkelige, sammensatte Natur var en ikke ubetydelig Arv fra hans fromme og kirkeinteresserede Moder. Hans senere Forhold til Lutherdommen under Landflygtigheden, netop indledet og fastholdt paa det for hans politiske Interesser slettest mulige Tidspunkt, vidner om, at han endda var i Stand til store Ofre for ideelle Formaal. 1520—21 har det i alt Fald været ham magtpaaliggende at bidrage til at forbedre Forholdene i Kirken paa den bestaaende Grund.

Men vidner hverken Forholdet til Wittenbergerne eller den nye Lovgivning om særlig Stræben mod personlig Magt

[1]) Rørdams Monumenta, I, S. 44.

over Kirken, saa viser hans Regeringshandlinger i høj Grad hen til, at han ikke taalte Skranker for sin Vilje. En Personlighed med en Karakter af saa uberegnelig Voldsomhed og Hensynsløshed, der tilmed Gang paa Gang viste, at Midlerne var ham ganske ligegyldige, naar han gennem dem mente at kunne opnaa et eftertragtet Maal, kunde ikke staa som Kirkens lydige Søn. Tanker om et Kirkebrud kommer selvfølgelig heller ikke frem i hans Regeringshandlinger, men de viser os i høj Grad, at de nedarvede kirkelige Forhold var uholdbare. Kongens Optræden overfor Pavestolen er ganske vist præget af den største formelle Ærbødighed, en Ydmyghed, der næsten minder om den, hvormed Erik Mændved bøjede sig for Bonifatius VIII, da han søgte Fred og Kirkekampens Afslutning hos den hellige Fader. Man læse den højst karakteristiske Skrivelse, Christiern II 13. Febr. 1523 sendte Hadrian VI, præget af Indledningsordenes ydmyge Forsikring om, at han kysser Jorden for Pavens Fødder[1]. Men samtidig erindre man saa, at det er Manden, der hensynsløst og grusomt har ladet Bisper og Klosterfolk nedhugge i Sverige, der i Danmark lader den af Paven konfirmerede Ærkebiskop, Dietrich Slagheck, brænde, holder Biskop Jens Andersen i haardt Fængsel og optræder overfor Lunds Kapitel med Trusler og Vold, indtil det overlader Kronen Bornholm og de skaanske Herreder, som han kræver. En saadan Ringeagt for Kirkens Privilegier og derved for Pavestyret har ikke mange Sidestykker. Men Ærbødigheden for en Kirkestyrelse, der finder sig i sligt, eller som taaler en Optræden mod Pavens egne Sendemænd, saadan som Christiern II's navnlig overfor Legaten Arcimboldi, men ogsaa overfor de Potentia, maa nødvendigvis synke. Christiern II havde i udpræget Forstand taget Lære efter de Erfaringer, som Fyrsterne i Løbet af 15. Aarh havde gjort om, at Paven var deres paalidelige Støtte, selv naar deres »Obediens« mod Kurien viste de aabenbareste reelle Brøst. Han havde fuldtud forstaaet, at Peters Stol var villig til »at lukke Øjnene en Smule«, saaledes som Aleander raadede Leo X til, naar det

[1]) Acta pontific. Danica, VI, n. 4917.

gjaldt en Person med virkelig Magt og gode politiske Forbindelser, og han har derfor hverken generet sig i sine Krav overfor Kurien eller i sin Pengeanvendelse dér, da han til Fulde kendte Guldets Magt i Rom. Yderst betegnende er Forholdet til Besættelsen af Lunds Ærkesæde, ikke blot hans Krav om Hensyntagen til hans forskellige Kandidaturer, men navnlig den betegnende Fordring i 1521 om et paveligt Stadfæstelsesbrev, hvor Pladsen er aaben for det Navn, Kongen ønsker at indsætte[1]. Gram har Ret i, at Tanken om at »bravere« Paven ikke laa Christiern II fjærn. Men dermed har han bidraget stærkt til at undergrave Pavestyrets Anseelse i Danmark. Naar det danske Rigsraad faa Aar efter i Odense kunde tænke paa at kræve Ret til at lade Bispekonfirmationen ske i Danmark, vidner det om, i hvilken Grad Pavestolens Prestige var sunket. Efter Christiern II's Regering maatte den sidste Levning af Tro paa Universalteokratiet svinde.

Christiern II's Stilling til Bispesædernes Besættelse har dog vel mest af alt arbejdet det kommende Kirkebrud i Møde. Han har Ansvaret for, at Mænd som Stygge Krumpen, Jørgen Friis og Dietrich Slagheck kom til at indtage de Stillinger, hvori de ogsaa efter den nye Lovgivning skulde have det fulde Tilsyn med Kirkens Liv og Arbejde. En større Parodi paa Reformsans kan ikke tænkes. Er der noget, der har bidraget til, at Kirkebruddet hurtig og let kunde blive en Virkelighed hos os, saa er det de aandelig magtesløse og tildels sædelig uværdige Bisper, der skulde være Romerkirkens Værn overfor Reformationsrøret. Hovedansvaret falder dog selvfølgelig atter paa Pavestolen. Med Konfirmationsretten følger Ansvaret for Prøvelsen af Kandidaterne. Det havde været Pavestolens Pligt at modsætte sig Kongens Ønsker om de kirkelige Stillingers Besættelse, — i Stedet bar man sig endnu skandaløsere ad, hvor Paven traadte til med sin »Provision«. Kurien høstede, hvad den selv havde saaet, da Kravet om et Brud med en saa elendig Kirkestyrelse ikke lod sig trænge tilbage mere. Navnlig Kuriens hensynsløse Stilling til Ærkesædets

[1]) Allen, III, 2, S. 217, jfr. Acta pontific. Danica, VI, n. 4892.

Besættelse med Fastholdelse af den pavelige Kurtisans Kandidatur, trods alle Løfter og trods Hensynet til Stiftets og hele den danske Kirkes Tarv, beseglede i Virkeligheden Papalismens Fald hos os. Dette usminkede Forsøg paa ublu Pengeudpresning og de samtidige Tanker om at reservere samtlige danske Bispestole for en lignende pavelig Besættelsesmaade, drev det danske Hierarki over i Nationalkirketankerne, saaledes at Bruddet med Rom blev en Kendsgærning, i n d e n den nye lutherske Forkyndelse havde sejret. Men Christiern II's Regeringstid har betydet et væsentlig Skridt i den Retning. I Efterfølgerens Haandfæstning er Kravet om de nationale Embedsbesættelser i Kirken et Hovedpunkt.

Opstod der ikke nogen luthersk Bevægelse efter Reinhards og Karlstadts Prædiken hos os, saa har den dog vel givet Impulser og vakt Spørgsmaal til Live, der forklarer, at den senere Reformationsforkyndelse saa hurtig kunde finde varm Tilslutning. I alt Fald, da Kongen senere fra Landflygtigheden skænkede det danske Folk den første Oversættelse af det nye Testamente 1524, viste det sig, at der var Hænder og Hjærter nok herhjemme, rede til at tage mod denne Gave, trods al Modstanden fra den kirkelige Ledelses Side. Og det aandelige Værn om Romerkirken, som Christiern II havde været med til at opbygge, da han ved sit Gavebrev stiftede Karmeliterkollegiet, havde han selv, i rasende Fortørnelse over Poul Helgesens dristige Kritik af ham, nedbrudt, idet han straks efter den djærve Karmeliters St. Hans-Dags-Prædiken 1522 annullerede sin Gave[1]. Men iøvrigt dreves jo Helgesens mest fremtrædende Disciple hurtig over i den lutherske Lejr, og Mesteren stod tilbage, mistænkt fra gammeldags Side og haanet fra deres, der drog Konsekvenserne af Bibelstandpunktet. Ogsaa gennem Karmeliterkollegiet er da den nye Tid forberedt. — Landrettens Krav om Præster og Bisper, der prædiker det hellige Evangelium, og i det hele om bedre kirkelig Betjening blev heller ikke uden Virkninger. Naar vi faa Aar efter hører Bønderne i Jylland klage over, at der kun prædikedes for dem hver tredje eller fjerde Søndag,

[1]) Skibykrøniken i Rørdams Monumenta, I, 68.

og at der var Herreder med kun to eller tre residerende Præster[1], saa møder vi sikkert her en Genklang af Lovens Krav. Den tidligere Ærbødighed for Kirken er borte, og selv Menigmand stiller nu sine Fordringer og gør sine Ydelser afhængige af deres Opfyldelse.

Men i endnu højere Grad stiller Adelen sine Krav og viser, at den nedarvede Respekt for Kirkens Ledere er ved at svinde. Paa Herredagen i København i Sommeren 1524 havde Bisperne opnaaet at forpligte baade Rigsraadets verdslige Medlemmer og den udenraads Adel til Lydighedserklæringer mod Paven og Kirken. Yderst betryggende for Hierarkiet lyder disse gode, katolske Herrers Tak til »den himmelske Kejserinde Jomfru Maria og Guds Helgener« for deres Forbøn, der har frelst Riget fra den umilde Tyran Kong Christiern, og deres Erklæring om at ville holde sig absolut lydige mod den allerhelligste Fader Paven og Romerkirken samt haardelig og »kristelig« modstaa Morten Luthers aabenbare Kætteri[2]. Men allerede 1525 begynder Adelen at stille deres Krav, endogsaa langt udover Christiern II's Lovgivning, til Gejstligheden. Man vil ikke nøjes med Gods og kirkelige Bøder, men vil have Klosterforleninger og Monopol paa de indbringende Kirkestillinger. Og Gejstlighedens Modstand paa Herredagen 1526 og 1527, der ender med et afgørende Nederlag paa flere af disse Punkter, viser, at den gamle Kirkes hele Retsstilling i Virkeligheden er ved at undermineres og staar for Fald. Allerede 1524 havde ogsaa det københavnske Kapitel maattet betale Borgerskabets »Vilje, Venskab og godt Naboskab« og dets Støtte til »af yderste Magt at afværge og modstaa Luthers Kætteri« med Tilstaaelsen af den Ret med Hensyn til Kirkegods, som den nye Lovgivning havde lovet Købstæderne (jfr. S. 153)[3]. Selv paa Landet møder vi Kravene om Begrænsning af Kirkens Ret til Jordegodset[4],

[1]) A. Heise: »Bondeopløb i Jylland i Kong Frederik I's Tid« i Histor. Tidsskrift, 4. R., V, 292.

[2]) Allen, IV, 2, 356. Paludan-Müller, De første Konger af den oldenborgske Slægt, S. 517.

[3]) O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse, II, 1879, S. 81 f.

[4]) Jfr. Ny Kirkehist. Saml., VI, 147 f.

og ogsaa her betyder 1527 et kirkeligt Nederlag. Christiern II's Lovgivning har saaledes paa vigtige Punkter forberedt Opløsningen i de gamle Forhold.

Men endelig maa nævnes Kongens Skattepaalæg vedrørende Kirken og dens Mænd. Ogsaa paa dette Omraade viser hans Styrelse en anderledes kraftig Vilje eller rettere Hensynsløshed end hans Lovgivning. Læser man den ynkværdige Skrivelse igennem, der udsendtes fra Aarhus Stifts Gejstlige og Klostermænd i Anledning af Kongens haarde Skattepaalæg 1522[1], saa forstaar man, hvor nær den lavere Gejstlighed og Klosterfolkene var den materielle Ruin, allerede inden den nye Prædiken havde vakt Befolkningens Fortørnelse mod dem. Kirkens materielle Grundlag var i Virkeligheden paa Ødelæggelsens Rand inden Reformationen. Naar Bispestolenes vældige Rigdom og Magt og de store Herreklostres Besiddelser toges bort, trængtes der til en Grundreformering for overhovedet at holde den kirkelige Institution oven Vande — først og fremmest til en grundig Reduktion af Gejstlighedens Antal.

Henimod Kirkebruddet har baade Aandsrørelser og Ændringer paa Kirkens ydre Omraade arbejdet, længe inden man gjorde sig fortrolig med Tanken om et virkeligt Brud med Pavestolen. Selv den første lutherske Bevægelse, med dens radikale Kirkemeninger, stod endnu sky overfor Tanken om Kristenhedens nye Spaltning, men det Tidspunkt kom, da Luther maatte indrømme, at Samvittighedskravet nødte til at foretage den ydre Reformation. Da den nye lutherske Kampprædiken herom lød, blev den Signalet til det store Frafald, der virkeliggjordes i Løbet af faa Aar. Denne Kampprædiken lød hos os først efter Christiern II's Fordrivelse. 13. April 1523 sejlede Kongen med sin Familie og sine trofaste Venner bort fra København, for kun at gense Danmark som Fange. Først 1526 begyndte d e n lutherske Kampprædiken i Danmark, som ud fra det almindelige Præstedømmes Ret krævede Romerkirkens Skikke og Lære afskaffet og en ny Kirkeorden virkeliggjort. Der kan vel næppe være Tvivl

[1]) Kirkehist. Saml., 3. R., II, 562 ff.

om, at der allerede i Aarene forinden har lydt adskillig Forkyndelse, der bar stærke Spor af den lutherske Naadeforstaaelse, men Mænd som Hans Tausen og hans Fæller har indtil 1526 staaet paa Luthers resignerende Kirkeopfattelse. Skibykrøniken og andre sikre Vidnesbyrd viser derimod, at fra 1526 bredte »Lutheriets Gift« sig over Landet, og 10 Aar var saa tilstrækkelig til at styrte Romerkirken over Ende hos os. Den faldt uden Hæder, og noget virkeligt Martyrsind hos dens Talsmænd viste sig ikke i Modgangstiden. Ene Poul Helgesen hæver sig over den store Ynkværdighed, som den katolske Modstand ellers i det hele vidner om. Men allerede inden Kampen for de konsekvente lutherske Tanker var begyndt, havde Christiern II fra Udlandet bidraget sit til deres Fremme, og hans Kreds var ogsaa i de følgende Aar en væsentlig Støtte for Reformationens Sejr hos os. Christiern Pedersens Ny Testamente fra 1529 betegner selvfølgelig det største Tilskud, men Impulserne fra den lille trofaste Skare om Kongen i Landflygtigheden til det store hjemlige Parti maa unægtelig tages med i Betragtning, naar man gør sig Rede for, hvorledes det store Brud blev en Virkelighed hos os.

18045
PACIFIC LUTHERAN
THEOLOGICAL SEMINARY
LIBRARY
SEP 23 '63

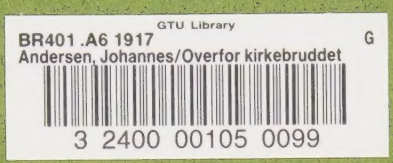

18045

BR 401 A6 1917
Overford Kirkebruddet /
J.O. Andersen

10/80

ANDERSEN
Overfor kirkebruddet

18045

GRADUATE THEOLOGICAL UNION LIBRARY
BERKELEY, CA 94709

J. OSKAR ANDERSEN:

HOLGER ROSENKRANTZ DEN LÆRDE. En biografisk Skildring med Bidrag til Belysning af danske Kirke- og Studieforhold i 17. Aarhundredes første Halvdel. 406 S. med Portrait. Kr. 5,50.

NOVATIAN. Konkurrence-Afhandling for Professoratet i Kirkehistorie ved Københavns Universitet. 290 S. Kr. 5,00.

KIRKEORGANISATION UDENLANDS. Redegørelse for en Del protestantiske Kirkers Forfatninger. Udarbejdet paa Opfordring af Formanden for det kirkelige Udvalg. 249 S. Kr. 3,00.